

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
КЫРГЫЗ-ӨЗБЕК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 13.20.618 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 371:371.212.3:371.302

АЙТЫШОВА ЖАҢЫЛ ТОКТОСУНОВНА

**ЗЭЭНДҮҮ БАЛДАРДЫН ОКУУ ПРОЦЕССИН
УЮШТУРУУНУН ДИДАКТИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

**13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн
тарыхы**

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илимий жетекчи: педагогика илимдеринин доктору,
доцент Кособаева Б.М.

Ош – 2020

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ	3-10
----------------------	------

БИРИНЧИ ГЛАВА. ЗЭЭНДҮҮ БАЛДАРГА БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ИЛИМИЙ-ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

1.1. Зээндүү балдарга билим берүү педагогиканын теориясында жана практикасында изилдениши.....	10-29
1.2. Орто мектептерде зээндүү балдарды өнүктүрүүнүн психологиялык-педагогикалык негиздери	29-45
Биринчи глава боюнча жыйынтык	45-49

ЭКИНЧИ ГЛАВА. ЗЭЭНДҮҮ БАЛДАРДЫ ОКУТУУ ПРОЦЕССИН УЮШТУРУУНУ ЖАНА ӨТКӨРҮҮНҮ ИЗИЛДӨӨ МАТЕРИАЛДАРЫ ЖАНА МЕТОДДОРУ

2.1. Зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүү изилдөө материалдары жана методдору	50-55
2.2. Зээндүү балдарга билим берүүнүн дидактикалык маселелери.....	55-104
2.3. Мектепте зээндүү балдарды өнүктүрүүнүн натыйжалуулугун диагностикалоо	104-112
Экинчи глава боюнча жыйынтык	112-115

ҮЧҮНЧҮ ГЛАВА. ЗЭЭНДҮҮ БАЛДАРДЫН ОКУУ ПРОЦЕССИН УЮШТУРУУ БОЮНЧА ПЕДАГОГИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТ

3.1. Педагогикалык экспериментти даярдоо жана өткөрүү этаптары	116-126
3.2. Педагогикалык эксперименттин натыйжалары	126-157
Үчүнчү глава боюнча жыйынтык	158-159

КОРУТУНДУ ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР.....160-163

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ.....164-181

ТИРКЕМЕЛЕР

КИРИШҮҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Акыркы кездерде адамдын инсандык мүмкүнчүлүгүн изилдөөгө кызыгуу өтө күчөп, инсандын тубаса шык жөндөмү, чыгармачылык ишмердиги жана аларды билим берүү системасында өнүктүрүү маселелери философия, социология, психология, этика, педагогика ж.б. илимдердин негизги изилдөө предметине айланды.

Республиканын коомдук турмушунда “Санариптештирүүгө өтүү”, “Таза коомду” куруу идеялары бүт элге жаңы үмүттөрдү жаратып, шыктуу, чыгармачылыкка жөндөмдүү адамдардын өнүгүүсүнө бүт шарттарды түзүү, ар бир адамдын потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн ачуу сыяктуу маселелер менен байланыштуу. Кыргыз Республикасында билим берүү тармагындагы реформалар окуучуларга таалим-тарбия берүү процессин жакшыртууга багытталып, окутуунун алдынкы технологиялары кеңири колдонулуп жатат.

Ар бир адамдын кайталангыс жекече өзгөчөлүктөргө ээ болуусу, ага жекече мамиле жасоону талап кылат. Жекече мамиле айрыкча билим берүүдө чоң мааниге ээ. Анткени ар бир окуучу жекече темпте, стилде окуйт. Ошондуктан Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамында эң башкы принцип катары “Шыктуу балдарды тандоо жана алардын чыгармачылык өсүүсүнө шарт түзүү” каралган. Ошондон улам билим берүү жаатында көптөгөн жаңылануулар жүргүзүлгөнү менен зээндүү балдарды окутуу процессин натыйжалуу уюштурууну жүргүзүү, алардын тубаса шык-жөндөмүн өнүктүрүү ж.б. маселелерине көңүл бурулбай жана ал маселелер изилдөөгө алынбай келе жаткандыгын баса көрсөтүүгө болот. Айрыкча «Билим берүү жөнүндөгү» мыйзамдагы жогоруда көрсөтүлгөн принцип бүгүнкү күндө жетекчиликке алынбай келүүдө. Ошону менен бирге зээндүү балдарга билим берүүнү жакшыртуу маселеси көңүлдүн сыртында калып, мектеп мугалимдери баланын зээндүүлүгүн жана чыгармачылык жөндөмдөрүн байкаган күндө да, алар анын талантынын толук ачылышына жана өнүгүүсүнө жардам бере албай келишүүдө.

Зээндүү балдарды өнүктүрүү дүйнөлүк педагогика илиминдеги эн негизги маселелердин бири катары Ф. Ганье, Л. Термен, Дж. Рензулли, Р. Стернберг, А. Танненбаум, Дж. Фельдхьюсен ж.б. эмгектеринде зээндүү окуучуларды окутуунун психологиялык-педагогикалык проблемалары изилдөөгө алынган.

Окумуштуулар Б.М. Теплов жөндөмдүүлүктүн табиятын жана өнүгүшүн, В.П. Зинченко, А.М. Матюшкин, М.А. Холодная, К.С. Лейтес, А.И. Савенков, Б.Г. Ананьев, О.М.Дьяченко, В.А. Крутецкий, В.А. Петровский, В.Д. Шадриков ж.б. балдардын жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү, инсанды өнүктүрүү маселелерин изилдешкен.

Н.С. Лейтес, А.М. Матюшкин, В.И. Панов, В.П. Лебедева, Ю.Д. Бабева, С.Д. Дерябо, В.А. Орлов, В.С. Юркевич, Е.Л. Яковлева, В.А. Ясвин, А.И. Савенков ж.б. жалпы билим берүүчү мектептерде жана кошумча билим берүү мекемелеринде зээндүү балдарды аныктоо жана аларды окутуу, зээндүү балдарды инсанга жана практикага багытталган программалардын негизинде окутуу, тарбиялоо, өнүктүрүү багытында изилөөлөр жүргүзүшүп, зээндүү балдарды окутуунун жаңы моделин түзүү стратегиясын аныкташкан.

Мектепте зээндүү балдарды окутуу боюнча америкалыктардын тажрыйбаларын орус изилдөөчүлөрү Т.И. Кутова, Е.П. Ковязина, Ю.И. Кузнецова, Е.Г. Тищенко, С.Н. Цветкова ж.б. диссертациялык изилдөөлөрүндө чагылдырышкан.

Кыргызстанда акыркы жылдары кыргыз педагогикасынын өсүп-өнүгүшүн, учурдагы орчундуу проблемаларын, мектепти илимий негизде башкаруу, дидактиканын жана тарбиялоо процессиндеги алдыңкы иш тажрыйбаларын чагылдырган көптөгөн илимий монографиялар, окуу китептер, окуу куралдар жарык көрүп, көрүнүктүү илимпоздор И.Б. Бекбоев, Э. Мамбетакунов, Н.А. Асипова, Б.М. Кособаева ж.б. окумуштуулардын илимий эмгектеринде республикада билим берүүнүн теориялык жана практикалык маселелери терең иликтенген. Өзгөчө билим берүүнү реформалоо, компетенттүүлүк негизде адис даярдоо маселелери А.М.

Мамытов, А.К. Наркозиев, Н.К. Дюшеева ж.б. диссертацияларында талдоого алынган. Бирок, бүгүнкү күнгө чейин Кыргызстандын мектептеринде зээндүү балдарга билим берүү маселелери атайын илимий иликтөөгө алынбай келүүдө.

Учурда коомдун социалдык турмушунда жүрүп жаткан өзгөрүүлөр, ар бир адамдагы тубаса шык-жөндөмдөрдү ачып берүү жана аларды турмуштук көйгөйлөрдү чечүүдө натыйжалуу пайдалануу зарылдыгы жана Республикабыздын жалпы орто билим берүү системасында жана предметтердин мазмундарында өзгөрүүлөр, окутууну уюштуруудагы өзгөчөлүктөрү ж.б. зээндүү балдарга билим берүү (окутуу, тарбиялоо) маселелери кыргыз педагогика илиминде жеткиликтүү деңгээлде иликтөөгө алынбагандыгы жана билим берүү практикасында толук ишке ашырылбай жаткандыгы, аталган изилдөөнүн актуалдуулугун аныктайт.

Зээндүү балдарды окутуу процессин уюштурууну дидактикалык негиздөө проблемасы бир нече объективдүү карама каршылыктардан жана аны чечүү зарылчылыгынан келип чыкты:

– бардык мектептер үчүн ар бир предметтен бир эле окуу программасынын болушу жана алардын зээндүү балдарды окутуунун талаптарына туура келбегендиги;

– мектепте окутулуучу предметтердин мазмундарынын түзүлүштөрүнүн, көлөмдөрүнүн өзгөрүүсү жана аны ишке ашырууга мугалимдердин кесиптик даяр эместиги;

– мазмундун өзгөрүшүнө ылайык окутуунун жаңы технологияларынын пайда болушу, зээндүү балдарды жаңыча окутууга болгон муктаждыктын өсүшү жана зээндүү балдар үчүн атайын мектептердин аздыгы, атайын борборлордун жоктугу.

Жогоруда келтирилген карама каршылыктарды эске алуу менен изилдөөнүн проблемасы аныкталды: жаңы талаптарга ылайык жалпы билим берүүчү мектептерде зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруунун дидактикалык негиздери кандай жана жаңыланган мазмунду зээндүү балдарга билим берүүнү канткенде сапаттуу ишке ашырууга болот, зээндүү балдарды шарттар кандай болуш керек? – деген комплекстүү суроолорду чечүүнүн жоопторун табуу зарылдыгы туулду.

Жогоруда көрсөтүлгөн проблемалар изилдөөбүздүн темасын “Зээндүү балдардын окуу процессин уюштуруунун дидактикалык негиздери” деп атоого жана Кыргызстандын мектептеринде зээндүү балдарга билим берүүнүн илимий-педагогикалык негиздерин талдоону шарттады.

Диссертациялык иштин темасы Кыргыз Республикасында зээндүү балдарга билим берүүнү жаңы сапаттык деңгээлге көтөрүү жана анын натыйжалуулугун арттыруу, зээндүү балдарга мектепте билим алуусун уюштуруунун дидактикалык негиздерин иштеп чыгуу менен байланышкан.

Изилдөөнүн объектиси: орто мектептерде зээндүү балдарды окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: зээндүү балдарды окутуу процессин уюштурууну дидактикалык жактан негиздөө.

Изилдөө темасынын мекемелердин илимий-изилдөө иштеринин планы менен байланышы. Диссертациялык иштин темасы Кыргыз-Өзбек университетинин илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты: зээндүү балдардын билим берүү процессин уюштуруунун дидактикалык негиздерин теориялык жана методикалык жактан негиздөө жана методикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Бул максаттарга жетүү үчүн төмөнкүдөй **милдеттер** коюлган:

1. Теориялык жана методикалык ыкмалардын, теориялардын, концепциялардын, педагогикалык булактардын негизинде зээндүү балдардын билим берүү процессин уюштуруунун дидактикалык негиздерин ачуу.

2. Педагогикалык шарттарды иштеп чыгуу жана компетенттүү мамиленин негизинде билим берүү чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрүн аныктоо.

3. Эксперименталдык иштин жүрүшүндө зээндүү балдардын билим берүү процессин уюштуруу үчүн педагогикалык шарттардын натыйжалуулугун далилдөө жана анын негизинде методикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн натыйжаларынын илимий жаңылыгы: педагогикалык адабияттарда берилген зээндүү балдарга билим берүүнүн теориялык жана практикалык проблемалары жалпыланды: орто мектептерде билим берүүнүн максаттарына жана мамлекеттик окуу-нормативдик документтердин талаптарына ылайык зээндүү окуучуларга билим берүү процессин уюштуруу дидактикалык жактан алгач ирет негизделди; билим берүүнүн теориясындагы жана практикасындагы жаңыланууларды эске алуу менен зээндүү балдарды окутуу процессинин мазмуну такталып, аны ишке ашыруунун жана билим берүүнүн сапатын жогорулатуунун педагогикалык шарттары иштелип чыгып, педагогикалык эксперимент аркылуу далилденди; зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүү боюнча илимий-методикалык сунуштар иштелип чыкты.

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык баалуулугу: Илимий изилдөөдө камтылган жоболор жана корутундулар, методикалык сунуштар жалпы билим берүүчү мектептерде зээндүү балдарды окутуу – тарбиялоо процессин өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүк берет жана мектеп мугалимдери өз ишине колдоно алышат. Дидактикалык жактан негизделген зээндүү балдарга билим берүү процессин уюштуруу мамлекеттик стандарттын, предметтик стандарттардын мектептин алдында койгон талаптарын толук кандуу аткарууга мүмкүнчүлүк берет; окутуу процессинин такталган мазмуну, иштелип чыккан педагогикалык шарттар зээндүү балдардын билим сапатын жогорулатууда, болочок кесибине зарыл даярдыкты түптөөдө мугалимдердин практикалык иштерине көмөк берет; окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүү боюнча илимий-методикалык

сунуштар республиканын мектептеринде эмгектенген мугалимдердин кесипкөйлүктөрүн арттырат, билим берүү системасын башкарууда колдонулат; билим алуудагы өз алдынча иштерин уюштуруу, дифференцирлөө менен окутуу идеяларын мугалимдер окутуу технологиясында, ал эми балдар өз алдынча окуу технологиясында ишке ашырышат. Диссертациянын материалдарын мугалимдердин билимин өркүндөтүүчү институттарда атайын программаларды түзүүдө, окутууда колдонууга болот.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Жалпы билим берүүчү мектептерде зээндүү балдарды окутуу процессин өркүндөтүү боюнча чет элдик жана ата мекендик окумуштуулардын изилдөөлөрүнүн натыйжаларын жана зээндүү балдарды окутуудагы жаңы тенденцияларды эске алуу, окутуу процесинин мазмунун компетенттик мамиленин өңүтүндө жаңылоону камсыз кылат.

2. Орто мектептерде компетенттик мамиленин негизинде зээндүү балдарга билим берүү процессин уюштуруунун мазмунун дидактикалык негиздөө жана аны ишке ашыруунун, билим берүүнүн сапатын жогорулатуунун педагогикалык шарттарын аныктоо, балдардын компетенцияларын калыптандыруунун моделин түзүүнү шарттайт.

3. Коюлган максатка ылайык уюштурулган педагогикалык эксперименттердин жыйынтыктары илимий божомолдоолордун туура экендигин далилдейт, мектептерде окуучулардын ой жүгүртүүсүн эң жогорку деңгээлине жеткирүүчү окуу процесстерин өркүндөтүүгө таасирин берет.

Издөнүүчүнүн жеке салымы: биринчи жолу Кыргызстандын мектептеринде зээндүү балдарга билим берүүнүн абалы аныкталып, зээндүү балдарды окутууну уюштуруунун теориялык жана методикалык маселелери дидактикалык жактан негизделди; аларды мектептерде ишке ашыруу окутууга компетенттик мамиле жасоонун жана баланын өз алдынча иштөөсүн кенен колдонуу менен билим алууну уюштуруунун мисалында көрсөтүлдү; зээндүү балдарга таалим-тарбия иштерин жүргүзүүдө, жаңы технологияларды

колдонуу тандалып алынды; зээндүү балдарга билим берүү боюнча Кыргызстандын жалпы орто билим берүүчү мектептеринин практикасына колдонуу сунуш кылынды.

Изилдөөнүн натыйжаларынын тастыкталышы. Диссертациялык иштин теориялык жоболору жана практикалык жыйынтыктары Кыргыз-Өзбек университетинде, педагогика кафедрасында системалуу түрдө талкууланып, мектептердин иш практикасында сыналып, илимий иликтөөнүн натыйжалары илимий-практикалык конференцияларда жасалган баяндамаларда, мезгилдүү басылмалардагы макалаларда, автор тарабынан жазылган илимий макалалардын РИНЦ журналдарда жарыяланып, апробацияланды. Изилдөөнүн айрым жыйынтыктары төмөнкү илимий конференцияларда талкууланган: Ош мамлекеттик социалдык университетинде 2012-жылдын декабрында «Самостоятельная работа как условие развития творческой активности одаренных». 2019-жылы июнь айында Наманган университетинде “Үй-бүлө жана коом” темасында илимий конференцияда “Работа с родителями одаренных детей”, Ж. Баласагын атындагы КУУда өткөрүлгөн “Патриотизм как основа политической идеологии и культуры Кыргызстана” аттуу социалдык-гуманитардык илимдер боюнча Ч. Айтматовдун 80 жылдыгына арналган илимий конференцияларда талкууланган.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын жарыяланышы. Диссертациянын негизги мазмуну изилденүүчүнүн жарык көргөн 24 илимий макалаларында чагылдырылган. Анын ичинде 3 макала Россия Федерациясында жарык көргөн: “Молодой Ученый”, Казань ш., “Самостоятельная работа как развитие творческой активности одаренных учащихся”; “Интернаука”, Москва, 2017, “Некоторые проблемы индивидуального обучения одаренных детей”; “Возрождение России начинается с учителя”, Кемерово, 2012-ж., “Подготовка педагога к взаимодействию с одаренными детьми” Известия вузов Кыргызстана Бишкек. 2014, “Балдардын билимин сапаттуу өнүктүрүүдө социалдык интеллектин ролу”, “Жөндөмдүү балдарды изилдөөнүн кээ бир педагогикалык жолдору” // Известия вузов Кыргызстана. – Бишкек, 2005-ж.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү: Диссертация кириш сөздөн, үч главадан, жана сегиз параграфтан алардан келип чыккан корутундудан, жалпы жыйынтыктан жана сунуштардан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат.

БИРИНЧИ ГЛАВА. ЗЭЭНДҮҮ БАЛДАРГА БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ИЛИМИЙ-ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

1.1. Зээндүү балдарга билим берүү педагогиканын теориясында жана практикасында изилдениши

Инсандын ишмердигинде ийгиликке жетишүүсү, ишмердүүлүгүнүн натыйжалуу болушу анын ар тараптуу билимди терең өздөштүрүүсүнө, айланасындагы адамдар менен болгон карым-катышынын жагымдуулугуна жараша болору белгилүү. Бул позициядан алганда, ишмердигиндеги ийгиликке жетишүүсүнө байланыштуу болгон «интеллект», «креативдүүлүк», «шык», «жөндөмдүүлүк», «чыгармачылык жөндөмдүүлүк» түшүнүктөрүн изилдөө илимде актуалдуу маселелердин бири катары изилдөөнүн объектиси болуп келүүдө. Маселен, жогоруда аталган түшүнүктөрдүн бири-бири менен болгон карым-катышы батыш психологиясынын өкүлдөрү Дж. Гилфорддун, В. Келлердин, Н. Манердин, Е.М. Роговдун, Э.А. Голубеванын, [97;63;64;158;] изилдөөлөрүнөн, орус психологдору С.Л. Рубинштейн [159], Б.М. Теплов [182], А.М. Матюшкин [128], В.Д. Щадриковдун [199] «интеллекттин», «креативдүүлүктүн» мотивациялык факторлорун жана интеграциялоонун комплекстик мүнөздө иликтөөгө алышкандыгы белгилүү.

Бүгүнкү күндө зээндүүлүк проблемасы – өтө татаал, толук аныкталып бүтпөгөн психологиялык-педагогикалык проблемалардын бири болуп саналат. Анткени бул проблеманы изилдөөдө зээндүүлүк проблемасынын маани-маңызын “-жөндөмдүүлүк”, “интеллект”, “чыгармачылык активдүүлүк”, “чыгармачыл инсан” жана “чыгармачылык жөндөмдүүлүк” түшүнүктөрү өз ичине камтылгандыгы менен өзгөчөлөнөт. Ошондуктан “зээндүүлүк” терминин түшүнүү үчүн, алгач аны камсыз кылуучу “шык, жөндөмдүүлүк, интеллект” түшүнүктөрүн тактап алуу зарылдыгы туулат.

Психология илиминдеги эң орчундуу талаш-тартыш жараткан маселелердин бири жөндөмдүүлүктүн табиятын чечмелөө болуп саналат. Жөндөмдүүлүктүн (способность) табияты жөнүндө сөз болгондо, ар дайым жөндөмдүүлүк тубаса берилеби же туулгандан кийин пайда болобу? – деген

талаш суроо ойчулдарды, окмуштууларды ойго салып келе жаткандыгы маалым. Анткени кээ бир таланттуу адамдардын жөндөмдүүлүктөрүнө баа берүүдө: «Акын болуп төрөлүш (жаралыш) керек» деген сөз бар. Кээде талант 1% болсо, 99% эмгектенүү керек», – деген Эдиссондун да сөзүнө карганда, бул жерде жөндөмдүүлүктү эмгек менен жаратууга болот деген ой келип чыгат. Бул карама-каршылыктуу ой-пикирлердин ар бири турмуштук көптөгөн ишенимдүү фактырлардын негизинде келип чыккандыгы өзүнөн өзү белгилүү.

XX кылымдын 40-60-жылдары адамдын жөндөмдүүлүктөрү жана өзгөчөлүктөрү боюнча идеялар Б.М. Тепловдун [182] жана С.Л. Рубинштейндин [159] көз-караштары аркылуу өнүгүп отуруп, илимде жөндөмдүүлүк тубаса берилбей тургандыгы, шык адамга тубаса берилээри белгилүү болуп чыга келет.

С.Л. Рубинштейн адамдын жөндөмдүүлүгү иштеген ишине, чөйрөгө карата өнүгөт, билим алууда ишмердүүлүк чоң мааниге ээ дейт. «Инсандын психикалык сапаттары жөндөмдүүлүгү менен мүнөзүндө, анын жашоо процессинде калыптанат. Бул өзгөчөлүктөрдү өзгөртүүгө мүмкүндүк берүүчү табигый сапат **шык** болуп эсептелет. Табигый шыкка ылайык адамдагы психикалык сапаттар анын ишмердүүлүгүнө жана курчап турган социалдык чөйрөгө байланыштуу өзгөрүп, өнүгүп олтуруп, эмгектенүүнүн натыйжасында жөндөмдүүлүк өркүндөйт» [159; 98-99-бб.].

Жөндөмдүүлүктүн өнүгүүсүн аныктоочу шыкты түшүндүрүүчү көз-караштардын биринде: «Шык (задатки) – бул тукум куучулуктан берилген, жөндөмдүүлүктүн өнүгүүсүнө жана калыптануусуна табигый өбөлгө болгон мээ менен нерв системасынын анатомиялык-физиологиялык өзгөчөлүгү» десе, «Шык ар кандай чөйрөдө, ар түрдүү багытта өнүгүшү мүмкүн. Шык жөндөмдүүлүктүн өнүгүшүнө себечи болуп, шыкка карата жөндөмдүүлүк өсөт. Бирок, ошол эле учурда ал өнүгүү процессине көз каранды...[159, 120-121-бб.].

ШЫК – адамдын нерв системасынын, анализаторлорунун иштешинин жана мээнин тубаса анатомо – физиологиялык өзгөчөлүктөргө ээ болушунан

улам адамда ар кандай жөндөмдүүлүктөрдүн өнүгүшүнө негиз болуучу тубаса өзгөчөлүк [120]. Демек, мындан жөндөмдүүлүк (способность) – адамдын ишмердикке, билимге оңой жана тез ээ болуусунан көрүнүүчү жана адамдарды бири-биринен айырмалап туруучу өзгөчөлүгү болуп саналат деген жыйынтык чыгат.

«Жөндөмдүүлүк» түшүнүгү боюнча философиялык жана психологиялык изилдөөлөрдөгү аныктамаларды анализдөөнүн негизинде, биз, жөндөмдүүлүк – инсандын ишмердүүлүккө ээ болуу процессинде байкалган, өнүккөн, анын натыйжалуулугун камсыздаган касиеттери менен сапаттарынын жыйындысы деген бүтүмгө келүү менен бирге, *«Жөндөмдүүлүк – бул инсандын өзгөчө маанидеги мүмкүнчүлүгү, билгичтик, көндүм жана эвристикалык ыкмалардагы инсандын ишкердүүлүгүн мүнөздөсө, ал эми шык инсандын өзүн мүнөздөйт»* десек болот [159].

Жалпысынан жөндөмдүүлүктөр *жалпы* жана *атайын* болуп экиге бөлүнөт.

Жөндөмдүүлүктөрдүн өнүгүшү теориялык жана практикалык жактан ишмердүүлүк процессинде иш жүзүнө ашырылып, изилдөөчүлөр В.В. Давыдовдун [72], Я.А. Пономаревдун [153] маалыматтары боюнча, жалпы жөндөмдүүлүктөр ишмердүүлүктүн көп түрдүү формаларына карай ылдам жана натыйжалуу болуу мүмкүнчүлүгүн түзөт.

Изилдөөлөрдө көрсөтүлгөндөй жалпы жөндөмдүүлүктөр *жалпы интеллекттик* жана *креативдүү жөндөмдүүлүк* деп экиге бөлүп каралган.

Жөндөмдүүлүк адамдын ишмердүүлүгү менен тыгыз байланышта болгон психологиялык феномен катары өз табияты, түпкү маани – маңызы боюнча динамикалык түшүнүк болуп саналат. Анткени жөндөмдүүлүк дайыма кыймылда, өнүгүүдө жашап, такай өнүгүү процессинде (жараянында) болуп, дайыма адамдын практикалык же теориялык ишмердүүлүктөрүнөн көрүнүп, адамдын ишмердүүлүгүндө (машыгуулардын натыйжасында) өсүп өнүгүп бийик деңгээлге жетет. Мисалы, спортсмендер узак машыгуулардан кийин гана өздөрүнүн спорттун түрүнө болгон жөндөмдүүлүктөрүн көрсөтө алышат.

Ошондуктан адамдын жөндөмдүүлүгү менен ишмердүүлүгү бөлүнбөстөн, биримдикте каралып, ал ишмердикке жараша болору белгиленет.

Жөндөмдүүлүктүн табиятын түшүндүрүүдө ар түрдүү көз-караштарга кезигебиз. Алгачкы көз-караштагы биогенетиктер жөндөмдүүлүк тукум куучулукка жараша аныкталат десе, социогентиктер жөндөмдүүлүк социалдык чөйрөгө жараша болот дешип, өз көз-караштарын турмуштук жана илимий фактылар менен далилдөөгө аракет жасашат [17].

Жөндөмдүүлүктү тубаса түрдө тукум куучулук аркылуу берилет деген окумуштуулар да өз ойлорун турмуштук жана эксперименттик изилдөөлөрдө алынган илимий фактылар менен далилдешет. Алсак, адамдын психикалык кызматынын өнүгүшүндөгү сензитивдик мезгилдер жөндөмдүүлүктү өнүктүрүүдөгү негизги таяныч катары эсептелинуудө. Себеби ар бир бала өз өнүгүшүнүн белгилүү бир мезгилинде тигил же бул таасирге өтө сезгич болуп, тигил же бул ишмердүүлүктүн түрүн тез үйрөнөт. Бул өнүгүүнүн сензитивдик мезгили деп аталат. Мисалы, бала 2-5 жашында кепти оңой, тез үйрөнөт, ал эми өспүрүм куракта кепти үйрөнө албай тургандыгы адамдар коомунан бөлүнүп жашап калган адамдардын тагдырынан илимде белгилүү (Мисалы, Индияда табылган карышкырлардын арасында чоңойгон Амала жана Камала деген кыздар).

Шык – жөндөмдүүлүктүн тубасалыгы жөнүндө сөз болгондо тубаса берилүүчү интеллект типтери жөнүндө сөз кылууга туура келет. Анткени, **интеллект** (лат. intellectus – разумение – акыл-эс, адамдын ойлонуу жөндөмү, ойлонуу) – адамдын акыл жөндөмдүүлүгү туруктуу түрдө, ар дайым анын ар кыл ишмердүүлүктөрүнөн, жүрүм – турумдарынан көрүнөт. [134].

Интеллект инсандын бардык таанып-билүү функцияларынын – сезүү жана кабыл алуудан тартып, адамдын чындыкты таанып-билүүсүнүн аң-сезимдик атрибуту, негизги формасы болгон ой жүгүртүүгө чейинки жыйындысы болуп эсептелет. Ошондуктан «интеллект» психологиялык өңүттөн аң-сезимдин когнитивдик чөйрө менен болгон тыгыз байланышынын көрүнүшү катары каралат. Себеби, «интеллектти» бул өңүттөн алып караганда

аң-сезим бөтөнчөлүктөрүнүн белгилүү функцияларын аткарышынын натыйжасы болуп, адистер үчүн таанып-билүүдөгү бөтөнчөлүктөрдү аныктоочу белги катары кызмат кылып, ар кандай чен өлчөмдөрдүн негизинде интеллект көп түрлөргө ажыратылат. Анын жалпы тогуз түрү бар; Ховард Гарднер сегиз түрүн, Р. Киасоки бир түрүн аныктагандыгы белгилүү .

Вершинина Н.А. интеллект максаттуу жүрүм-турум жасоодон, рационалдуу ойлонуудан жана айланасындагы адамдар менен жакшы мамиле түзүүдөн көрүнөрүн белгилеп келип, анын түзүмү үч деңгээлден турарын аныктаган:

- 1) жалпы интеллект;
- 2) факторлор тобу – аракет интеллекти жана вербалдык интеллект;
- 3) атайын факторлор – жогоруда келтирилген интеллект түрлөрү [53,510-б.].

Ушул жерде белгилөөчү жагдай, Р. Мейли [130] тарабынан иштелип чыккан чыгармачылык интеллекттин структурасы, чыгармачылык активдүүлүктү өнүктүрүү проблемасын изилдөөнү бир кыйла байытты. Ал тарабынан белгилеген көп жоболор Я.А. Пономарев тарабынан жүргүзгөн изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары менен дал келип, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүнүн педагогикалык технологияларын түзүү үчүн маанилүү болгон кызыктуу бүтүмдөрдү чыгарууга мүмкүнчүлүк түздү [153].

Р. Мейли интеллекттин бардык мүмкүн болгон факторлорун бөлүп көрсөтүүгө умтулбастан, төмөндөгү факторлордун болуусун теориялык жактан божомолдойт: татаалдык, бүтүндүк. Изилдөөчү бул факторлор ой жүгүртүү процессинин аспектилери болуп эсептелээрин жана ар дайым бирге орун аларын көрсөтүп, бул факторлордун жыйындысы интеллекттин формасын мүнөздөгөнүн белгилейт. Р. Мейлинин маалыматтары боюнча, типтүү беш профиль белгиленген: чыгармачыл, бир калыпта өнүккөн, формалдуу – логикалык, образдуу, конкреттүү, аналитикалык. Чыгармачыл

интеллектин структурасын анализдөө менен автор төмөнкүдөй бүтүмдөргө келген:

– чыгармачыл интеллект бул – айкашуулардын интеллекти, анын жыйынтыгы менен логикалык же образдуу ой жүгүртүүнүн жетектөөчү ролун жана маанисин бөлүп көрсөтүүгө болбойт;

– чыгармачыл интеллектин структурасында образдуу жана логикалык компонент менен бир катарда, интеллектуалдык сезимталдуулукту, структурадагы маанилүү компоненттердин бири катары кароо керек дейт [130].

Жөндөмдүүлүктүн өзгөчө өнүккөн түрү орусча «одаренность» деген термин менен белгиленип жүрөт. Биз орус тилиндеги «одаренность» деген терминди кыргыз тилинде “зээндүүлүк” түшүнүгү катары карайбыз. «Зээндүүлүк» – «табиятынан шык-жөндөмү жогору болгондук» деген маанини билдирет. «Зээндүүлүк» (одаренность) термини илимге XIX кылымда англиялык психолог Фрэнсис Гальтон кийирип, жөндөмдүүлүктөрдүн өтө эрте жаш куракта көрүнүшү катары түшүнгөн. Ал шык, жөндөмдүүлүктөрдүн бир нече топтомунун балага ген аркылуу берилишинен, белгилүү ишмердүүлүктү үйрөнүүдө баланын аз убакытта эле жогорку көрсөткүчтөргө жетише алышын «зээндүүлүк» (одаренность) деген термин менен атагн. Демек жогоруда аталган интеллектин типтерин зээндүүлүктүн көрүнүшү десек туура болот. Маанилүү ойду котормодо жоготуп албоо үчүн Б.М. Теплов зээндүүлүктү «качественно своеобразное сочетание способностей, от которого зависит возможность достижения большего или меньшего успеха в выполнении той или иной деятельности» – белгилеген деп айтабыз. Бул аныктамадан зээндүү болуу белгилүү жөндөмдүүлүктөрдүн түрлөрүнүн жыйындысы эле болбостон, зээндүүлүктү түзүүчү компоненттеринин өз ара байланышынан жаралган жаңы сапаттын көрүнүшү экендигинен көрүнөт. Зээндүүлүк кайсы бир тармакта ийгиликке жетүүнү камсыз кылбайт, ал *ийгиликке жетүүгө мүмкүнчүлүк гана берет*. Демек мындан зээндүүлүктү инсан (билимин, көндүмүн жана билгичтигин кошуп) пайдалана алганда гана ийгиликке

жетээри белгилүү болот. “*Одаренный* – общий термин, используемый для обозначения человека, наделенного особой способностью. Это могут быть общие интеллектуальные способности или определенная специальная способность, такая как способность к музыке или к игре в шахматы» – деп жазылган психологиялык энциклопедияда.

Зээндүүлүккө берилген аныктамаларда анын жалпы (бир нече иш түрүнө зээндүү болуу) жана атайын (жеке иш түрүнө зээндүү болуу) түрлөрү бар экендиги баса белгиленген. Жалпы зээндүүлүккө ээ болгон инсан атайын зээндүүлүккө ээ болору белгиленет. Мисалы, композиторлор музыка жазуу менен гана чектелбестен, сүрөт тартуу, ыр жазуу ж.б. менен алектениши ага далил.

Зээндүүлүккө ээ болгон баланын мүмкүнчүлүгү өтө кеңири болуп, ыңгайлуу шарт түзүлсө, көптөгөн ийгиликтерге жетишип, таанып – билүүгө жана окууга болгон жөндөмдүүлүгү өтө жогору болуп, зээндүүлүгү жаш кезинен эле билинет. Мисалы, кибернетиканын атасы Норберт Винер 4 жашында окуганды үйрөнүп, ар кандай илимий адабияттарды кызыгып окуй баштаган. Атасы уулуна тилдерди үйрөтүп, математиканы окутуп, 9 жашында түз эле мектептин 9-классына кирип, 14 жашында колледжди бүтүп, математикалык логика боюнча диссертациясы үчүн 18 жашында философиянын доктору деген наам алган. 13 тилде эркин сүйлөп, көптөгөн ачылыштарды жасап, XX кылымдын математикасын, жаңы кибернетика илимин негиздеген [182].

Азыркы коммуникация, телекоммуникация дүркүрөп өнүккөн мезгилде дүйнө жүзүндө адамдын акылын айран-таң калтырган таланттуу жаш балдар-кыздардын татаал кесиптик өнөрлөрдү (музыка, сүрөт, спорт ж.б. өнөрү) тез жана оңой өздөштүрүшкөндүктөрү жана аны сапаттуу аткарып, өз тармагында бийик натыйжаларга жетишкендиктери жөнүндө газеталардан, радио уктуруулардан, теле көрсөтүүлөрдөн кабардарбыз. Мисалы, Орусиянын биринчи каналы уюштурган «Минута славы» көрсөтүүсүнө катышкан таланттуу балдар, Ата-Мекендик Атай Өмүрзаковдун командасы же

«Баарынан кыйын» («Лучше всех») көрсөтүүсүндөгү балдар өтө жөндөмдүү, зээндүү экендиги менен айырмаланыша тургандыгы буга далил. [21]

Изилдөөбүзгө тиешелүү адабияттарды үйрөнүү зээндүүлүктү изилдөөнүн чет жерлердеги тажрыйбалары менен таанышууга мүмкүнчүлүк жаратты. Айрыкча Англия жана АКШда зээндүүлүктү изилдөөгө көп көңүл бурула тургандыгы белгилүү болду. Алсак, АКШда зээндүүлөрдү окутууга, изилдөөгө өтө көп көңүл бурулуп, такай изилдөөгө алынып келгендигин тааныдык.

АКШда зээндүүлүктү изилдөө үч мезгилге бөлүштүрүлөт:

1. 1910-1930-жж. зээндүүлүктү изилдөөнүн башталыш этабында маселени аныктап – ачыктоо багытындагы алгачкы көз-караштар иликтелген;

2. 1917-жылдан баштап Л. Термен жана М. Оден лонгитюддук изилдөөлөрдү баштап зээндүүлүктү өнүктүрүү үчүн атайын окуу программалар керек экендигин далилдешкен;

3. 1957-жылы совет өлкөсү космоско спутник учургандан кийин, АКШда зээндүүлүктү изилдөөгө өтө астейдил киришкен. Зээндүүлүк боюнча алгачкы изилдөөлөрдө анын көп түрдүүлүгү, аларды өнүктүрүү үчүн атайын окуу программалар зарылдыгы аныкталган .

Айрыкча ХХ кылымдын 70-жылдарында Дж. Гилфорддун интеллектин структурасын аныкташы жана П. Торренстин, В.П. Кочневдин чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү аныктоо методдорун табышы, зээндүүлүктү андан ары изилдөөнүн багыттары катары аныктаган [63; 181;103].

АКШдагы атактуу изилдөөчү Дж Рензулли: “Зээндүүлүк – бул өтө жөндөмдүүлүктүн, жогорку деңгээлдеги мотивациянын жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктүн биримдиги” – деп, “Зээндүүлүк – адамдын үч сапатынын өз ара таасир этүүсүнүн көрүнүшү” – деп эсептейт. Ал сапаттар:

1. Инсанда жөндөмдүүлүктүн ортодон жогору болушу.
2. Аткарып жаткан ишин өтө кызыгуу, берилүү менен аткаруусу.
3. Креативдүүлүгү.

Белгилөөчү нерсе, зээндүүлүктүн аталган үч алкактуу модели, мектепте окуучулардын зээндүүлүгүн аныктоого жана аларды өнүктүрүүнүн натыйжалуу болушуна чоң жардам берүүдө. Анткени Дж. Рензулли зээндүү окуучу өз алдынча изилдөө жүргүзө алгандыгы менен айырмаланат деп эсептесе, К. Тейлор зээндүүлүктү көп өңүттүү деп эсептейт. Жалпысынан АКШда жүргүзүлгөн изилдөөлөрдө зээндүү бала төмөнкүдөй сапаттары менен айырмаланары белгиленет:

- кызыгуулары өтө кеңири экендиги;
- жаңы сабак материалдарын оңой жана тез өздөштүрүүсү;
- үйрөнгөндөрүн жалпылай алуусу;
- көңүл буруусунун узакка чейин туруктуулугу;
- белгилүү бир нерсени ар тарабынан карай алуусу;
- жаңы идеяларынын көптүгү;
- өзүн – өзү баалоосунун жогорулугу;
- өзүнөн жашы чоң кишилер менен тең атадай сүйлөшүүсү;
- өзүнүн көз-карашын, пикирин далилдей (коргой) алуусу;
- сөз байлыгынын молдугу;
- кыялдануусунун (элестетүүсүнүн) бай экендиги менен

өзгөчөлөнөт.

Америкалык окумуштуулар Дж. Рензулли, Дж. Гилфорд, П. Торренс зээндүүлүктүн “чыгармачылык зээндүүлүк” деген түрүн бөлүп көрсөтүшүп, аны изилдөөгө алышкан. Ал эми Р. Стернберг зээндүүлүктүн “практикалык зээндүүлүк” деген түрү да бар экендигине ынандырат.

Көп жылдык изилдөөлөрдүн натыйжасында Х. Гарднер, Ч. Спирмен, Л. Терстоун, Р. Стернберг, А. Стаатс, К. Фишер, Р. Фейерпггейн, Б. Блум, М. Карне, А. Шведел, Дж. Гилфорд, Дж. Рензулли, Ф. Монкс, Унт, И.Э. [195; 174; 171; 47; 63; 156]. зээндүүлүктүн “интеллектуалдык” жана “чыгармачылык” түрлөрүн өнүктүрүүнүн моделин иштеп чыгышкан.

Азыр зээндүүлүктөрдүн төмөнкүдөй түрлөрү белгилүү:

- чыгармачыл зээндүүлөр;

- практикалык зээндүүлөр;
- актуалдуу зээндүүлөр;
- потенциалдуу зээндүүлөр;
- ачык жана жабык зээндүүлөр;
- эрте жана кеч зээндүүлөр.

Зээндүүлөрдүн мындай түрлөргө ээ болушу, анын табиятынын татаалдыгын, өнүгүүсүн божомолдоо натыйжалуу болорун көрсөтөт [97].

Илимий-теориялык адабияттардагы үйрөнүү зээндүүлүктүн табиятын түшүндүрүүдө бир жактуу көз-караштын жоктугун көрсөттү. АКШда да зээндүүлөрдүн пайда болуусун түшүндүрүү боюнча бир жактуу көз-караш жок экендиги аныкталды. Өзгөчө, азыркы кезде АКШда зээндүүлөрдүн пайда болуусун түшүндүргөн үч көз-караш калыптанган:

1. Генетикалык.
2. Социалдык педагогикалык.
3. Табигый жана социалдык факторлордун “өз ара таасири” [97; 140; 149].

Тактап айтканда АКШда жарык көргөн илимий-педагогикалык адабияттарда азыркы кезде зээндүүлүктүн келип чыгуу булагын, табиятын аныктоодо карама-каршы эки көз-караш (мамиле) бар экендиги айкын болду. Алар: социалдык-педагогикалык таасирлерге жогору баа берген А. Хэлси, Б. Саймон, Р. Педли, Д. Уайт ж.б. жана Ф. Гальтон, Ч. Спирмен, С. Берт, С. Холл, У. Джеймстин тукум куучулуктун таасирлерин жогору баалап, генетикалык мамилени негиздешекен экинчи көз-караштагылар өз ой пикирлерин сунушташкан. Мындан сырткары Д. Гопкинсон, М.Е.Хилке зээндүүлүктүн өнүгүшү табигый жана чөйрө таасирлеринин өз ара карым-катышынын таасирине жараша болот деген көз-караштагы үчүнчү топту түзүштү [196].

Учурда АКШда үчүнчү көз-карашка ыктаган (зээндүүлүктү биологиялык жана социалдык факторлордун өз ара таасир этүүсүнүн натыйжасы катары караган) окумуштуулар көбөйүп жаткандыгы белгилүү. Ошол эле мезгилдерде Б. Блут, М. Фридман сыяктуу окумуштуулар

окуучулардын акыл жөндөмдүүлүгү үй-бүлөнүн социалдык статусуна көз каранды деп эсептешсе, ал эми А.Стаатс, К. Фишер ж.б. интеллекттин табияты билимдерди өздөштүрүүгө көз каранды деп эсептешээри белгиленип жүрөт [171].

Жогорудагы зээндүүлүктүн табиятын түшүндүргөн теориялык көз-караштарды жыйынтыктай келгенде акыркы кездерде зээндүүлүк тукум куучулуктун жана чөйрөнүн биргелешкен таасиринен жаралып, өнүгүп өсөт деген көз-караш үстөмдүк кылууда.

Жыйынтыктай келгенде, АКШда жүргүзүлгөн илимий-теориялык-практикалык эмгектерди үйрөнүү зээндүүлүктүн түшүндүрмөсүн, түрлөрүн аныктоого мүмкүндүк жаратты. Андан бир курактагы, бир программада окуган, бир социалдык чөйрөдө жашаган балдардын арасынан башкаларга караганда өнүгүү потенциалы өтө жогору болгон бала *зээндүү* деп эсептелинери белгилүү болду. Чет өлкөлүк (АКШ, Англия ж.б.) окумуштуулардын изилдөөлөрүндө зээндүүлүктүн табиятын, өнүгүү маселелерин аныктоо максатында чет өлкөлөрдө жүргүзүлгөн изилдөөлөрдү талдоо; зээндүүлүк түшүнүгүнүн маанисинин кеңейишин, анын түрлөргө бөлүштүрүлүп, интеллектуалдык зээндүүлүктү кошумча *чыгармачылык, социалдык* жана *көркөм өнөр* зээндүүлүктөрү менен толукталганы аныкталды жана зээндүүлүк бир фактордун таасиринде жаралат деген идеядан баштап, анын көп факторлуу табияты, татаал түзүлүшүн бөлүктөргө ажыратып көрсөтүүгө карай өнүккөндүгү эволюциялык процессте болору белгилүү болду.

XX кылымдын 60-жылдарында англиялык-америкалык психологияда «креативдүүлүк» термини пайда болуп, креативдүүлүк – адамдын жаңыны жаратуу жана жаңы түшүнүктөрдү, жаңы көнүгүүлөрдү өзүндө оңой, тез калыптандыруу жөндөмдүүлүгү, касиети дегенди билдирет. Алсак, Д.Ж. Гилфорд креативдүүлүктү мүнөздөөчү интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөр деп төмөнкүлөрдү эсептейт:

- ойдун жүгүрүктүгү;

- ойдун ийкемдүүлүгү;
- ой жүгүртүүдөгү оригиналдуулук;
- кызыгуучулук;
- божомолдорду түзүү жөндөмдүүлүгү;
- фантазиянын күчтүүлүгү ж.б. [63].

Адамдын креативдүүлүгү анын чыгармачылык жөндөмдүүлүгү менен байланыштуу болгондуктан шык, креативдүүлүк, зээндүүлүк адамдагы чыгармачылыкты өнүктүрүүчү маселелер менен тыгыз байланышта каралат.

Ал эми адамдагы чыгармачылык жөндөмдүүлүгү ички психологичалык абалга байланыштуу болгондуктан, зээндүү балдардын **психологиялык өзгөчөлүктөрүнө** токтолууга туура келет. Анткени бекеринен зээндүү балдар – өзүнүн акыл жагынан өнүгүшү менен курдаштарынан айырмаланып турган балдар. Мындай өнүгүү тубаса өзгөчөлүктөрүн да, тарбиясынын жагымдуу шарттарынын да жыйынтыгы болушу мүмкүн деп, Ю.З. Гильбух [62] белгилеген. Себеби, алар эрте бала чактан тарта эле өзүнүн курдаштарынан айырмаланып: аз укташат, эрте сүйлөп башташат, алардын сөз байлыгы кеңири, көңүл буруусу, кызыгуусу жана эс-тутуму жогору, мындай балдар үч жаш курагында эле эки-үч башка кырдаалды бир убакта байкай алышат. 2-3 жашында аларды кызыктырган бир ишти көп убакыт бою көңүл коюп жасай алышат жана ага бир нече күн бою кайрылып келип иштей алышат. Мындай жүрүм-турум бул куракка мүнөздүү эрте байкалышы, мыкты интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрүнүн белгиси болуп саналат. Ошол эле мезгилде баладагы зээндүүлүк төмөнкү параметрлери менен да аныкталат:

- 1) Таанып-билүүнүн озуп кеткен өнүгүүсү.
- 2) Психологиялык өнүгүүсү.
- 3) Физикалык маалыматтардын байлыгы [62].

Зээндүү окуучуларда таанып-билүүнүн башкалардан жогору өнүгүүсү, б.а. өнүгүүсүнүн озуп кетүүсү төмөнкүдөй өзгөчөлүктөрүнөн көрүнөт:

1. Зээндүү балдар бир нече ишти бир убакытта аткарышып, өзүн курчап тургандын баарын “синирип” алып жаткандай сезилет.

2. Алар өтө сергек (бүт нерсеге кулак түргүч, терең көңүл бурган адамдар) болушат, көп суроо беришет, айлана-чөйрөнү активдүү изилдешет, тигил же бул процессти изилдөөдө эч кандай тыюу жана чектерди кабыл алгысы келишпейт. Ж. Пиаженин айтуусу боюнча, интеллекттин функциясы маалыматты иштетүү болуп, ал функция организмдеги тамак синирүү функциясына окшошуп кетет. Зээндүү балдар үчүн үйрөнүү дем алуудай эле табигый нерсе катары эсептелинет. Окумуштуулар бул өзгөчөлүккө мындай түшүндүрмө беришет: Зээндүү балдарда мээнин биохимиялык жана электрикалык активдүүлүгү күчтүү, жана алардын мээси жөнөкөй балдардыкына караганда интеллектуалдык “азыкты” чон көлөмдө “синире” алат. Андай балдар эрте куракта эле кубулуштар арасындагы себеп-натыйжа байланыштарды байкоого, окуялардын жана концепциялардын ортосунда күтүлбөгөн байланыштарды көрүүгө жана аларга жараша жыйынтык чыгарууга жөндөмдүү болушкандыктан, мунун баары чыгармачылык жөндөмдүүлүктүн (креативдүүлүк) жана ойлоп тапкычтыктын пайда болуусуна алып келет.

3. Алардын эс тутуму күчтүү жана куйма кулак инсандар болушкандыктан, укканын көргөнүн жакшы эстеп калышат. Ошондой эле зээндүү окуучулардын абстракттык ой жүгүртүүсү жакшы өнүккөн. Алар топтолгон тажрыйбаларын толук пайдалана алышат жана бар болгон тажрыйба жана маалыматтарды категорияларга бөлүштүрүп, классификациялай алышат. Бул факт зээндүү балдардын коллекциялоого шыктуулугу жана кызыгуусу менен тастыкталып, аларга коллекциясын тартипке келтирүү, аны системалаштыруу менен алек болуу, сөз байлыгынын кенендиги татаал синтаксистик конструкцияларды түзүү, туура жана таамай суроо берүү жөндөмү менен коштолот. Сөздүктөрдү, энциклопедияларды окуганды жактырышат, акыл жөндөмдүүлүктөрүн активдештирүүнү талап кылган оюндарды тандап ойношот.

4. Зээндүү балдар алдына коюлган белгисиздиктерди оной эле женип кетишет. Бул жөндөм алардын татаал маселелерди жакшы көрүүсү жана аларды өз алдынча чечүүгө умтулуусунда чагылат.

5. Көңүл буруусунун жогорку концентрациясы (көңүл буруусунун топтолуусунун күчтүүлүгү), аларга кызык болгон сферадагы маанилүү бир максатка жетүүдө тырышчаактыгы менен айырмаланышат. Жасап жаткан ишине аябай берилүүсү, ал ишти эч бир кемтиксиз аткарууга, кынтыксыздыкка чейин жеткирүүгө умтулуусуна алып келип, акырында жасаган ишинин жыйынтыгы жакпай калса, жасап жаткан нерсесин сындырып же жырттып таштайт. Ишин кемтиксиздикке чейин жеткирүүгө умтулуусу (перфекционизм) – зээндүүлүктүн негизги белгилеринин бири болгондуктан, бул өзгөчөлүк ата энелер жана мугалимдер тарабынан эң көп баса белгиленген көйгөй болуп эсептелет.

6. Мындай балдарда үйрөнүү жөндөмдүүлүгүнүн негизги компоненттери калыптанып, башкача айтканда: *окуу жөндөмдөрү* (тез жана оңой түшүнө ала тургандай окуу, саноо, өзүнүн акыл ишмердүүлүгүнүн түшүмүн так жана тыкан кооздоо, жасалгалоо көндүмү); *интелелктуалдык пландагы окуу жөндөмдөрү* (алдыдагы ишмердүүлүгүн пландоо, коюлган максаттын кылдат анализи; маселенин талаптарын, аны чечүүгө жете турган билимдердин анда бөлүнүп же бөлүнбөгөнүн түшүнүү, ишмердүүлүктүн максатын жана келечектеги түшүмдүн сапатынын критерийлерин баамдай билүү, белгиленген багытта так иш алып баруу, иштин аткаруусун контролдоо) жогору болуп, **психологиялык** өнүгүүсү да “орточо” балдардыкынан айырмаланып турат.

1. Аларда адилеттүүлүк сезими абдан эрте пайда болуп, өтө күчтүү өнүккөн болот.

2. Баалуулуктардын жекече системалары өтө кеңири: коомдук адилетсиздикти өтө курч кабыл алышат, өзүнө жана чөйрөдөгүлөргө жогору талап коюшат, чындык, адилеттүүлүк, гармонияга жакшы, жандуу жооп кайтарышат.

3. Элестетүүсү өтө күчтүү. Кээде алар өзүнө дос, каалаган инисине же карындашына, синдисине айтып берген укмуштуудай ангемелеринен алар рахат алышат. Бул көрүнүш ата-энелерди тынчсыздандырбай койбойт, анткени алар баласынын реалдуу дүйнөдө эмес, өзүнүн ойлоп табып алган дүйнөсүндө жашоосунан кабатырланышат.

4. Юмор жакшы өнүккөн болот. Анткени, алардын элестетүүсү активдүү, көп нерсени алдын ала элестетип көрүп турушат, ошондуктан алар көптөгөн күлкүлүү нерселерди байкашат.

5. Өздөрү үчүн татаал болгон көйгөйлөрдү чечүүгө умтулушат. Мындай балдар белгилүү бир областтарда чон ийгиликтерге жеткенинен улам, ата-энелер алардан каалагандай башка көйгөйлөрдү да оной эле чечип кетүүсүн күтүшөт. Ошондой эле балдар кайсы бир ишти жасай албай калса, андай учурларда көнүл калуусу да күчтүү пайда болот жана баланын өзүнүн кемчилиги болгонун курч (күчтүү) сезүүсүндө чагылат. Мындай балдар ийгиликсиздиктерге туруштук бере алышпайт, анткени мындан мурун кайсы ишти баштабасын дайыма ийгилик менен аяктагандыктан, ага көнүп калышат. Ошондуктан, ата – энелер баланы эрте бала чагынан мындай тынчсыздануулардан коргоого аракет кылуусу, акырындап алар жакшы жасай албаган иштерди да жасоого көндүрүүсү керек. Анткени, англис психологдору айткандай – адам кээде ийгиликсиздикке дуушар болуусу нормалдуу жана жада калса канчалык пайдалуу болгонун билүүсү керек. Ийгиликсиздик иренжүү жана өзүн басынтуу үчүн себеп эмес экендигин, йгиликсиздик ишти кайрадан баалоо жана ишке адаптациялануу үчүн мүмкүнчүлүк катары көрүүсү зарыл экендигин билүүсүнө жакындан жардам берүү зарыл экендигин түшүнөт.

6. Зээндүү балдарга апыртылган коркуулар мүнөздүү. Реалдуулукка негизделбеген коркуулар: шаарда жашаган балдар машиналардан эмес арстан, жолборстордон коркушаары белгилүү. Бул коркуулар балдардын элестетүүсүнүн күчтүүлүгү менен байланыштуу болушу мүмкүн.

7. Зээндүү балдарда экстрасенсордук жөндөмдүүлүктөр (телепатия, көзү ачыктык) байкалгандыктан, андай учурларда аларга түшүнүү менен мамиле кылуу керек.

8. Мектепке чейинки куракта, андай балдарда башкалардыкындай эле курактык эгоцентризм байкалат б.а. Зээндүү бала башкалар дагы (өзүнө окшоп) тигил же бул жагдайды дал өзүндөй кылып кабыл алат деп эсептейт.

9. Аларда курдаштары менен болгон мамилелешүүсүндө ар түрдүү көйгөйлөр байкалат, өзгөчө балалык эгоцентризм кайсы бир ишти аткара албагандыгы үчүн кыжырдануу жана курч сезгичтик менен коштолгон мезгилде. Зээндүү бала башка балдардын курчап турган дүйнөнү ал аныкындай эмес, башкача кабыл аларын түшүнө албагандыктан келип чыгат. Зээндүү балдар курдаштарынын аларды туура кабыл ала албашынан жапа чегишет жана бул көрүнүш өзүн-өзү негативдүү кабылуусуна алып келиши мүмкүн. Мындай көрүнүштүн алдын алуу үчүн бала эрте бала чагынан өзүнө окшогон зээндүү балдар менен баарлашуусу зарыл.

Ал эми зээндүүлүктүн *физикалык* мүнөздөмөсү төмөнкүдөй: өтө жогорку энергетикалык потенциал жана уйку узактыгынын аз болушу. Бул касиеттер эрте балалыкта эле байкалат: ымыркай куракта уйкусунун узактыгы 20 сааттан аз, улуураак балдар болсо күндүзгү уйкудан эрте эле баш тартышы.

Баланын кыймылдар системасы (моторикасы) таанып-билүүсүнөн жайыраак өнүгүп, кесүү, чаптоо сыяктуу иштери ага саноо амалдарын аткарууга караганда татаалыраак болот. Мындай психомотордук өнүгүү мектепке чейинки жана башталгыч мектеп курагындагы балдар үчүн нормалдуу болуп эсептелгендиктен, өнүгүүнүн артта калуусу катары каралбашы керек, анткени, өнүгүүдөгү мындай теңсиздик баланын кыжырлануусуна алып келет.

Психологиялык адабияттарда зээндүүлүктүн типтерин ар кайсы окумуштуулар ар түрдүүчө бөлүштүрөөрү, негизинен зээндүүлүк жалпы (акылдык), атайын (көркөм, социалдык, спорттук), жана бир жактуу акыл

зээндүүлүгү деп экиге бөлүштүрөөрү жогоруда белгилүү болду. Ошондуктан алардын маани-мазмунуна токтолуу зарылдыгы туулат:

Акыл (интеллектуалдык) зээндүүлүк предметтик белгиси боюнча физика-математикалык (жалаң гана математикалык), гуманитардык болуп бөлүнөт.

Атайын (көркөм) зээндүүлүк адабий, музыкалык, хореографиялык ж.б. болуп бөлүнөт; социалдык зээндүүлүк – укуктук, педагогикалык ишмердүүлүккө жөндөмдүүлүк, уюштуруучулукка жөндөмүүлүк болуп бөлүнөт.

Зээндүүлүктүн бардык типтери бири-биринен так бөлүнбөгөн менен бала бир же бир нече типке ээ боло алгандыгы менен өзгөчөлөнгөндүктөн, жалпы жана атайын зээндүүлүк үчүн интеллектуалдык өнүгүүнүн белгилүү бир даражасы болуусу шарт болуп эсептелет [147].

Бул маселеден алганда окуучулардын окуудагы жетишкендиктерине карата жалпы жана атайын зээндүүлүк төмөнкүдөй типтерге бөлүштүрүлүү менен мүнөздөлөт:

1. **Интеллектуалдык типтеги зээндүүлүк (өтө жөндөмдүүлүк)** – бала өзү кызыккан тармак боюнча өз алдынча билимдерин өстүрөт жана кеңейте алуунун натыйжасында жетишип, өз билгендерине философиялык ой жүгүртөт, кызыкпаган тармак (сабак) боюнча эч нерсе билбегендиктен, “2” деген бааларды алат. Бирок, мындай типтеги адамдар илимди алдыга жылдырып, көп идеяларды айтышып, илимде, өндүрүштө жаңылыктарды ачыша алышат.

2. **Академиялык типтеги зээндүүлүк** – билим алууга болгон жөндөмдүүлүктөн көрүнүп, бардык сабактарды кыйналбастан эң жакшы бааларга окушуп, мектепти медалга бүтүшүп, чебер адис болууга жетишишет. Интеллектуалдык зээндүүлүк менен академиялык зээндүүлүктүн айырмасы, интеллектуалдык зээндүүлүккө ээ болгондор билимдерине сынчыл көз-караш менен карап, илимий маселелерге философиялык ой жүгүртүүгө умтулат.

Академиялык типтегилер сабактын материалдарын тез, оңой жана сапаттуу өздөштүрүүгө жөндөмдүү болушкандыгы менен айырмаланышат.

3. **Көркөм өнөргө зээндүүлүк** – баланын музыка, бий, сүрөт, актерлук чеберчиликке болгон кызыгуусунан көрүнөт.

4. **Креативдик зээндүүлүк** – дүйнөгө карата башка адамдардан айырмаланган логикалык көз-карашка ээ болуу менен өзүнчө жаңы проектилерди жаратууга умтулуусунан көрүнөт. Мындай балдар урушчаак, тил албас, пикири боюнча көз карандысыз, шарттуулуктарды оңой бузган адамдар болушкандыктан, ушундай позициясы менен өз турмушунда өзүнө көп кыйынчылыктарды жаратып алышат, бирок чыгармачылык менен жаңы нерсе жаратууга жөндөмдүү келишет.

5. **Социалдык (лидерлик) зээндүүлүк** – адамдарды жакшы түшүнүп, оңой тил табышып, оңой мамиле түзүп, аларды жетектей алат. Лидерлик зээндүүлүккө ээ болуш үчүн өтө бийик интеллект, интуициясы жана башка адамдардын жан дүйнөсүн түшүнө билүү (кошо толгонуу) касиеттери өтө өнүккөн деңгээлде болот.

6. **Бир жактуу интеллектуалдык зээндүүлүк** кээ бир акыл-эстик жөндөмдүүлүктөрдүн жакшы, ал эми кээ биринин начарыраак өнүгүшү менен мүнөздөлөт. Мисалы, вербалдык (кептик өнүгүүсүнүн даражасына жараша бааланган көнүгүүлөр) тесттерди бала мыкты аткарат, ал эми вербалдык эмес (элестетүү жана мейкиндиктик ой жүгүртүүгө арналган көнүгүүлөр) тесттерди аткарууда анчалык ийгиликке жетише албайт. Натыйжада “бир жактуулук – бул нормага жетпеген жөндөмдүүлүктөр же жөндөмдүүлүктөрдүн дисгармониясы” катары каралат. Окууда бул төмөнкүчө чагылат: окуучу ага кызык болгон сабактардын ийгиликтерге жетип, кызык болбогон сабактарды начар окуйт [147].

Жогоруда сөз болгон шык, жөндөм жана интеллект, зээндүүлүк адамдарда ар түрдүү деңгээлде көрүнөт. Адамдардагы андай өзгөчөлүктөр аларда шыктын, жөндөмдүн жана интеллекттин, зээндүүлүктүн өнүгүүсүнө

жараша ээ болот. Ошондуктан зээндүү окуучуларды өнүктүрүүнүн психологиялык-педагогикалык маселелерине токтолуу зарыл болуп саналат.

1.2. Орто мектептерде зээндүү балдарды өнүктүрүүнүн психологиялык-педагогикалык негиздери

Интеллектин өнүгүшүн М.Е. Хилке алгачкылардан болуп аныктап, интеллектин өнүгүүсү бала төрөлгөндөн тартып 15 жашка чейин төрт баскычта ишке ашарын аныктаган. Алар: сенсомотордук (0-2 жаш), операциялык ойлоого чейинки баскыч (2-7жаш), предметтер менен конкреттүү операцияларды жасоо баскычы, (7-8 жаштан 11-12 жашка чейин) формалдык операциялар баскычы (11-12ден 14-15 жашка чейин) [196, 211-б.].

Зээндүү балдарды окутуу, зээндүүлүктү өнүктүрүү маселелеринин изилденишине токтолсок, илимде жалпы эле зээндүүлүктү, айрыкча интеллектуалдык жана чыгармачылык зээндүүлүктү өнүктүрүү жана зээндүү окуучуларды окутуу маселелерин изилдөөдө Х. Гарднердин “интеллектин түрлөрүнүн көптүк теориясы”, Ч. Спирмендин “интеллектин эки факторлуу теориясы”, Л. Терстоундун “интеллектин көп факторлуу теориясы”, Р. Стернбергдин “интеллектин үчилтиктүү теориясы”, А. Стаатс, К. Фишер, Р. Фейерштейндин “когнитивдик үйрөнүү теориясы” негиз болуп кызмат кылууда. Ошондой эле Англияда жана АКШда зээндүү окуучуларды окутуучу окуу программаларын түзүүдө Дж. Гилфорддун “Интеллектин түзүмү” деген Б. Блумдун “Окутуу максаттарынын таксономиясы”, Дж. Рензуллинин “Окуу программаларын байытуунун үч түрү ” Ф. Уильямстын “Жүрүм-турумдун когнитивдик аффектик модели ” идеяларына негизденери аныкталды. Алардын арасынан эң кеңир колдонулганы Дж. Рензуллинин “Окуу программаларын байытуунун үч түрү ” (Мотивация, маселе чечүүгө багыт алуу, креативдүүлүктүн жана жөндөмдүүлүктүн жогорулугу) болуп саналат [195;174;171;63;47;156; 149-б.].

Эми жогоруда аталган теориялардын айрымдарына токтоло кетели.

Азыркы күндө педагогика жана психология илимдеринде мектепте окутуу процессинде интеллект кандай даражада өнүгүүгө дуушар боло алат

деген суроо чоң кызыгууну жаратат. Инсандын интеллектуалдык касиети, салттуу көз-караштан алып караганда, окутуунун топтолгон тажрыйбасынын өзгөчөлүктөрүн, билимдерди өздөштүрүүнүн баскычтарын жана көндүмдөргө, билгичтиктерге ээ болуу деңгээлин чагылдырып бере алат. Бул багыттагы изилдөө алгач Гарвард университетинин профессору Ховард Гарднер «Рамки ума: теория множественности ума» аттуу 1983-жылы жарыкка чыккан китебинде жүргүзүлүп, адамдар ар түрдүү деңгээлде билимдерди өздөштүрөрүн, ар бир адамдын билимдерди өздөштүрүүсү өзгөчөлүктөргө ээ экендигин баса белгилеп, адамдардын интеллектуалдык түрлөрүн аныктаган.

Г. Гарднер интеллект көп түрдүү, алар бири-бири менен тыгыз байланышта болот деген идеяны айткан жана анын түрлөрүн (алгач алты түрүн, кийин дагы эки түрүн) бөлүп көрсөткөн.

Ховард Гарднер акыл эстин өнүгүүсү бир эле нерсе (белги) менен өлчөнүүчү нерсе эмес (б.а., акыл-эсти бир эле өлчөм менен өлчөөгө мүмкүн эмес), интеллектуалдык түрү көп. Тактап айтканда, ар бир адам бир нече акыл-эс же интеллект жөндөмдүүлүгүнө ээ. Алар:

1. Лингвистикалык интеллект.
2. Музыкалык интеллект.
3. Логикалык-математикалык интеллект.
4. Мейкиндик интеллект.
5. Кыймыл (кинетикалык) интеллект.
6. Инсан аралык интеллект (акыл-эс).
7. Инсандык ички интеллект (акыл-эс).
8. Табияттык интеллект [195].

Аларды мүнөздөсөк:

1) *Вербалдык-лингвистикалык интеллектти* өнүккөн адамдар чет тилдерди оңой эле үйрөнүп алышат, алар сүйлөшкөндү, пикир алышканды, китеп окуганды жакшы көрүшөт. Алар чет тилдерди ийгиликтүү үйрөнүп, көп тил билген адамдар болушат жана котормочу, филолог, журналист, жазуучу

болуп иштей алышат. Тарыхта вербалдык-лингвистикалык интеллектти өнүккөн көптөгөн улуу адамдар белгилүү. Алар баарынан мурда көп тилдерди билишкен, ошондой эле окумуштуулук даражага да жетишкен. Мисалы, түрк акыны Назым Хикмет бир нече тилдерде сүйлөгөн ж.б.

2) *Музыкалык-ритмикалык интеллект.* Мындай адамдар, адатта, мыкты оператор, кинорежиссер, маданият ишмерлери, режиссер, композитор, музыкант болушат. Алардын угуу сезими жакшы өнүккөн. Абдан сезгич келишет. Эгер мындай интеллектке ээ болгондор туура эмес кесип тандашса, өз табиятына туура келбеген ишти (Мисалы, бухгалтер болуп иштөө) аткарса, ал өмүр бою азап менен өмүр өткөрөт. Ал эми жөндөмүнө ылайык кесип тандаса, ал жөндөмдүү же өтө таланттуу адам болуп калыптанат. Интеллектке жараша кесипти туура тандоо абдан маанилүү, бул маселеде ата-эне балага жардам берүүгө тийиш. Эгерде баланын угуу сезүүсү күчтүү өнүккөн болсо, аны дарыгердик кесипке окутуунун кереги жок, андай баланы башка кесипке (Мисалы, музыка багытында ж.б.) окутуу натыйжалуу болот.

3) *Логикалык-математикалык интеллект.* Интеллекттин бул түрүнө ээ болгон адамдар эң мыкты архитектор, инженер, долбоорлоочу боло алышат, шаарларды, станцияларды куруп, космосту изилдей алышат. Мына ушундай адамдар окумуштуу, физик же математик боло алышат, эң негизгиси, алар өзүнүн шыгына ылайык келген туура жолду тандоосу зарыл.

4) *Көрүү-мейкиндик интеллект.* Мындай интеллектке ээ болгон адамдар дизайнер, сүрөтчү, оператор, фотограф, ойлоп табуучу жана архитектор болушу мүмкүн.

5) *Мотордук-кыймылдуу (дене күч) интеллект.* Дене күч интеллектине ээ болгон адамдар белгилүү спортчу, айкелчи, механик боло алышат. Теориялык материалдарды жакшы түшүнө албаган адамдар бар, бирок алар алдында пайда болгон маселелерди, тапшырмаларды өз колу менен иш жүзүндө аткарганда гана тез кабыл алып жакшы үйрөнүшөт. Мисалы, музда көркөм тебүүнү алалы, спорттун бул түрүн өздөштүрүү үчүн көп убакыт

бою машыгуу керек. Ал эми мотордук-кыймылдуу (дене күч) интеллектине ээ болгондор аны тез эле өздөштүрүп алышат.

6) *Инсандар аралык мамиле интеллектти.* Мындай интеллектке ээ болгон адамдар дипломат, мамлекеттик кызматкер же саясатчы болушу мүмкүн. Андай адамдар сүйлөшүүлөрдү туура жүргүзө алышат жана сүйлөшүүдөн кийин адамдарда жакшы таасир калтырышат, алар менен сүйлөшкөндөн кийин адамдар өзүн жакшы сезип калышат.

7) *Инсандык ички интеллект.* Мындай интеллектке ээ болгон адамдар рухий күчкө ээ болушат. Алар тренер жана педагог, чоң устат болушу мүмкүн. Так ушундай ички интеллектке ээ болууга калкты үйрөтүү керек, себеби булар бирөөгө айткан сөздөрүн, идеяларын өздөрү да аткарышат, анткени алар эрктүү адам болгондуктан, айткан сөздөрү чон күчкө ээ болот, ошондуктан алардан чоң лидерлер өсүп чыгат.

8) *Табияттык интеллект.* Мындай интеллектке ээ болгон адамдар табиятка жакын болушат. Алар табигый кесиптерди жактырып, үйүндөгү бардык жасалгалары жыйынчактуу болушун каалашат. Алар табият илимдери, мисалы, ботаника, биология, экология менен алектениши мүмкүн, көркөм өнөр ишмерлери боло алышат. Эгер алар кесипти туура тандаган болсо, өнүгүп өсүшөт, кесибинде чоң ийгиликтерге жетет [195].

Х. Гарднердин пикири боюнча, ар бир интеллектти өнүктүрүүгө болот. Эгерде таланттуу балдарга билим берүүдө туура метод – ыкмалар колдонулуп, бала өзү тырышчаактык менен тажабай аракет жасаса, андай бала таң каларлык натыйжаларга жетише алат. Ошондой эле ата-эне баласынын жөндөмүн кичине кезинде эле так билсе, аны ийгиликке жетише ала турган оңой жолго багыттай алат.

Ховард Гарднер билим берүүдө эки гана интеллект: лингвистикалык жана логикалык (математикалык) пайдаланылат, бул окуучуну жана окутуучуну чектейт, ошондуктан аны кеңейтүү – бөлөк интеллект түрлөрүн да өнүктүрүү зарыл дейт.

Х. Гарднер ар бир баланын интеллектинин өзгөчөлүгүн эске алып, билим берип окутса, кесипти туура тандаса, андайлар турмушта чоң ийгиликтерди жаратат дейт. Мисалы, эгерде баланын логикасы, **математикалык интеллект** өнүккөн болсо, андай баладан экономист, бухгалтер же программист, ошондой эле жакшы математика мугалими чыгат [195].

Ховард Гарднер интеллекттин сегиз түрүн атаса, ал эми азыркы кездеги дүйнөгө таанымал бизнес-тренер Р. Кийосаки интеллекттин тогузунчу түрүн **“алысты көрө билүүчүлүк”** интеллектин аныктаган.

9) *Алысты көрө билүүчүлүк.* Мындай интеллектке ээ болгон адамдар маалыматтарды талдап жыйынтык чыгара алышат, өнүгүүнүн келечегин көрө билишет. Алардан мыкты бизнесмен, саясатчы, маркетинг болушу мүмкүн, андайлар мамлекеттин өнүгүү пландарын, маанилүү бизнес долбоорлорду иштеп чыга алышат [68].

Г. Гарднер адамдар өзүндөгү интеллектти өнүктүрө алгандыгы менен айырмаланат деген. Бул көз-карашы менен интеллекттин тубаса берилип, өзгөрүлбөй калуучу көрүнүш эмес экендигине басым жасаган.

Ал ушул көз-караштары менен интеллектке болгон окумуштуулардын пикирин, изилдөө багытын өзгөрткөн.

Окумуштуунун “ата-энелер баласынын жөндөмүн кичине кезинде эле так билсе, аны ийгиликке жетише ала турган оңой жолго багыттай алат” – деген пикирине таянсак, интеллекттин түрлөрүн өнүктүрүү мүмкүнчүлүгү кеңири экендиги жана ал ата-энелердин, педагогдордун биргелешкен ишмердигинин натыйжасына көз карандылыгы белгилүү болот.

Интеллект жөнүндөгү ар түрдүү көз-караштарды жана мамилелерди жалпылаштырып (Г. Айзенк, Д.Б. Богоявленская, Д. Весклер, Дж. Гилфорд, Э.А. Голубева, В.Н. Дружинин, Д. Кэтчел, В.Д. Щадриков ж.б.) төмөнкүлөрдү белгилешкен:

– интеллект болуп бир эле убакта интеллектуалдык жана чыгармачылык маселелерди чечүүгө багытталган жөндөмдүүлүк;

– интеллекттин жогорку өнүгүүсүндө гана чыгармачылык жетишкендиктерге жетишүүгө болот;

– чыгармачылык жалпы жөндөмдүүлүк жана жалпы интеллект бири-бири менен байланыштуу, бирок ар башка жөндөмдүүлүктөр болуп саналышат [49; 54; 63; 64;77;199].

«Таланттуу балдарды өнүктүрүүдө өзгөчө мааниге ээ болгон билгичтиктер жана жөндөмдүүлүктөр үч топко бөлүнүшөт: таанып-билүү жөндөмдүүлүгү, чыгармачылык жөндөмдүүлүк, эмоционалдык чөйрөнүн өзгөчөлүктөрү – реалдуу “Мен” концепциясы; адамдарга эмпатиялык мамиле жасоо, тапшырманы дайыма аткаруучулук, юморду туюу сезими ж.б.» [132].

Америкалык педагогикалык-психологиялык илимий адабияттарды изилдеп үйрөнүү азыркы учурда АКШда зээндүү окуучуларды окутуунун эң жакшы модели деп Дж. Рензуллинин “Окуу программасын байытуунун үч түрү” деп аталган модели эсептелинери аныкталды [156].

Жогоруда аталган теориялар зээндүү окуучуларды окутууну жана инсан катары калыптандырууну уюштурууга өз таасирин тийгизип келет.

Илимде жөндөмдүүлүктүн өзгөчө көрүнүшү болгон зээндүүлүктү кантип өнүктүрүүгө болору кызыгууну жаратат. Анткени адамдардын жөндөмдүүлүктөрү өнүгүш деңгээлине жараша ар түрдүү болот.

Л.С. Выготскийдин пикири боюнча «Бир жөндөмдүүлүктүн өнүгүшү менен бир нече жөндөмдүүлүк өнүгөт. Билим берүүнүн негизги милдети ой жүгүртүүнү, жөндөмдүүлүктү өстүрүү эле эмес, түрдүү предметтерди окутуу аркылуу атайын, түрдүү нечендеген жөндөмдүүлүктөрдү өстүрүү болуп эсептелет» [57, 380-б.].

Психология илиминде жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүгө тиешелүү негизги жоболор С.Л. Рубинштейн тарабынан иштелип чыккан, ал «жөндөмдүүлүк» түшүнүгүнө инсандын ишмердүүлүккө жарамдуулугун аныктаган өзгөчөлүктөрү аркылуу түшүндүрмө берген [159].

Философияда ишмердүүлүк реалдуу чындыктын жана дүйнө – таанымдын маанилүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн чагылдыруучу категория

катары каралат. Ишмердүүлүк – дүйнөнү чагылдырып берүүнүн бир ыкмасы, анын жүрүшүндө адамдын кулк-мүнөзү ж.б. калыптанып, өнүгөт.

Ишмердүүлүк А.Н. Леонтьевдин [117; 118], С.Л. Рубинштейндин [159] ж.б. эмгектеринде изилденип, аларда ишмердүүлүк курчап турган чөйрө менен өз ара аракеттенүү процесси индивиддин функциясын мүнөздөөчү психологиялык түшүнүк катары каралат. Буга кененирээк токтолобуз.

Ишмердүүлүк теориясынын өнүгүшүндө А.Н. Леонтьев жана анын мектебиндеги шакирттери тарабынан чоң салым кошулган [117]. А.Н. Леонтьев аң-сезим (акыл-эс) жана ишмердүүлүктүн биримдигин, ишмердүүлүктүн түзүлүшүнүн жана акыл-эс түзүлүшүнүн биримдиги катары психиканын өзгөчөлүктөрүнүн ишмердүүлүк менен болгон структуралык байланышы жөнүндө жаңы көз-караштар менен толуктаган. Анын изилдөөлөрүндө *интериоризация* жөнүндөгү окуу андан аркы өнүгүүгө ээ болгон. Жашоо же болбосо ишмердүүлүк жалпысынан механикалык түрдө ишмердүүлүктүн ар кайсы түрүнөн кошулбайт – деп белгилейт А.Н. Леонтьев [117]. Ишмердүүлүктүн кээ бир түрү ошол этапта жетектөөчү болуп эсептелинет, жетектөөчү ишмердик психиканын өнүгүүсүнө күчтүү таасир этет, ал эми башка ишмердиктердин өнүгүүгө тийгизген таасири азыраак болот. Жетектөөчү ишмердүүлүк үч өзгөчөлүк менен мүнөздөлөт: ишмердүүлүктүн башка, жаңы түрлөрү тандалат, анда жеке психикалык процесстер калыптанат же түзүмү болуп калат; андан жакын арада байкалуучу баланын ошол өнүгүү учурундагы инсандык негизги психологиялык өзгөрүүлөрүн көз каранды болот [117]. А.Н. Леонтьевдин концепциясынын негизин сырткы жана ички ишмердүүлүктүн биримдиги, алардын түзүлүшүнүн жалпылыгы түзөт. “Бул жалпылыкты ачуу азыркы психология илиминин бирден-бир чоң маанилүү ачылышы”, – деген А.Н. Леонтьев [117]. Ар бир ишмердүүлүк аны аткаруунун жолдоруна, аракеттерине ээ, бирок ар бир индивиддин ишмердүүлүктү аткаруунун жолдору өзүнүн жекечелиги жана ишмердүүлүктүн акыркы жыйынтыгы менен башкалардыкынан айырмаланат.

Ишмердүүлүктү талдоодо анын структурасы жөнүндөгү түшүнүк өзгөчө мааниге ээ. В.Д. Шадриков ишмердүүлүктүн психологиялык схемасына мотивдерди, максаттарды, программаларды, маалыматтуулуктун негизин, чечимдерди кабыл алууну, кесиптик ишмердүүлүктү аткарууга абдан керектүү сапаттардын подсистемасын киргизет [199].

С.Л. Рубинштейндин, А.Н. Леонтьевдин изилдөөлөрү окуу процессинин маани-маңызын ачууга, окуучулардын окуу процессинин өнүгүүсүндөгү реалдуу жолдорду аныктоого мүмкүндүк берет. Ишмердүүлүк концепциясында окуучулардын өнүгүүсүндөгү өзгөчө роль мотивацияга тиешелүү [159;118].

А.Н. Леонтьев тарабынан мотивдер мамилелердин өнүгүүсү жана алардын өзгөрүүлөрүнүн негизи, инсанды социалдаштыруунун негизи катары каралат [118].

Ишмердүүлүк мотивинен инсандык, кунт коюу, ой жүгүртүү өзгөчөлүгүн, эмоция жана эрк процессин, максатты жүзөгө ашырууга болгон даярдыгынан келип чыгаарын көрсөтөт. Ишмердүүлүк мотиви кыймыл-аракет предметине өтүп, аны иш-аракетке айландырып коюу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Мотивдин (мотив “козгоо”, “кыймылга келтирүү”) өтүшү (мотивдин кыймылы максатка карай жылышы), А.Н. Леонтьевдин пикири боюнча, эң маанилүү учур, анткени адамдардын чындыкка карата сапаттык жагынан жаңы мамилелери келип чыгат [117]. Мотивди өз күчүн, жөндөмдүүлүгүн таап жана текшерип көрүүгө далалаттануу катары карап, С.Л. Рубинштейн дагы мотивациянын проблемаларына өзгөчө көңүл бурган. Эң негизгиси ишмердүүлүк сырткы дүйнөнү өзгөртүү аркылуу адамдын өзүн өзү өзгөртүүсүнүн негизи жана шарты катары төмөндөгүдөй компоненттерден турат – муктаждыктан аныкталган максат; ишмердүүлүктү өнүктүрүүгө таасир этүүчү мотивдер; максатка жетүүнүн жолдору; ишмердүүлүктү аткаруунун ыкмалары жана анын жыйынтыгы [159].

Ишмердүүлүктүн мотивдери менен инсандын талабы жана муктаждыктары диалектикалык биримдикке ээ. Талаптуулук жана муктаждык

инсандын айрым касиеттери катары анын белгилүү бир нукка багытталгандыгын шарттайт. Ал эми бул касиеттер ишмердүүлүктүн курамына бириккенде, анын мотивине айланышат. Мотив (жүйө) – белгилүү бир ишмердүүлүккө түрткү берген психикалык кубулуш. Айрым мотивдер ишмердүүлүккө түрткү берүү менен, аны белгилүү бир мазмундук өзгөртүүгө алып келет, ал эми стимул берүүчү мотивдер түрткү берүүчү фактор катары роль ойношот [117].

Максаттар бардык ишмердүүлүккө конструктивдүү система түзүүчү жана багыт берүүчү таасирин тийгизет, анын ичинде окутуу процессинде, анын мазмунуна, формасы менен методуна да өз таасирин тийгизет, жана калыпка келтирүүчү функцияларды аткарышат, көпчүлүк даражада анын акыркы жыйынтыгынын кандай болушун шарттап (детерминациялап) турат жана жыйынтыгында максаттар биздин ишмердүүлүктү оптимизациялайт.

Зээндүү окуучулардын ишмердүүлүгү, башка ишмердиктер сыяктуу эле, аракеттердин чынжыры түрүндө болот, алардын ар бири акыл-эс сапаттарынын белгиленген тепкичине дал келет. Анда ишмердүүлүктүн мотивациялык керектөөчүлүк жана операциялык-техникалык жактарынын ортосундагы өзгөрүлмө байланыштарда өнүгүү динамикасы эске алынат.

Изилдөөбүздө зээндүү окуучулардын окуу ишмердигин өнүгүүсүнүн психологиялык негиз катары А.Н. Леонтьевдин ишмердүүлүк концепциясына таяндык. Ал “ишмердүүлүк”, “аракет” жана “операция” түшүнүктөрүн талдап чыгып, индивиддин активдүүлүгүн шарттаган принциптерди эске алуу менен, алардын диалектикалык карым-катышын аныктаган. Ишмердүүлүктүн мотивациялык керектөөчүлүк жана операциялык-техникалык жактарынын ортосундагы өзгөрүлмө байланыштарда өнүгүү динамикасы эске алынат. Окуу ишмердүүлүгү, башка ишмердиктер сыяктуу эле, аракеттердин чынжыры түрүндө болот [117].

Биздин пикирибизче, зээндүү окуучуларды өнүктүрүү үчүн алардын окуу ишмердигин калыптандыруу зарыл.

Инсандын ишмердүүлүккө жалпы даярдыгы психологиялык абал катары, көрүнүү даражасы боюнча эки түргө ажырайт: узак (же туруктуу) даярдык жана локалдуу (шартка жараша) даярдык.

Узак даярдыктын олуттуу белгиси, инсандын ийгиликтүү ишмердүүлүккө жалпы өбөлгө боло турган сапаттарынын калыптанышы жана анын туруктуулугу болуп саналат. Локалдууга караганда туруктуу даярдык социалдык-кесиптик маанилүүрөөк болуп эсептелсе да, алардын ортосунда кайтарым байланыш бар.

Локалдык даярдык – бул ар бир жолу түзүлүүчү, анын таасирдүүлүгүн жогорулатуучу туруктуу даярдыктын актуалдуу абалы. Инсанды ишмердүүлүктүн туруктуу жана локалдуу даярдык процессине киргизүү педагогдор тарабынан атайын жетекчилигин жана окуучунун өзүн-өзү башкаруусун талап кылат [118].

Зээндүү окуучуларды чечмелеп түшүндүрүүдө окуу ишмердигинин түзүлүшүндөгү аракеттер системасын талдоонун мааниси чоң

Н.Ф. Талызина [175] акыл-эс аракетинин калыптануусуна арналган өзүнүн илимий иштеринде, окууну, аларды аткарган окуучуну жаңы билимдерге жана билгичтиктерге алып келүүчү ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн системасы катары карайт. Бул теориянын борбордук звеносу болуп аракет эсептелет жана окуп-үйрөнүү ишмердүүлүгүнүн бирдиги, адамдын бардык ишмердүүлүгүнүн бирдиги катары каралат. Адамдын аракети «башкаруучу орган», аткаруучу, «жумушчу орган» жана салыштыруучу механизмди камтыган жетектөөчү өзгөчө микросистеманы түзөт.

Н.Ф. Талызина, Г.Я. Гальперин сыяктуу эле аракетти алардын формасына жараша, жалпылыгына, жайылтылганына, окуп билгендиги жагынан мүнөздөйт. Аракеттин формасы анын тышкы (материалдык) менен катар ички (акыл – эстин) өзгөрүү жолунун башкы аспекттиси – субъектин аракетке берген даражасына жараша мүнөздөлөт. Автор бул жолдо аракеттин үч негизги формасын айырмалайт: материалдык, сырткы сүйлөө жана акыл-эс

[59]. Аткарылуучу аракеттин функциясын Н.Ф. Талызина үч бөлүккө бөлөт: *багыттоо, аткаруучу жана текшерүүчү* [175].

Жөндөмдөмдүүлүктөр теориясы инсандын тигил же бул ишмердүүлүктү аткаруусунун шарты болуп эсептелген индивидуалдуу-психологиялык касиеттери менен сапаттарынын комплекси катары Г. Ананьевдин [26], К.М. Гуревичтин [70], А.Г. Ковалевдун [94], В.А. Крутецкийдин [108], Н.С. Лейтестин [115], А.Н. Леонтьевдин [118], Б.М. Тепловдун [182], В.Д. Щадриковдун [199] ж.б. психологдордун эмгектеринде каралып, иликтөөгө алынган.

Ишмердүүлүк феноменин андап-түшүнүү изилдөөбүздө ишмердүүлүктөгү жөндөмдүүлүктөрдүн ордун жана маанисин аныктоого, ишмердүүлүк жалпысынан алганда, инсандын, жекече алганда жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүш каражатына айланган шарттарды табууга мүмкүнчүлүк берет.

Окуу ишмердүүлүк катары эки аспекттен каралат. Окуу ишмердүүлүк катары түшүндүргөн биринчи аспектиден үйрөнүү – окуп-үйрөнүүнү талдоо субъектин өздөштүрүүлүчү социалдык тажрыйбага маалымат арттыруучу катары мамилеси – билимди өздөштүрүү процессинин жалпыланган процедураларын бөлүп алууга мүмкүндүк берди: аныктоо, иштеп чыгуу, текшерүү жана алардын негизинде, окуучулардын окуу билгичтиктеринин өзүнүн нормативдүү структурасын андап-түшүнүүнүн эсебинен окуучулардын өзүн өзү башкаруу жөндөмдүүлүгүн жогорулаткан окуу курсунун өзүнчө түрү катары белгилөө.

Белгилүү орус психологу Л.С. Выготскийдин теориясына ылайык, баланын өнүгүүсү ал чоң кишилер менен биргелешип гана бир нерсе жасай алган «жакынкы өнүгүү зонасы» аркылуу жүрүп, андан соң баланын бул иш-аракетти өз алдынча аткара алган актуалдуу өнүгүү деңгээлине өтөт. Биргелешкен чыгармачылык ишмердүүлүк процессин түзүүдө бул теорияга таянуу менен, биз балага педагогдун жардамы менен жаңы жөндөмдүүлүктөрдүн өнүгүүсүнүн жакынкы зонасында, т.а., бала жаңы

нерсени өздөштүрүүгө даяр, бирок аны өз алдынча талдоого алы жете элек мезгилде зарыл экендигин белгилейбиз [57]. Окуучуну ишмердүүлүк субъекттин позициясына коюу менен аны актуалдуу өнүгүү деңгээлине которууга өбөлгө түзөт. Бул онтогенездик кризистин мезгилине кирген өспүрүм курагы үчүн өтө маанилүү, анткени ал индивиддин аң-сезиминдеги, ишмердүүлүгүндөгү жана өз ара карым-катыштарындагы жана жалпы өнүгүү системасындагы кардиналдуу өзгөрүүлөр менен байланыштуу болорун окумуштуулар Л.И. Божович, Е. Доуван, И.С. Кон, Н.С. Лейтес ж.б. белгилеген [101;116].

Жогоруда айтылгандарды жалпыласак, зээндүү окуучуларды өнүктүрүү проблемасы, изилдөөлөр көрсөткөндөй, инсандын ишмердүүлүгүнүн эки деңгээлин бөлүп көрсөтүүнү талап кылды:

- индивиддин табигый сапаты;
- жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүгө таасир этүүчү психологиялык өзгөчөлүктөрү, б.а. психикалык сапаттар жана таанып-билүү процесси ж.б.

Биздин көз-карашыбызда, «окуучулардын таанып-билүү өнүгүүсүнүн жаңы тибин» түзүүгө мүкүндүк берүүчү келечектүү багыт болуп В.Я. Ляудистин продуктивдүү ишмердүүлүктө окуучулар менен мугалимдин өнүктүрүүчү өз ара таасир этүү концепциясы эсептелет [113].

Аталган концепция төмөндөгү максаттарды иш жүзүнө ашырууга шарт түзө алат:

- окуу-тарбиялоо процессин башкаруунун жаңы стилин калыптандырууну (мугалим менен окуучунун карым-катышындагы жаңы инсандык позицияны) ишке ашыруу;
- окуу-тарбиялоо кырдаалын динамикалуу өзгөртүүгө өбөлгө түзүүчү ой – жүгүртүүнүн жаңы тибин калыптандыруу;
- коммуникативдик жана интеллектуалдык ишмердүүлүккө негизделген долбоорлорду биргелешип түзүүгө багытталган диалогдун жаңы стилин калыптандыруу [113].

Мектептин негизги вазипасы болуп окуу-тарбия процессин оптималдуу уюштуруу болуп саналат жана бул милдет ар тараптан (чыгармачылык ж.б.) өнүгүүнүн негизги жыйынтыктарын берет.

Жогоруда айтылгандардан орто мектептерде зээндүү окуучуларды өнүктүрүүнүн психологиялык-педагогикалык негиздери болуп, интеллектин (интеллектин өнүгүшүн Жан Пиаже алгачкылардан болуп аныктап, интеллекттин өнүгүүсү бала төрөлгөндөн тартып 15 жашка чейин төрт баскычта ишке ашарын аныктаган) өнүгүү теориясы боюнча Х. Гарднердин көз-караштары жана С.Л. Рубинштейн тарабынан иштелип чыккан жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүгө тиешелүү негизги жоболор, Л.С. Выготскийдин тарыхый-маданий концепциясы жана А.Н. Леонтьевдин инсандын ишмердүүлүктө (жетектөөчү ишмердик, интериоризация ж.б.) өнүгүү теориялары кызмат кылды.

Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мазмуунун жаңылоодогу мугалимдер жетекчиликке ала турган нормалык документтер төмөнкүлөр:

1. Кыргыз тилинен билим берүүнүн концепциясы;
2. Кыргыз тилинен жана адабиятынан билим берүүнүн мамлекеттик жана предметтик стандарттары.
3. Кыргыз тили жана адабияты боюнча окуу программалары.
4. Окуу китептер.
5. Окуу методикалык колдонмолор.

Мектепте кыргыз тили, адабияты курсунан билим берүүдөгү милдеттерди ишке ашырууда мугалим төмөнкүлөрдү билүүсү зарыл:

- 1) окуучуларга кыргыз тил, адабиятты окутуу процессиндеги билим берүүчүлүк, жана өнүктүрүүчүлүк максаттар;
- 2) кыргыз тили, адабияты боюнча программанын, окуу китептеринин, методикалык колдонмолордун жана нормативдик документтердин мазмуну;
- 3) кыргыз тили, адабиятыны окутуу методикасынын теориялык негиздери; кыргыз тили, адабиятын окутуу методдорунун системасы жана

анын жыйынтыгын текшерүү; мектептин кыргыз тил жана адабияты кабинетиндеги окуу жабдуулары жана аларга коюлуучу талаптар;

4) окутуунун учурдагы жаңы технологиялары.

Кыргыз тили, адабияты боюнча базалык программа окутуунун методикалык ситемасы акыркы натыйжа болгон окуучулардын терең жана бекем билим алуусуна жана алардын билгичтик көндүмдөрүн калыптандырууга багытталат.

Кыргыз мектептериндеги кыргыз тили, адабиятынан базалык билим берүүнүн мазмуунун окуучулардын ийгиликтүү өздөштүрүүсү үчүн окутуунун түрдүү активдүү формаларын (окутуунун жаңы технологияларынын элементтерин, практикалык сабактар, сабактан тышкаркы иштери, окуу фильмдерди ж.б. колдонуу керек. Буларды ишке ашырууда, таанып билүүнүн тарыхый жана маданий тажрыйбасына маанилүү орун берилет, окуучулардын кыргыз тили, адабияты боюнча малыматтуулугу деңгээлине жана окулуучу теманы кабыл алууга болгон даярдыгына көңүл бурулат, окуу каражаттарынын системасы кайрадан түзүлөт. Ошондуктан мугалимдер жана окуучулар үчүн алардын тилин, этнографиялык өзгөчөлүгүн эске алуу менен оригиналдуу методикалык көрсөтмөлөрдү түзүү зарылдыгы пайда болду. Кыргыз мектептеринде кыргыз тили, адабиятын окутуунун методикалык системасын өркүндөтүү окутуунун улуттук тилде жүргүзүүгө салым кошууга, окуучулардын билимди өздөштүрүүсүндө эне тилин үйрөнүүсүн күчөтүүгө багытталат. Буга байланыштуу окуучулардын тилге болгон мамилеси өзгөрөт, улуттук намысы ойгонот, ошол эле убакта башка элдердин маданиятына кызыгуусу күчөйт. Булардын баары бирдикте окуучулардын кыргыз тил, адабияты сабагы боюнча эл аралык номенклатураны, орус тилиндеги жана кыргызча номенклатураны өздөштүрүүсүнө, аларды айкалыштыра колдонуусуна түрткү берет.

Мектепте кыргыз тили, адабияты боюнча билим берүүнүн алдындыгы максаттарды жана милдеттерди ишке ашырууда кыргыз мектептеринде илимий жактан негизделген.

Кыргыз тили окутуунун предмети катары өзүнүн көп жактуулугу, көп тармактуулугу менен айырмаланып, өз ичине, негизинен, төмөндөгүдөй аспектилерди камтыйт:

- 1) Кеп ишмердиги – сүйлөө жана түшүнүү аспекти;
- 2) Тилдик материал – ошол тилде түзүлгөн тексттердин жыйындысы;
- 3) Тилдин системасы – фонетика, сөздүк состав, грамматика;

Кеп ишмердиги – тилдин реалдуу жашап турушунун көрүнүшү.

Тилдик материал эки аспектиде каралат: а) белгилүү бир тилде сүйлөгөн жамааттын кеп ишмердүүлүктөрүнүн жыйынтыгы; б) тилдик система – тилдик материалдын илим катары окуп-үйрөнүлүшүнүн натыйжасы.

Стандарттын мазмунунда ушул үч аспект чагылдырылышы керек: кеп ишмердиги мектептеги тил боюнча билим берүүнүн негизин түзөт. Ал эми тилдик материал жана тилдик система – кеп ишмердигине окутуунун каражаттары болуп саналат.

Тилдик материал, тактап айтканда, окутуу процессинде дидактикалык материал катарында пайдаланылган жанры, тиби, стили боюнча ар түрдүү тексттер түздөн-түз белгилүү бир кеп үлгүлөрүнүн негизинде өздөштүрүүнү камсыз кылат.

Тилдик система, тил жана кеп жөнүндөгү илимий маалыматтар көндүм болгон даяр үлгүлөрдүн негизинде калыптанган кеп тажрыйбасын андап түшүнүүгө жардам берет. Ал эми бул болсо тил боюнча билгичтикти жана машыккандыкты өркүндөтүү этабында абдан зарыл.

Жогоруда айтылгандар орто мектепте эне тилин окутуунун негизги мазмунун аныктайт. Буларды жүзөгө ашыруу үчүн төмөнкү милдеттерди аткаруу керек:

1. Тилдик компетенттүүлүктү калыптандыруу. Мунун өзү өз ичине тилдин системасы жөнүндөгү билимди жана орфографиялык, пунктуациялык кеп сабаттуулугуна жетишүү үчүн ал билимди пайдалана билүү жөндөмүн камтыйт.

2. Коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу бул кеп ишмердигинин ар кандай түрлөрүнө жана формаларына, кеп маданиятына ээ болуу дегендикке жатат.

3. Орфография жана пунктуация – жазуу түрүндөгү кеп ишмердигинин бир багыты. (сабаттуу жазуу).

Стандартка бүгүнкү күндөгү кыргыз тили боюнча колдонулуп жаткан программада жок, айрым материалдар да киргизилди. Бул стандарттын эне тилин окутуунун келечектеги перспективалуу документ экендигине байланыштуу.

б. Адабий билим берүүнүн жалпы негиздери жана кыскача концепциясы:

Адабий билим берүүнүн функциялары. Адабияттын окуу предмети катары өзгөчөлүгүн, анын искусствонун өзгөчө түрү болгон ички табияты аныктайт. Адабият ааламдын сырын, адамдын жан дүйнөсүнүн эстетикалык камылгасын, туюмун кабылдап, анын турмушунун ар кыл жактарын көркөм образдар аркылуу чагылдырат. Адабияттын адептик, эстетикалык, таалим-тарбиялык, дүйнө таануучулук жана билим берүүчүлүк таасир мүмкүнчүлүгү өтө кенен.

Дүйнөнү жандуу, конкреттүү жана биримдикте таанып-билүүнү кабылдоонун мүмкүнчүлүгүнүн көркөм образдуулук, эстетикалык идеалдарга багытталгандык, жекелик, инсандык кабылдоодогу башталыштар, таанып-билүүчүлүк, эстетикалык, адеп-ахлакка тарбиялоочулук, дүйнө таанытуучулук, коммуникативдик жана гедонисттик функциялары, адабиятты искусствонун башка түрлөрү менен башкарып турат.

Адабият – турмушту көркөм таануунун жана чыгармачыл ишмердүүлүктүн өз алдынча тармагы.

Адабият сабагы – окуучуларды эне тилин сүйүүгө, анын сырларын терең өздөштүрүүгө үйрөтүүнүн сабагы.

Көркөм адабият искусствонун өзгөчө түрү катары коомдук аң сезимдин башка формалары: мораль, дин, философия менен тыгыз байланышта.

Адабият таануу илими менен адабий сын, коомдук жана гуманитардык илимдер: тил илими, өнөр таануу, этика, эстетика, тарых, психология, педагогика жана логика менен байланышта өнүгөт.

Биринчи глава боюнча жыйынтык

Бүгүнкү глобалдашкан коомдогу өнөр жай, маалымат технологиялардын өнүгүшү ж.б. ар кандай ишмердүүлүктө чыгармачылыктын болушун талап кылууда. Чыгармачылык ишмердүүлүккө болгон зарылдык жана социалдык талап, өз кезегинде, коомдун ар бир мүчөсүнүн интеллектуалдык потенциалын жогорулатууну, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн максималдуу түрдө өнүктүрүүнү талап кылат. Буга ылайык, азыркы мезгилде инсанды интеллектуалдык жактан өнүктүрүү өтө маанилүү зарыл иштерден болууда.

Кыргыз Республикасынын Конституциясына, 2013-2017-жылдары Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясына жана Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү Концепциясына жана 2014-2020-жылдарда КРда мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасына ылайык окуучулардын тубаса потенциалын өнүктүрүү боюнча коюлган милдеттер биздин изилдөө темабыздын актуалдуулугун көрсөтөт. Анткени коомдун социалдык турмушунда жүрүп жаткан өзгөрүүлөр, билим берүү системасына ар бир адамдагы тубаса шык-жөндөмдөрдү ачып берүү талабынын жаралышынан улам, зээндүү окуучуларды окутуунун натыйжалуу болушуна жетишүү зарыл болууда.

Азыркы мезгилде инсандын өзүн өзү актуалдаштыруусу жана анын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү проблемасы актуалдуу проблемалардын бири катары эсептелинет, ал өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн азыркы учурдагы этабында жана билим берүүнүн негизги парадигмасынын алмашуу шартында өзгөчө мааниге ээ.

Маалымат технологиялары, санариптештирүү системасы дүркүрөп өнүгүп жаткан шартта ар бир окуучунун тубаса потенциалын өнүктүрүү

бүгүнкү күндүн талабы. Зээндүү окуучуларды интеллектик жана чыгармачылык жактан өнүктүрүү өлкөнү туруктуу өнүктүрүүнү камсыз кылган адистерди даярдоого мүмкүндүк жаратат. Ошондон улам зээндүү окуучуларды интеллектик жана чыгармачылык жактан өнүктүрүү маселелерин изилдөө жана алардын жыйынтыктарын мектеп практикасына кийирүүнү ишке ашыруу бүгүнкү күндө актуалдуу.

Шык, жөндөм жана интеллект, зээндүүлүк адамдын ишмердиги менен байланыштуу болуп, алардын өнүгүүсү окуу ишмердигинде ишке ашкандыктан, зээндүү окуучуларды өнүктүрүүнүн психологиялык-педагогикалык маселелерин изилдөө актуалдуу болуп саналат.

Диссертациялык изилдөөбүздүн проблемалуулугу зээндүү окуучулардын натыйжалуу билим алуусун өнүктүрүү проблемасы менен жекече окутуу методдорун колдонуунун натыйжалуу жолдорунун толук иштелип чыкпагандыгынын ортосундагы карама-каршылыктар менен шартталган.

Изилдөөбүздүн биринчи милдетин чечүү максатында зээндүүлүк жана аны калыптандырууга тиешелүү илимий адабияттар үйрөнүлүп, маселенин изилдениш абалы жана андагы жетишкендиктер аныкталып, изилдөөбүздүн маселелери такталды.

Батыш психологиясынын өкүлдөрү Дж. Гилфорддун, В. Келлердин, Н. Манердин, Дж. Резнулианын ж.б. изилдөөлөрүндө «интеллект», «креативдүүлүк», «шык», «жөндөмдүүлүк», «чыгармачылыкка жөндөмдүүлүк» түшүнүктөрүнүн мазмунун жана алардын бири-бири менен болгон карым-катышын ачыктоо орун алган.

Ал эми С.Л. Рубинштейн, Б.М. Теплов, А.М. Матюшкин, В.Д. Щадриков ж.б. орус психологдору интеллектти, креативдүүлүктү камтыган жана аны мотивациялык факторлордун жана интеграциялоонун зарыл түзүүчүлөрүнүн бири катары караган комплекстик мүнөздө иликтөөгө алышкан.

Зээндүүлүктү түшүнүү үчүн, алгач аны камсыз кылчу шык, жөндөмдүүлүк, интеллект ж.б. түшүнүктөрдү тактап алынды. Анда шык кишиге тубаса берилүүчү, жөндөмдүүлүктүн өнүгүүсүнө өбөлгө болуучу нерсе катары, жөндөмдүүлүк адамдын ишмердүүлүгү менен тыгыз байланышта болуп, такай түрдө өнүгүү процессинде (жараянында) боло турган психологиялык феномен катары каралып, интеллект типтери жөнүндө сөз козголуп, адамдардын интеллектинин тогуз түрү мүнөздөлдү.

Изилдөө темабызга тиешелүү адабияттарды үйрөнүү АКШда зээндүүлөрдү окутууга, изилдөөгө өтө көп көңүл бурулуп, такай изилдөөгө алынып келери жана АКШда зээндүүлүктү изилдөө үч мезгилге бөлүштүрүлөрүн көрсөттү:

1. 1910-1930-жж. зээндүүлүктү изилдөөнүн башталыш этабында маселени аныктап ачыктоо багытындагы алгачкы көз-караштар иштелген.

2. 1917-жылдан баштап Л. Термен жана М. Оден лонгитюддук изилдөөлөрдү баштап зээндүүлүктү өнүктүрүү үчүн атайын окуу программалар керек экендигин далилдешкен.

3. 1957-жылы Совет өлкөсү космоско спутникти учургандан кийин, АКШда зээндүүлүктү изилдөөгө өтө астейдил кирише баштайт. Зээндүүлүктү изилдөө анын көп түрдүүлүгүн, аларды өнүктүрүү үчүн атайын окуу программалар зарылдыгы аныкталган. Айрыкча ХХ кылымдын 70-жылдарында Дж. Гилфорддун интеллектин структурасын аныкташы жана П. Торренстин чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү аныктоо методдорун табышы зээндүүлүктү андан ары изилдөөнүн багыттарын аныктаган;

Зээндүүлүк төмөнкү параметрлер менен аныкталат:

- таанып-билүүнүн озуп кеткен өнүгүүсү;
- психологиялык өнүгүүсү;
- физикалык (дене бой өзгөчөлүктөрү) маалыматтары.

АКШдагы атактуу изилдөөчү Дж Рензулли: “зээндүүлүк – бул өтө жөндөмдүүлүктүн, жогорку деңгээлдеги мотивациянын жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктүн биримдиги” – деп эсептейт.

Дж. Рензулли “зээндүүлүк адамдын үч сапатынын (инсанда жөндөмдүүлүктүн ортодон жогору болушу, аткарып жаткан ишин өтө кызыгуу, берилүү менен аткаруусу, креативдүүлүгү) өз ара таасир этүүсүнүн көрүнүшү” – деп эсептеген. Зээндүүлүктүн ушул үч алкактуу модели мектепте окуучулардын зээндүүлүгүн аныктоого жана аларды өнүктүрүүнүн натыйжалуу болушуна чоң жардам берүүдө.

Дж. Рензулли зээндүү окуучу өз алдынча изилдөө жүргүзө алгандыгы менен айырмаланат деп эсептесе, К. Тейлор зээндүүлүктү көп өңүттүү деп эсептеген.

Көп жылдык изилдөөлөрдүн натыйжасында Х. Гарднер, Ч. Спирмен, Л. Терстоун, Р. Стернберг, А. Стаатс, К. Фишер, Р. Фейерпггейн, Б. Блум, М. Карне, А. Шведел, Дж. Гилфорд, Дж. Рензулли, Ф. Монкс, Ф. Уильяме зээндүүлүктүн интеллектуалдык жана чыгармачылык түрлөрүн өнүктүрүүнүн моделин иштеп чыгышкан.

Зээндүү окуучуларга таанып-билүүнүн башкалардан озуп кеткен өнүгүүсү мүнөздүү экендиги, алардын психологиялык өнүгүүсү да “орточо” балдардыкынан айырмаланып турары жана зээндүүлүктүн типтери маани – мазмундук жактан ачыкталып, зээндүүлүктү өнүктүрүү маселелери каралды.

Ховард Гарднердин пикири боюнча, зээндүүлүккө ээ болгон баланын мүмкүнчүлүгү өтө кеңири болуп, ыңгайлуу шарт түзүлсө, көптөгөн ийгиликтерге жетише алат. Эгерде ата-эне баласынын жөндөмүн кичине кезинде эле так билсе, аны ийгиликке жетише ала турган оңой жолго багыттай алат.

Жогорудагы теорияларды жыйынтыктап айтканда, америкалык педагогикалык-психологиялык адабияттарды үйрөнүү азыркы кезде АКШдагы эң кеңири белгилүү болуп Дж. Рензуллинин ”Окуу программасын байытуунун үч түрү” деген модели саналарын көрсөттү.

Мектептерде зээндүү окуучуларды өнүктүрүүнүн психологиялык-педагогикалык негиздери интеллектин (интеллектин өнүгүшүн Жан Пиаже алгачкылардан болуп аныктап, интеллектин өнүгүүсү бала төрөлгөндөн

тартып 15 жашка чейин төрт этапта (баскычта) ишке ашарын аныктаган) жана С.Л. Рубинштейн тарабынан иштелип чыккан жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүгө тиешелүү негизги жоболор, Л.С. Выготскийдин тарыхый-маданий концепциясы жана А.Н. Леонтьевдин инсандын ишмердүүлүктө өнүгүү теориясынын алкагында каралып, адамдагы шык, жөндөм жана интеллект, зээндүүлүк адамдардын ишмердиги менен байланыштуу болгон түшүнүктөр экендиги, алардын өнүгүүсү ишмердик аркылуу ишке ашары чечмеленип, маани-мазмуну ачып берилди.

Кыргызстандын жалпы орто мектептериндеги зээндүү окуучуларга таалим-тарбия берүү абалына талдоо жүргүзүү, бул багытта иш алып барган бирин-экин мектептер (Оштогу У. Салиева атындагы лицей, Ноокаттагы “Билимкана” ж.б.) бар экендигин, атайын борборлор жокко эсе экендигин көрсөттү. Мамлекеттик деңгээлде зээндүү окуучуларга билим берүүчү мектептерди көбөйтүү жана аларды атайын окуу программалары менен камсыздоо зарыл экендиги белгилүү болду.

Кыргызстандын жалпы орто мектептеринде зээндүү окуучуларга билим берүүнүн абалына талдоонун натыйжасында, зээндүү окуучуларга жалпы орто мектептерде билим берүү тармагын сапаттык жактан жаңылоо, келечекте ага жаңы окутуу формаларын жана технологияларын киргизүүнүн зарылдыгына ынандык.

Кыргыз Республикасында зээндүү окуучулар менен иш алып баруу бегилүү деңгээлде аткарылууда. Мисалы, «Сапат» билим жана Бишкек, Ош шаарларында мектептерди ачып, ага 6-класстан кийин тестирилөө жолу менен зээндүү балдарды тандап окутушат. Өзгөчөлүгү болуп, балдар жана кыздар өздөрүнчө бөлөк окушат. Дагы бир өзгөчөлүгү табигый илимий предметтерди англис тилинде окушат. Натыйжада «Сапаттын» бүтүрүүчүлөрү дүйнөлүк мамлекеттердеги мектептердин бүтүрүүчүлөрү менен атаандаштыкты түзө алышат, көпчүлүк бүтүрүүчүлөр чет элдик алдыңкы университеттерде окушат.

ЭКИНЧИ ГЛАВА. ЗЭЭНДҮҮ БАЛДАРДЫ ОКУТУУ ПРОЦЕССИН УЮШТУРУУНУ ЖАНА ӨТКӨРҮҮНҮ ИЗИЛДӨӨ МАТЕРИАЛДАРЫ ЖАНА МЕТОДДОРУ

2.1. Зээндүү балдардын окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүү

Диссертациялык изилдөөнүн экинчи главасы “Зээндүү балдардын окуу процессин уюштурууну жана өткөрүүнү дидактикалык негизде ишке ашыруунун изилдөө материалдары жана методдору” деп аталып, анда зээндүү балдарды окутууну уюштуруунун жана өткөрүүнүн модели, изилдөөнүн методдору жана ага негизделген окутуу процессинин логикасы сунушталган.

Изилдөөнүн объекти – орто мектепте кыргыз тили жана адабияты сабактарын окутуу процесси, ал эми предмети катары зээндүү окуучуларды окутууну уюштурууну жана өткөрүүнү дидактикалык негиздөө процесси.

1-сүрөт. Зээндүү балдарды жаңы технологияларды колдонуу менен окутуунун модели

Таблица 1.1.1

- Предмет боюнча окуучулардын фактылык билим запастары боюнча;
- алган билимдерин колдонуусу боюнча;
- жаратылыштагы жана коомдогу кубулуштарды түшүнүүсү боюнча;
- өз алдынча билим алуу даражасы боюнча;
- иштөөгө болгон ынтызарлыгы, мектептеги жүрүм-туруму, коомдук пайдалуу иш аракетке активтүүлүгү боюнча бааланат

Аныкталган модель зээндүү балдарды жаңы технологиялардын элементтерин колдонуу менен окутуунун максатын, принциптерин, методдорун, каражаттарын, формаларын, натыйжаларын ичине камтыйт.

Экинчи главанын биринчи параграфы “Зээндүү балдарды окутуу процесстерин уюштуруу жана өткөрүү” деп аталып темага тиешеси бар философиялык, психологиялык, педагогикалык жана окуу методикалык адабияттарды анализдөө; окуу процессине педагогикалык байкоо жүргүзүү; мугалимдер жана окуучулар менен аңгемелешүү, анкета жүргүзүү тестирилөө аркылуу сурамжылоо; педагогикалык экспериментке материалдарды даярдоо, уюштуруу жана өткөрүү, педагогикалык эксперименттин жыйынтыктарын иштеп чыгуунун математикалык, статистикалык методдорун колдонуу изилдөө методдору биздин изилдөөгө жардам берди.

Теориялык анализ жүргүзүү темага байланыштуу маселелерди аныктоо, топтолгон илимий фактыларды анализдөө жана баалоо үчүн колдонулду, буга чейин белгилүү болгон чет элдик жана ата мекендик белгилүү окумуштуулардын илимий-изилдөөлөрүндөгү зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүү кандай багытта, канчалык деңгээлде изилденгендигин анализдөө менен окуу мотивациясын калыптандыруудагы педагогикалык шарттарды аныктоо, иштеп чыгууда колдонулду. Дидактика боюнча базалык түшүнүктөр: окутуу, окутуу процесси, окутуунун кызматтары, окутуу процессинин закон

ченемдүүлүктөрү, окуу процессинин түзүлүшү (структурасы), колдонулуучу окутуу каражаттары, методдору.

Педагогикалык процесстин структурасында маанилүү орунду окутуу процесси ээлейт, анын жүрүшүндө билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр өздөштүрүлөт, сырткы шарттарга адамдын адаптацияланышына жана өзүнүн жеке өзгөчөлүгүн көрсөтүүгө мүмкүндүк берет.

Окутуу процессин уюштуруунун теориялык негиздерин, анын закон ченемдүүлүктөрүн, принциптерин, методдорун ж.д.у.с. педагогиканын маанилүү тармагын дидактика изилдейт. “Дидактика” термини гректин didaktikos – окутуу жана didasko – окуп-үйрөнүүчү деген сөздөрүнөн алынган. Бул түшүнүктү биринчи ирет илимге немис педагогу Вольфганг Патке (1571-1635-жж.) окутуунун искусствосун белгилөө үчүн киргизген (Дидактикадан кыскача отчет же Ратихиянын окутуу искусствосу аттуу лекция курсунда).

Дидактиканын илим катары өнүгүшүнө Я.Ф. Коменсикй, И.Г. Песталлоцци, И.Б. Гербарт, Д.Дьюи, К.Д. Ушинсикй, П.Ф. Коптерев, И.А. Данилов, Б.П. Есипов, М.Н. Скаткин, Л.В. Занков ж.б. окумуштуулар орчундуу салым кошушкан .

Эмпирикалык (практикалык) изилдөө методдорунан: изилдөөнүн материалдарын (данные) топтоо (байкоо, аңгеме, анкета өткөрүү, тесирлөө ж.б); текшерүү жана өлчөө методдору (шкала боюнча бөлүштүрүү, аралык текшерүү) алынган маалыматтарды кайра иштеп чыгуу методдору: (математикалык, статистикалык графикалык, таблицалык); баалоо методдору (өзүн өзү баалоо, рейтинг) изилдөөнүн натыйжаларын педагогикалык практикада колдонуу, практикага киргизүү (эксперимент, тажрыйбалык окутуу, ишке киргизүү) методдору колдонулду.

Сурамжылоо методу план боюнча катышуучуларды массалык сурамжылоо процесси катарында суроолор оозеки (интервью) жана жазуу (анкеталык сурамжылоо) түрүндө өткөрүүгө жардам берди.

Балдардын иш-аракеттеринин жыйынтыктары жогоруда аталган методдун жардамы менен алынган натыйжалар зээндүү окуучуларга атайын

даярдалган окуу материалдарды өздөштүргөндүгү жөнүндө маалымат берген педагогикалык изилдөөнүн адаттагыдай методдору кошумча метод катары, байкоо жүргүзүүдө жана так болбой калган маалыматты тактоодо колдонулду.

Тестирилөө методу максаттуу педагогикалык процессти изилдеген мүнөздөмөлөрдү аныктоого мүмкүнчүлүк берди, башка изилдөөлөрдөн айырмаланып, тестирилөө тактыгы, жөнөкөйлүгү, жеткиликтүүлүгү менен айырмаланды.

Педагогикалык эксперимент өткөрүү менен практикада жаңы ыкмаларга, методикаларга, формаларга, окуу-тарбия ишмердүүлүгүнүн системасына жол ачты.

Педагогикалык эксперимент 2008-2019-жылдар аралыгында үч этапта өткөрүлдү:

Биринчи этабында (2008-2011-жж.) тандалып алынган тема боюнча педагогикалык, психологиялык, методикалык адабияттарды окуп үйрөнүү, зээндүү балдарды окутуу процессине атайын байкоолорду, мугалимдер жана окуучулар арасында сурамжылоо иштеринин негизинде коюлган проблеманын теориядагы жана практикадагы абалы аныкталды.

Экинчи этабында (2012-2015-жж.) изденүү эксперименти жүргүзүлүп анда зээндүү балдарды жаңы технолоргиялардын негизинде окуутунун дидактикалык жана методикалык маселелери талдоого алынып, окуутунун максаты, принциптери, формалары жана каражаттары иштелип чыкты.

Үчүнчү этабында (2016-2019-жж.) негизги педагогикалык эксперимент жүргүзүлүп, анда педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары анализденип, жалпыланып, теориялык жана эксперименттик материалдар такталып, божомолдун ырастыгы тастыкталды. Бул этапта диссертациянын текстин жасалгалоо иштери жүргүзүлдү, илимий методикалык сунуштар иштелип чыкты, алынган натыйжалардын практикада ишке ашышынын жолдору аныкталды.

Зээндүүлүктү өнүктүрүүнү изилдөөнүн методологиялык маселелерине токтолууда, алгач изилдөөнүн теориялык жана практикалык багыттарын, анын жалпы максатын жана стратегиясын аныктоочу принциптердин топтому болгон *методологиялык мамилени* тактап алдык.

Зээндүү балдарды өнүктүрүү системалуулук, ишмердүүлүк, инсанга багытталган окутуу ж.б. мамилелердин негизинде ишке ашырылды.

Биздин изилдөөдө Л.С. Выготскийдин жана С.Л. Рубинштейндин ишмердикте инсанды өнүктүрүү концепциясы негиз кылып алынды.

Л.С. Выготский “Психиканын өнүгүшүнүн маданий-тарыхый теориясы” деген концепциясында психикалык процесстердин өнүгүшүн түшүндүрүүдө тарыхый жана маданий принциптер маанилүү экендигин көрсөтөт. С.Л. Рубинштейн адамдын психикасын, анын конкреттүү ишмердүүлүгүнүн процессинде үйрөнүү (кароо) керек деп эсептейт.

П.Я. Гальпериндин **акыл аракеттеринин этаптуу өнүгүшү** теориясында адамда жаңы аракеттердин, образдардын жана түшүнүктөрдүн пайда болушу татаал, көп пландуу болуп, акыл аракеттеринин (билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн) калыптанышы этаптуу түрдө жүрөрү жана алты этапта ишке ашарын далилдеген. Жогоруда аталган методологиялык негиз **изилдөө методдорун** аныктоого жардам берип, изилдөөдө *байкоо, эксперттик байкоо, анкета, эксперимент*, ошондой эле зээндүүлүктү аныктоого тиешелүү Ровен тести (электрондук вариант), чыгармачылык потенциалды аныктоо тести колдонулду. Дүйнө жүзүндө интеллект өзгөчөлүктөрү – ***IQ Ровен тестин*** колдонуу аркылуу аныкталат. Ровен тестинин суроолорунун татаалданып барышы жана суроолордун көп тармактуу мазмуну адамдын интеллектин так изилдөөгө мүмкүндүк берет. Адамдын чыгармачылык мүмкүнчүлүгү канчалык денгээлде экендигин өлчөө **“Чыгармачыл потенциалды изилдөөчү ыкма”** тести аркылуу жүргүзүлдү. Буларга кошумча зээндүү окуучулардын окуу мотивациясын аныктоочу анкета түзүп, аны колдондук.

XX кылымдын 80-90-жж. *инсанга багытталган окутуу* көз-карашы Н.И. Алексеев, Е.В. Бондаревская, В.В. Сериков, И.С. Якиманская ж.б. тарабынан өнүктүрүлгөн. Инсанга багытталган окутуу бала билим берүү процессинин борбору, мугалим жана бала тең укуктуу партнер, окутуу ишинин максаты окуучунун субъективдүү тажрыйбасын жаратуу, өнүктүрүү деген сыяктуу түшүнүктөр менен да мүнөздөлөт. [205;49].

Кыргыз окумуштуусу Б. Кособаева таанып-билүү процесстеринин негизги компоненттери катары билим, билгичтик жана көндүмдөрдөн айырмаланган чыгармачылык менен эмгектенүү тажрыйбасын окуучу өзү үчүн жаңылык болгон проблемаларды чечүү жолу менен өздөштүрө аларын белгилеген. Инсанга багытталган окутуунун принциптери, методдору жана аны ишке ашырууда мугалимдин, баланын ролдору ачылып берилди [100].

2.2. Зээндүү балдарга билим берүүнүн дидактикалык маселелери

Педагогикалык процесстин структурасында маанилүү орунду окутуу процесси ээлейт, анын жүрүшүндө билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр өздөштүрүлөт, сырткы шарттарга адамдын адаптацияланышына жана өзүнүн жеке өзгөчөлүгүн көрсөтүүгө мүмкүндүк берет.

Окутуу процессин уюштуруунун теориялык негиздерин, анын закон ченемдүүлүктөрүн, принциптерин, методдорун ж.д.у.с. педагогиканын маанилүү тармагы дидактика изилдейт. Жогоруда көрсөтүлгөндөй “Дидактика” термини гректин *didarktikos* – окутуу жана *didasko* – окуп үйрөнүүчү деген сөздөрүнөн алынган.

Дидактиканын илим катары өнүгүшүнө Я.Ф. Коменсикй, И.Г. Песталлоцци, И.Б. Гербарт, Д.Дьюи, К.Д. Ушинсикй, П.Ф. Коптерев, И.А. Данилов, Б.П. Есипов, М.Н. Скаткин, Л.В. Занков ж.б. окумуштуулар орчундуу салым кошушкан. [80;78;73;89].

Билим берүүнүн жана окутуунун бир эле эмес, бир нече жеткиликтүү негизделген жана эффективдүү теориялары бар: өнүктүрүү менен окутуу, проблемалык, модулдук, дифференцирлеп, компьютердик жана башка окутуунун түрлөрү жана типтери. Экинчиден, акыркы жылдарда дидактика окутуунун жана

билим берүүнүн теориясы менен гана чектелбестен, окутуунун технологиясы денгээлине чыгууда. Ошондуктан дидактиканын толук аныктамасы төмөндөгүдөй болору айтылат.

Дидактика – бул билим берүү теориялары жана окутуунун технологиялары жөнүндөгү илим.

Дидактиканын предмети – окутуунун закон ченемдүүлүктөрү жана принциптери, анын максаттары, билим берүү мазмунунун илимий негиздери, методдору, формалары, окутуу каражаттары.

Дидактика жалпы жана жеке болуп экиге бөлүнөт. Жалпы жана жеке дидактика. Жалпы дидактика окутуу процессин, аны пайда кылган факторлор, процесс жүргөн шарттар, ошондой эле ал алып келген натыйжалар менен бирдикте изилдейт. Ал закон ченемдүүлүктөрдү изилдеп үйрөнөт, окутуу процессинин жүрүү шарттарын жана натыйжаларынын байланыштуулугун анализдейт, пландаштырылган маалыматтарды, милдеттерди чечүү методдорун, уюштуруу формаларын жана каражаттарын аныктайт.

Окутуу процесси – билимге ээ болуу жолунда мугалимдин жетекчилигинде окуучунун жылышы (Н.В. Савин).

Окутуу процессинин түрдүүчө түшүндүрүлүшү, анын татаал педагогикалык кубулуш экендигин көрсөтөт.

Жогорудагы келтирилген бардык түшүнүктөрдү жалпылаганда, окутуу процессин тариздөө төмөнкүчө болот: мугалим менен окуучулардын ортосундагы иш-аракетиндеги окуучулар мугалимдин жардамы, жетекчилиги менен өздөрүнүн таанып-билүү иш-аракет мотивдерин аң сезимдүү кабыл алышат, аларды курчаган дүйнө жөнүндөгү илимий билимдерге ээ болушат жана дүйнөгө болгон көз-караштары калыптанат, интеллектин жана окуу билгичтиктерин ар тараптан өздөрүнүн жеке жана коомдук кызыгууларына жана кардарлыгына байланыштуу, ошондой эле адеп ахлактык сапатын, баалуулук багыттуулугун өнүктүрүшөт.

Окутуу процесси үчүн төмөнкү белгилер мүнөздүү:

- a) максаттуу багыттуулук;
- b) бир бүтүндүк;

- с) эки жактуулук;
- д) мугалим менен окуучулардын бирдиктүү иш-аракети;
- е) окуучулардын өнүгүүсүн жана тарбиялануусун башкаруу;
- ф) Бул процессти уюштуруу жана башкаруу.

Окутуу процесси окуучунун иш-аракетин (окуу) жана мугалимдин иш-аракетин (окутуу) камтыйт.

Окуу – максаттуу багытталган, аң сезимдүү кабыл алынган окуучунун активдүү таанып-билүүнүн иш-аракети, илимий билимдерди кабыл алуусу жана ээ болуусу, кабыл алынган фактыларды жалпылоосу, бышыктоосу жана мугалимдердин тапшырмалары же өзүнүн жеке таанып-билүү кардарлыгы боюнча алынган билимдерин практикалык иш-аракетинде колдонуусу.

Окутуу – бул мугалимдин максаттуу багытталган иш-аракети, окуучулардын окууга болгон оң мотивдерин калыптандырат, кабыл алууну уюштурат, мугалим келтирген фактыларды жана кубулуштарды кайрадан ойдон өткөрүүгө үйрөтөт, алган билимдерин колдонуу билгичтиктерине жана өз алдынча билимге ээ болуу билгичтиктерин камсыз кылат.

Окутуу процессинин милдеттери болуп төмөнкүлөр эсептелет:

- окуучулардын окуу – таанып-билүү активдүүлүгүн стимулдаштыруу;
- таанып-билүү кардарлыгын (потребность) калыптандыруу;
- окуучулардын илимий билимдерге, билгичтик жана көндүмдөргө ээ болуусу боюнча таанып-билүү иш-аракеттерин уюштуруу;
- окуучулардын таанып-билүү жана чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү;
- кийинки өз алдынча билим алуусу жана чыгармачыл иш-аракети үчүн окуу билгичтиктерин жана көндүмдөрүн калыптандыруу;
- дүйнөгө болгон илимий көз-караштарын калыптандыруу жана адеп ахлактык эстетикалык тарбиялоо.

“Дидактикалык негиздер” термини дидактиканын предметинин мүнөздөмөлөрүнүн: окутуунун мазмундук жана процессуалдык жактарын бириктирүү менен, окутуу менен билим алуунун бирдиктүүлүгүн, окутуу

процесси жана кызматтарын эске алуу менен нормалардын жыйындысын белгилөө үчүн киргизилет: а) толугу менен билим берүүнүн мазмуну; б) окуу предметинин кызматтары; в) окуу материалынын кызматтары [169; 130-б.].

Бул мүнөздөмөлөр жалпы дидактикалык негиздер катары кызмат кылышат. Билим берүүнүн долбоорлонуучу мазмунунун үч баскычтуу структурасына байланыштуу дидактикалык негиздеринин түрдүү деңгээлдери айырмаланат: 1) жалпы теориялык элестөөлөрдү иштеп чыгуунун негизлери; 2) окуу материалын иштеп чыгуунун негиздери. Ар бир алдынкы негиздердин топтору, кийинки топторду иштеп чыгуунун багыт берүүчүсү катары каралат.

Мындан улам, дидактика – окутуунун мазмунун, методдорун жана уюштуруу формаларын берүүчү окутуунун педагогикалык теориясы [169].

Дидактиканын илим катары предмети бар, тактап айтканда дидактиканын – окутуунун мыйзам ченемдүүлүктөрү жана окутуунун принциптери, анын максаты билим берүү мазмунунун илимий негиздери, окутуунун методдору, формалары, каражаттары.

Дидактикалык системанын башкы элементи болгон дидактикалык талаптар окутуунун мазмунуна, аларды педагогикалык каражаттарына ылайык ачып көрсөтүү зарылдыгын пайда кылат, башкача айтканда, сабак өтүүгө жана аны андан ары конструкциялап өнүктүрүүгө киришүү.

Дидактикалык системаны иштеп чыгуунун негизинде белгилүү бир педагогикалык мамиле (багыт) туруш керек.

В.И. Загвязинский өзүнүн эмгегинде, азыркы учурда педагогика окутуунун тарбиялык жана өнүктүрүүчү теориялык платформасынын заманбап концепциясынын натыйжасын түзүп турган жоболордун жана негизги ойлордун баалуу фонддун топтоду – деп жазат [82; 7-8-бб.].

Азыркы кезде андай ойлордун фондунун негизинде жаралган окутуунун төмөнкүдөй моделдери белгилүү:

1. Окутуунун мугалим тарабынан маалымат берүүчү жана окуучулар тарабынан кайталап, эске сактап калуу модели. Мындай моделди колдонгон учурда мугалим билимдердин мазмунун окуучуларга даяр түрдө берет, ал эми

окуучулар болсо аларды даяр түрдө кабыл алып, эсинде сактап калышат жана эч өзгөртүүсүз кайталап айтып беришет. Мындай ыкма окутуунун иллюстрациялап – түшүндүрүү жана репродукциялоо методу менен байланышкан.

2. Окутуунун калыптандыруучу, үйрөтүүчү модели. Бул модель окуучулардын акыл аракеттерин уюштурууну этап-этабы менен ишке ашырууга байланышкан. Аталган модель белгилүү психологдор П.Я. Гальперин [59] жана А.В. Усованын [187] теориясы менен байланышкан.

3. Окутуунун өнүктүрүүчү модели. Бул модель окуучулардын теориялык ой жүгүртүүсүн калыптандырууга, башкача айтканда абстракттуу ой жүгүртүүдөн конкреттүү билимге ээ болуу теориясын мүнөздөйт. Мындай теория окуу материалынын мазмунун теориялык жактан жалпылоо деп аталып, көрүнүктүү психологдор В.В. Давыдовго жана Д.В. Эльконинге таандык [204].

4. Билим алууну активдештирүү модели. Мында өзгөчө көңүл окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүүгө, өз алдынчалыгын өнүктүрүүгө бурулат. Андай максат проблемалуу баяндоо, айрым изденүү жана изилдөө методдорун колдонуу менен ишке ашырылат. Бул педагогика илиминде проблемалуу окутуу деген ат менен белгилүү. Анын авторлору катары С.М. Матюшкин, М.И. Махмутов жана башкалар эсептелишет [128].

5. Билим берүүнү оптималдаштыруу модели. Мындай моделдин башкы көрсөткүчү кыска убакыт ичинде окутуунун оптималдуу жолдорун пайдаланып билимдин жогорку сапатын камсыз кылуу. Бул оптимизация теориясын Ю.К. Бабанский негиздеген [35].

6. Окутуунун интеграцияланган модели. Мындай окутуунун негизги максаты окуучулардын аң-сезимин, дүйнөнүн илимий сүрөттөлүшүн толук кандуу калыптандыруу болуп эсептелет. Анын алгачкы этабы тектеш предметтерди байланыштырып окутуу болсо, акыркы жеткен чеги жаратылыш, коом жана адамдын ой жүгүртүүсү жөнүндөгү билимдерди

интеграциялоо болуп эсептелет. Бул болсо билим берүүнүн мазмунун жана технологиясын интеграциялоо аркылуу ишке ашат.

7. Окутуунун инсанга багытталган модели. Алгач бул терминдердин анча так эмес колдонулуп жүргөнүн белгилейбиз. Анткени окутуунун бардык эле моделдери инсанга, анын өсүп өнүгүшүнө багытталган десек туура болчудай. Мында бир жактуу эмес, эки жактуу өз ара аракеттер болуп өтөт. Окуучунун жөндөмү, эрки, башкаларга болгон мамилелери эске алынат. Окутуу процесси гуманисттик жагдайда дифференцирленген формада жүргүзүлөт. Түшүндүрүү процесси гана эмес, биргелешип түшүнүү процесси да ишке ашат [51; 41].

8. Билим алуунун эркин өнүгүүчү модели. Бул адамдардын жеке талабын канааттандыруу, тийиштүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү, окуучунун өзү кызыккан билимдердин системасына ээ болуу менен байланышкан. Мындай окутуунун мисалы катары жеке адамды музыкага үйрөтүү, репетиторлук, билимдүүлөрдү жалдап үйрөнүү жана башкаларды кошууга болот.

Жогоруда келтирилген билим алуунун жолдору тыгыз байланышта болуу менен бири-бирин толуктап турат.

Билим берүүнүн жана билим алуунун жогоруда келтирилген моделдери бир нече жылдар мурда эле илимий жактан негизделип, практикада сыналган.

Учурда жаңы педагогикалык парадигманын негизинде окутуунун жаңы багыттары, концепциялары пайда болууда.

Биринчиден, интеграциялоо менен б.а. эки же андан көп предметтерди бир контексте окутуу, анын мазмунун түзүүдө, окуп жаткандардын өздөштүрүүсүнө жетишүү максатында алардын окуу иш-аракеттеринин калыптанышы жана өнүгүшү.

Илимий изилдөөбүздүн натыйжаларына алып келе турган концептуалдык негиз катары: компетенттүүлүк (И.А. Зимняя [90] ж.б.), системалуулук (В.П. Беспалько [42] ж.б.) иш-аракеттик (А.Н. Леонтьев [118],

С.Л. Рубинштейн [159], В.А. Слостенин [170] ж.б.) жана инсанга багытталган окутуу (Е.В. Бондаревская [50], И.С. Якиманская [205;206], И. Бекбоев [41] ж.б.) ж.б. бири-бирин толуктаган багыттар тандалып алынган. Алар биздин изилдөөдө окутуунун натыйжалуулугун камсыз кылат.

Зээндүү окуучулардын жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүү проблемасы, дидактиканын жеткиликтүүлүк, системалуулук, иш-аракеттик, инсанга багытталган окутууну камтыган комплекстик мамилени негизинде чечүүгө болот.

Биз психологиялык-педагогикалык адабияттардагы көз-караштардын анализдеринин ичинен өзүбүздүн изилдөөбүзгө өзгөчө маанилүүлөрүн бөлүп алдык.

Зээндүү окуучулардын өнүгүү процессине системалуулук мамилени тийгизген таасири менен А.Н. Аверьяновдун [2], В.Г. Афанасьевдин [30], И.В. Блаубергдин [46], Б.С. Гершунскийдин [60] ж.б. эмгектеринен тааныштык.

Системалуулук мамилени педагог менен окуучунун ортосундагы окутуу каражаттарын колдонуу аркылуу өз ара аракеттеринин натыйжасында инсандын жаңы сапаттарын калыптандырууга жетишүүгө болоруна ынандык. Системалуулук мамилени окутуу процессин пландаштырууда жана башкарууда колдонуу аркылуу окуу программаларында каралган материалдарды өздөштүрүүгө мүмкүндүк берди.

Г.Н. Сериковдун [167] изилдөөлөрүндөгү системалуулук мамиле окутуу процессиндеги күтүлүүчү натыйжаны бере турган максаты жана милдеттерди аныктоодо негиз болду.

М.Е. Дурановдун эмгектеринде берилген дидактиканын системалуулук принцибине ылайык инсанды өнүктүрүүнү долбоорлоо, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү каралган [76].

Анын ичинде окутуу процессинин натыйжалуу ишке ашуусун камсыздоо жана процесстин жүрүшүн, ага катышкан компоненттеринин байланышын көзөмөлдөө да камтылган.

Зээндүү окуучуларды өнүктүрүү процессин башкарууну, максатка жетүүгө багытталган бири-бирине байланыштуу кызматтардын бирдиктүүлүгүнө жетишкенде гана зээндүү окуучуларды өнүктүрүү процессин ишмердүүлүк мамиле аркылуу ишке ашырууга болоруна ишеним пайда болду.

Биздин изилдүүбүздүн чегинде окутуу процессинде окуучулардын ишмердүүлүгүн активдештирүүгө, максатты так аныктоо, аны майда максаттарга бөлүштүрүү, ишмердүүлүктү мотивдештирүү, анын компоненттерин аныктоо, өз алдынча иштөөгө үйрөтүү аркылуу жетиштик. Окутуу процессинде окуу материалынын мазмунун ар бир окуучунун табигый дараметин, өзгөчүлүктөрүн, жакынкы өнүгүү зонасын эске алуу менен алардын активдүүлүгүн өркүндөтүүгө басым жасалды.

Окутуунун контекстинде инсанды өнүктүрүүчү инсан таламдуу мамиленин өзгөчөлүктөрүн белгилей кетүү зарыл: окутуунун инсанга багыт алуучулук (В.А. Беликов, И. Якиманская), ал билим берүүнүн мазмунун түшүндүрүүгө тиешелүү өзгөрүүлөрдү киргизип, ар бир инсандын берилген табигый өзгөчөлүктөрүн, жакынкы өнүгүү зоналарын эске алуу менен окуучулардын активдүүлүгүнүн өз алдынча формаларын өркүндөтүү үчүн шарттарды түзүүнү талап кылат. Ал эми жекелик жана чыгармачылык мамиле, ал ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн мотивдешүүсүн, ошондой эле инсандын өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруу үчүн шарттарды түзүүнү талап кылат [9].

Биз окуучулардын зээндүүлүгүн өнүктүрүүнү изилдөөдө инсанга багытталган мамилеге кеңири токтолобуз.

XX кылымдын 80-90-жж. *инсанга багытталган окутуу* (личностно-ориентированное образование) көз-карашы (подходу) Е.В. Бондаревская [50], В.В. Сериков [167], И.С. Якиманская [205] ж.б. тарабынан өнүктүрүлгөн.

Инсанга багытталган окутуу – билим берүүгө окуучуну күчтүүрөөк жана тереңирээк тартуу, интерактив усулдарды пайдалануу аркылуу окуучуну окутуу процессин көңүлдүн борборуна коюп окутуу.

Инсанга багытталган билим берүүдө, ар бир окуучунун кайталангыз табиятын, жеке өзгөчөлүгүн эске алуу, алардын ар бирине өзүнчө урматтоо менен мамиле кылууну талап кылат. Ошол эле убакта окутуу процессин, окуучуларды урматтоо, жагымдуу психологиялык маанайда уюштуруу жана жагымдуу эмоционалдык кырдаалдарды түзүү менен эле чектелбеши керек. Инсанга багытталган окутууда, окуучу билим берүү процессинин борборунан орун алып, ошол эле убакта мугалим менен тең укуктуу партнёр болуу менен, окутуунун негизги максаты болгон окуучунун таанып билүү иш аракетин калыптандыруу жана өркүндөтүү ишке ашырылат.

Инсанга багытталган билим берүүдө инсан таламдуулук (инсандын ички дүйнөсүн, кызыгуусун, умтулуусун ж.б. эске алуу) педагогикалык процесстин негизги принцибине айланат, б.а. сабакта окуучулардын таанымдык активдүүлүгүн гана өркүндөтүү менен бирге, окуучуну инсан катары өнүгүп калыптанышы зарыл.

И.Б. Бекбоев окуу процессинде окуучулардын билимге, билгичтик, көндүмдөргө ээ болуулары үчүн, өздөрүнө тааныш эмес кырдаалдарда пайда болгон проблемаларды чечүүдө таанып-билүү иш-аракеттерин өздөштүрө алышаарын белгилеген[41].

Жогоруда каралган системалуулук, иш аракеттик мамилелерди, инсанга багытталган окутууну комплекстүү колдонуу, инсандын ар тараптуу өнүгүүсүнө интегративдик мамиле жасоону камсыздай тургандыгын (Э.И. Моносзон, Л.И. Новикова, Г.И. Филонов ж.б.) баса белгилешкен [191].

Адабияттарда инсанга багытталган окутуунун өзгөчөлүктөрү төмөнкүдөй түшүндүрүлөт.

Инсанга багытталган окутуу – окуучунун, студенттин өсүп өнүгүшүнө зарыл болгон шарттарды пайда кылуу жана өсүп өнүгүүгө натыйжалуу таасир этүүнү ишке ашыруу. Башкача айтканда, инсанга багытталган окутууда басым билим берүүгө эмес, окуучулардын билимге, билгичтик көндүмдөргө ээ болууга, өздөштүрүүгө үйрөнүүлөрүнө басым жасалат.

Инсанга багытталган окутуунун негизги түшүнүктөрү:

- жекечелүүлүгү (индивидуалдуулугу);
- инсан (личность);
- өз-өзү башкаруу;
- өзүн-өзү көрсөтүү;
- субъективдүүлүгү;
- “Мен” концепциясы:
- тандоо.

– *Педагогикалык жардам инсанга багытталган окутуу принциптери:*

- окуучунун субъекттик тажрыйбасына кайрылуу;
- окуучулардын индивидуалдык мүмкүнчүлүктөрүнө таянуу;
- ар бир окуучу үчүн ийгилик үчүн кырдаалдарды түзүүгө умтулуу;
- окуучуларды окуу процессинде өзүлөрүн консультант, рецензент

же китептин шерик автору катары өзүн өзү көрсөтүүсү;

- сабакта өзүн алып жүрүү жана иш-аракеттерге карата рефлексия;
- эмпатия, окуучулардын көйгөйлөрүндө катышуу;
- окуучулардын инсандык өзгөчөлүктөрүн билүү.

Инсанга багытталган окутуунун методдору:

- диалог;
- рефлексия (өзүн-өзү текшерүү);
- педагогикалык жардам;
- диагноз коюу жана өзүнө-өзү диагноз коюу;
- ийгиликти тандоодогу кырдаалдарды түзүү.

Азыркы кезде инсанга багытталган окутууну ишке ашырууда үйрөтүүнү (окутууну) дифференциялоо жана жекелештирүү эң актуалдуу болууда.

Окутуунун теориялык концепциясын ишке ашыруу окутуунун принциптери (дидактикалык принциптер) менен бышыкталат – бул өз кезегинде мазмунду аныктоочу, максатка жана мыйзам ченемдүүлүктөргө

ылайык окутуу процессин уюштуруу формалары, методдору жөнүндөгү негизги (жалпы, жетекчиликке алынуучу) жоболор.

Бул багытта А.Б. Орловдун изилдөөсүндө инсанга багытталган мамиледеги окутуу процессине туура келген төрт психологиялык принциптен турган система көрсөтүлгөн. Алар: *диалог принциби, проблема коюу принциби, персонализациялоо принциби, жекелештирүү принциби* [141].

Адамдын жүрүм-турумунун, аракеттеринин, ишмердүүлүгүнүн мүнөзүнүн кандай болушу анын психофизиологиялык жана дене боюнун өсүш өзгөчөлүктөрүнө жараша болот. Ар бир адамдын дене боюнун өсүүсү, психикалык жана инсандык өнүгүүсү ж.б. жекече өзгөчөлүктөргө ээ болгондуктан, ар бир куракта адамдын психофизиологиялык жана дене боюнун мүмкүнчүлүгү ар түрдүү. Окуучулардын жекече өзгөчөлүктөргө ээ болушу билим берүүнү жекече жүргүзүүнү талап кылат.

Окутууну жекелештирүү принциби ар бир адамдагы жөндөмдүүлүктөрдүн жекече өзгөчөлүктөрүн ачуу жана өстүрүү, окуучулардын жаш курагына жана жеке өзгөчөлүктөрүнө, жөндөмүнө жана шыктарына адекваттуу болгон мазмунда жана методдордо окутууну уюштурууга багытталат [40].

АКШда жүргүзүлгөн изилдөөлөр зээндүүлөр үчүн жекече окуу программаларды түзүү, алардын адаттагы мектеп программасынан татаалыраак, тезирээк үйрөтүүчү жана өркүндөтүлгөн болушу керектигин көрсөткөн.

АКШда ар түрдүү интеллектеги балдарды окутууда оптималдуу шарт түзүү үчүн дифференциялап окутуунун ар түрдүү формалары менен методдору кеңири колдонулат. Ошондуктан окутууну балдардын деңгээлине жараша дифференциялап жүргүзүү АКШ да билим берүүнү реформалоонун негизин түзөт жана ал бүт балдардын билим алуусун натыйжалуу болушун камсыздайт.

Илимий адабияттарда АКШ да зээндүүлөрдү окутуунун 3 түрү бар: адаттагы класста жекече окутуу программа менен зээндүү окуучуларды

окутуу, зээндүү окуучулар үчүн атайын класстарды түзүү жана атайын мектепте зээндүүлөрдү окутуу [97; 140-б.].

АКШда зээндүү окуучуларды окутууда алардын чыгармачылык жана лидерлик жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурары баса белгиленет.

Зээндүү окуучуларды окутуу процессин дифференциялоону окутуунун формаларын уюштуруу (окутуу процессинин белгилүү бир учурунда зээндүү окуучуларды топтоштуруу ж.б.). аркылуу ишке ашырылат.

1. Паралеллдерди дифференциялоо атайын предметтер тереңдетилип окутулбаган мектептерде бир нече класстардын окуучуларын жөндөмдүүлүгү боюнча бөлүп алып окутуу. Мында атайын предмет тереңдетилип окулбаган мектептерде окуучуларга жекече мамиле жасоо ишке ашырылып, алар менен ар түрдүү типтеги иштерди жүргүзүүгө жетишилет.

Дифференциялап окутуунун эки формасы бар.

1. Зээндүү окуучуларды бөлөк окуучуга негизделип дифференциялоо. Мында зээндүү окуучулар бир класска топтоштурулуп окутулат.

2. Кадимки эле класста зээндүү окуучуларды жеке программа менен окутуу. Мында алар “орточо” окуучулардан ажыратылып, бөлүнүп алынбайт. Ошондуктан окуучулар жогорудагы биринчи формага караганда ийгиликтүү болот. Зээндүү окуучулар башкалардан өзгөчөлөнбөйт жана алардын нсандык жактан өнүктүрүүгө жакшы шарт түзөт. Жогорудагы биринчи форма тышкы (тандалган) селекциялык, экинчи форма “ички”(элективдик) деп да аталат.

2. Паралеллдерди кайра топтоштуруу.

Окуучулар ар бир предмет боюнча жөндөмдүүлүктөрүнө жараша бөлүштүрүлөт. Мисалы: окуучу бир сабакты жөндөмдүүлөр классында окуса, 2-сабакты адаттагы өз классында окуйт. Бир эле убакта расписанидеги сабактар окулат. Ар бир предметке окуучу жөндөмдүүлүгүнө жараша кайра топтоштурулат. Окутуунун бул формасы зээндүү окуучуларга да, жөнөкөй окуучуларга да пайдалуу болгону менен өзгөчөлөнөт. Алсак, зээндүү окуучулардын академиялык билими, сабакка мамилеси, өзүн өзү баалаосу

жакшырат. Ошондой эле жөнөкөй окуучуларда да өнүгүү байкалат. Жөнөкөй класс менен зээндүү окуучулар классында сабактар параллель жүрөт.

3. Өзгөрүлмө окутуу (попеременное обучение) . Ар башка курактагы зээндүү окуучулардын белгилүү бир убакта чогуу окуусу. Мында зээндүү окуучу жакшы өздөштүргөн предметтин кайсы бир бөлүмүн, же чейректи толук өзүнөн чоң класстагылар менен чогуу окуйт. Ар түрдүү курактагы окуучулар менен баарлашат. Ал эми калган предметтерди болсо, өз классында окуйт. Бул ыкмада окутуунун жакшы жагы зээндүү окуучуларга атайын расписание түзбөй эле. Эки же үч зээндүү окуучулар 1-2 предмет боюнча жогорку класстардын сабактарына катышууга мүмкүндүк алат. Бөлөк предметтер тоскоол болбош үчүн алдын ала расписаниеге сабактар 1 убакытта коюлат. (Мисалы: 7-кл., 9-кл.).

4. Байытылган окуу программалары – зээндүү окуучулардын атайын программа менен окуусу. Ал үчүн милдеттүү түрдө окуучу программадагы сабактарды окутуу кыскартылат да кошумча окуу материалдар менен байытылат [97; 140].

Жогоруда айтылган илимий көз-караштардан, мамилелерден зээндүү окуучуларды окутууну дифференциялоо жана жекелештирүү аркылуу жүргүзүү натыйжалуу болуп саналары белгилүү болот. Ал эми окутууну дифференциялоону, жекелештирүүнү ийкемдүү ишке ашыруу үчүн мектептин материалдык-техникалык базасы, педагогикалык кадрлардын сапаты, бош класстардын болушу ылайык келиши зарыл. Алсак, окутууну дифференциялоо, жекелештирүү ж.б. мугалимден кошумча күч, каалоо, педагогикалык чеберчилик талап кылат.

Жогоруда айтылган окуу программаларды практикада колдонуу үчүн зээндүү окуучуларды окутууну дифференциялоону жана жекелештирүүнү ишке ашыруунун дидактикалык негиздерине токтолуу зарылдыгы келип чыгат.

Окуу процесс катары мугалим менен окуучунун өз ара таасир этүүлөрү аркылуу ишке ашат. Ошондон билим берүүнүн натыйжасы бир гана

окуучулардын зээндүүлүгүнө гана эмес, мугалимдин кесиптик чеберчилигине да көз каранды. Эгерде мугалим материалды терең мазмунда, жеткиликтүү деңгээлде түшүндүрсө, көрсөтмө куралдарды пайдаланса, окуучулар менен өз ара жагымдуу байланышта болсо, анда мугалим эң жакшы жыйынтыктарга жетишишет, эгерде мугалим сабак өтүп жаткан учурунда насааттарды көп айтып, окуучулар менен жагымдуу психологиялык байланышта болбой, жалаң эле окуу материалдарды курулай айта берсе, окуучуларды тажатып жиберип, материал түшүнүксүз боюнча калышы мүмкүн. Мугалимдин негизги милдети окуучулардын мүмкүнчүлүгүн ача билиши керек. Ал үчүн мугалим жогору педагогикалык чеберчиликке ээ болушу шарт.

Мугалим менен окуучунун өз ара таасир этүүлөрүн төмөнкүчө берүүгө болот (Сүрөт 2.1)

Сүрөт 2.1. Дифференцирлөө жана жекече окутууда мугалим менен окуучунун өз ара таасир этүүлөрү

Анткени мугалим менен окуучу – бул эки жактуу окуу процессинин катышуучуларынын өз ара иш аракети. Окуу процессти төмөнкүдөй схемада

берүүгө болот. Окуучунун предметке, билимге болгон ынтызарлыгы, кызыгуусу мугалим менен бирдиктүү иш-аракетте калыптанат жана өркүндөйт.

Окуучулардын активдүүлүгүн калыптандырууда жана өнүктүрүүдө окуучуда таанып-билүүгө болгон кызыгуунун пайда болуусу, анын мугалим тарабынан шыктандырылышы окуучуда окуу-чыгармачылык ишмердүүлүккө карата оң мазмундагы эмоционалдык абалдын келип чыгышын шарттайт.

Мугалим менен окуучулардын өз ара таасир этүүлөрү бир кылкада, бирдей формада жана мазмунда болбойт. Анткени ар бир инсан өзүнө гана мүнөздүү сапаттарга жана өзгөчөлүктөрүгө ээ болгондуктан, ал өзгөчөлүктөр анын жекечилигин, кайталангыстыгын аныктайт.

Инсандын жекечилиги – аны башка адамдардан айырмалап көрсөтүүчү, анын өзгөчөлүгүн түзүп турган адамдын психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн жыйындысы. Инсандын жекечилиги мүнөздөн, темпераменттен, жөндөмдүүлүктөн, адаттардан, кызыкчылыктарынан, таанып-билүү процесстеринен, инсандык (эрктик жана адептик) сапаттарынан жана ишмердикти аткаруу стилинен көрүнөт.

Педагогика илиминде окуу процессин уюштуруунун жекече, жалпы (фронталдык) жана тайпалык түрлөрү бар. Акыркы кездерде окуу процессин уюштуруунун жекече түрү көбүрөөк актуалдуу болуда.

Окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуунун, окутууну жекелештирүүнүн зарылдыгы бүгүнкү биз жашап жаткан мезгил талаптары менен байланыштуу. Маалымат өтө тездик менен көбөйүп жатат. Ошого жараша аны алып жүрүү, колдонуу формалары ж.б. да өзгөрүүдө.

Окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алып билим берүү маселелери окумуштуулар тарабынан изилденип келүүдө. Окутууда окуучунун курактык жана жекече өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу принциби Я.А. Коменский тарабынан сунушталып, андан ары өнүктүрүлгөн. Алсак, Д.Н. Богоявленский, (49) Л.В. Занков [89], В.А. Крутецкий [108], И.Я. Лернер [118], Н.А. Менчинская [131], М.Н. Скаткин [168], Б.М. Теплов [182], Ю.К.

Бабанский [34], И.Э. Унт [185], Г.И. Щукина [203] ж.б. инсандын жекече өзгөчөлүктөргө ээ болушун ачып көрсөтүшкөн.

Е.С. Рабунский, А.А. Кирсанов ж.б. окуучулардын жөндөмдүүлүктөрүнө жараша топторго бөлүп дифференциялап жана жекелештирип окутууну, И.М. Осмоловская дидактикалык принциптердин негизинде мектепте дифференциациялап окутуу концепциясын, А.А. Бударный жана У.Д. Розенталь окууга болгон жөндөмдүүлүктөрү боюнча класс коллективинде окутууну уюштуруу маселелерин изилдеген.

Н.М. Шахмаева өз изилдөөсүндө окуучуларды кызыгуусу боюнча топторго бөлүштүрүп окутуу натыйжалуу болорун далилдеген.

В.Д. Аракин, Б.Х. Балкаров, В.Г. Гак, А.Х. Загаштоков, Б.М. Карданов, Л.Г. Лопатинский, И.Г. Самигуллин, М.Х. Шхапацева, В.Н. Ярцев ж.б. орус тилинин жана эне тилинин айрым бөлүмдөрүн (Мисалы, морфология) дифференциялап окутуунун натыйжалуулугун салыштырып изилдеген.

Жекече үйрөтүү (окутуу) деген эмне? – деген суроо пайда болот. Биздин, оюбузча “индивидуальное обучение” аттуу түшүнүктү ар бир окуучунун мүмкүнчүлүгүнө, жөндөмдүүлүгүнө жана кардарлыгына жараша мугалимдин иш алып баруусу деп түшүнсөк болот.

Инге Унт [185], В.Д. Шадриковдун [199] изилдөөлөрүндө окутууну жекелештирүү окуу процессин уюштуруунун формасы, модели катары аныкталып, төмөнкүдөй эки түрү бөлүп көрсөтүлөт:

1. Мугалимдин окуучулардын түрдүү категориялары (жетишпеген, мүмкүнчүлүгү чектелген, конкурстарга, олимпиадаларга катышуучу окуучуларга кошумча билим зарыл болгон учурда, мектепке баралбагандарга үйүнө барып) менен бетме-бет жеке иш алып баруусун түшүнөбүз.

2. Окуучу өз алдынча иштөөдө окутуу каражаттары (китеп, мультимедиялык программалар, кошумча адабияттар, өтө зарыл болгондо онлайн шартында, аралыкта мугалим менен өз ара аракетте болот [5].

Е.П. Белозерцев, А.А. Бордовский, А.П. Дьяков, О.А. Зимовин, П.И. Пидкасистый ж.б. ою боюнча, жекече окутуу компетенттүүлүк негизде

адистерди даярдоодо эң эле перспективдүү багыттардын бири болуп эсептелинет. Жекече окутуу процессин интенсификациялоо, инсандык сапаттардын өнүгүшү, окуучунун субъект катары калыптанышы, окуп үйрөнүүгө ынтызаарлыгынын өсүшү үчүн өзгөчө шарттарды түзүү зарыл. Жекече окутуу, окуучулардын жекече билим алууга болгон кардарлыгына, каалосуна, зарыл болгон кырдаалдарга байланыштуу, өз алдынча иштөөгө көбүрөөк басым жасоо менен уюштурулган окутуу жана окуу процесси болуп саналат. Психологиялык-педагогикалык адабияттарды үйрөнүүнүн негизинде окуучулардын жеке айырмачылыктары аныкталган: мотивация, таанып – билүү активдүүлүгү жана чыгармачылык жөндөмдүүлүк, аларды жекече окутуунун негизи кылып алуу зарыл.

Окутууну жекелештирүү аркылуу инсандын зээндүүлүгүн, жекече өзгөчөлүгүн, канчалык деңгээлде чыгармачылык менен акыл эмгегине жөндөмдүүлүгү бар экендигин аныктоого болот. Зээндүү окуучуларды окутуу процессин уюштурууда, алардын билимди, билгичтик, көндүмдөрдү өздөштүрүүдө башка окуучулардан кандай айырмачылыктары бар экендигине маани берүү зарыл. Анткени ар бир окуучу тубаса шыгы, жөндөмдүүлүгү боюнча бири биринен кескин айырмаланышат. Ошондуктан ар бир окуучу өзүнө мүнөздүү ыкта, убакыт аралыгында билимди өздөштүрүшөт. Адатта, зээндүү окуучулардын ичинен айрымдары берилген материалды өтө тез өздөштүргөндүгү менен айырмалангандыктан, көбүнчө сабак учурунда берилген тапшырманы тез аткарып бүтүп, сабакта бош калган учурлар көп кездешет. Зээндүү окуучуларды окутууну жекече уюштуруу алардын окууга болгон шык-жөндөмүн, креативдүүлүгүн эске алуу аркылуу, аларды өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк жаратат [13].

Жекече үйрөтүү (окутуу) билим берүүдөгү педагогикалык мамиле катары окуу кырдаалына баланын алып келгендерин (окуу процессине мамилеси, кызыгуусу, максаты, окуу көндүмдөрү жана билгичтиктери, жекече тажрыйбасы, жекече окуу стили) көңүлгө алып, анын менен окуу процессин жүргүзүү болуп саналат. Бул окуу методдорунун, окуучулардын жекече

керектиктерине жооп бере тургандай таризде окуу процессин уюштурууну талап кылат [41].

Жекече окутууну ишке ашыруу окуучунун өз алдынча иштөөсү менен байланыштуу болгондуктан, ага кененирээк токтоло кетели. Анткени жекече үйрөтүүнү (окутууну) ишке ашырууда окуучунун өз алдынча иштөөсү чоң мааниге ээ.

Өз алдынча иштөө уюштурулуш өзгөчөлүгүнө карата мектептердеги өз алдынча иштөө (сабакта өткөрүлөт); сабактан тышкары өз алдынча иштөө (б.а. мектептен тышкары анын ичинде үйдө да аткарылуучу окуу ишмердиктери) болуп экиге бөлүштүрүлөт.

Өз алдынча иштерди уюштуруунун төмөнкүдөй формаларын да бөлүп көрсөтүүгө болот:

1. Жекече.
2. Жуп менен.
3. Жамааттык.
4. Топтук.

Дидиктиканын талаптарына ылайык, окуучулардын өз алдынча иштөөсү төмөнкүдөй түрлөргө бөлүштүрүлөт:

1. Жаңы билимдерди өздөштүрүүгө даярдануу үчүн мурунку сабакта өтүлгөн окуу материалдарын жалпылап, андан кийин жаңы окуу материалдарды өздөштүрүүгө өтүү;

2. Жаңы билимдерди аныктоого, алардын ичинен маанилүү маалыматтарды бөлүп алып, өздөштүрүү билгичтигине ээ болуу;

3. Алган жаңы билимдерин практикада, турмушта колдонуу жөндөмдүүлүктөрүнө үйрөнүү;

4. Алган билимдерин бышыктоого, жалпылоого, жыйынтык чыгарууга үйрөнүү;

Өз алдынча иштөөнүн натыйжасын, алдын-ала түзүлгөн суроолор, тапшырмалар боюнча билим жетишкендиктерин текшерип, баалоого

үйрөнүү; Өз алдынча иштөө мезгилинде пайда болгон кыйынчылыктар боюнча мугалимге кайрылып жооп алууга аракет кылуу [22, 39].

Дидактика жана психология боюнча окумуштуулар окуучулардын жөндөмдүүлүктөрүнө, мүмкүнчүлүктөрүнө жараша өз алдынча иш аракеттерин төмөнкүдөй баскычтарга бөлүштүрүшөт:

1. Берилген үлгү боюнча окуучунун иш-аракеттери;
2. Мугалимден же башка булактардан алган маалыматтарды кайталап айтып берүү иш-аракеттери (репродуктивдик деңгээл);
3. Алган билимдерин колдонуу иш-аракеттери (продуктивдүү деңгээл);
4. Жаңы кырдаалдарда билимдерин колдонуу менен алдыга коюлган милдеттерди ишке ашыруу чечимдерин кабыл алуу иш-аракеттери [39] (креативдик деңгээл);

Өз алдынча окуп билим алуу методдору төмөнкүдөй түрлөргө бөлүнөт:

1. Окуу китебинен башка адабияттар менен иштөө;
2. Тапшырмаларды, көнүгүүлөрдү өз алдынча аткаруу;
3. Мультимедиялык программалар менен иштөө;
4. Практикалык иштерди аткаруу иш-аракеттери.

Өз алдынча иштөөнүн ар бир тиби иш-аракеттердин көптөгөн түрлөрүн өз ичине камтыйт:

1. Окуу китеби жана кошумча адабияттар менен иштөө;
2. Ар түрдүү көнүгүүлөрдү аткаруу иш аракеттери;
3. Түрдүү тапшырмаларды сунушталган алгоритм боюнча аткаруу;
4. Ар түрдүү өз алдынча аткарылуучу текшерүү иштери, жазуу текшерүү иши, жат жазуу, дил баян жазуу иш-аракеттери;
5. Билдирүүлөрдү, рефераттарды даярдоо;
6. Тематикалык экскурсиялар боюнча жеке жана топтук отчетторду түзүү иш аракеттери;
7. Үйдөгү лабораториялык тажрыйбалар жана байкоолор;
8. Техникалык моделдештирүү жана конструкциялаштыруу [22;39].

Жыйынтыктап айтканда, өз алдынча иштөө формасы окутууну жекелештирүүгө, дифференциялоого мүмкүнчүлүк берүү менен бирге, зээндүү окуучуларга окуу процессинде үлгүлөр боюнча кайра көрсөтүп берүүчү иштерди аткаруу гана эмес, жекече изилдөөчүлүк, эвристикалык иштерди аткарууга да мүмкүнчүлүк жаратат.

Мектептеги билим берүүнүн системасында жекече окутуунун системасын түзүү окуучуларда чыгармачылыкты жаратуучу ишмердүүлүккө ээ болуу үчүн реалдуу шарттарды түзүүнүн бири болуп саналат. Анткени жекече окутууда – мугалим баланын өзгөчөлүктөрүн эске алып, таалим-тарбия ишин жүргүзүп, ар бир окуучу менен жекече түрдө конкреттүү иштерди алып барат.

Жекече окуу ишмердүүлүгүндө мугалим бир же бир нече окуучу менен гана окуу процессин жүргүзүп, окуу ишмердүүлүгү билдирүү же баарлашуу тибинде уюштурулат, мисалы репетитордук сабак, жекече кеңеш ж.б. Биздин изилдөөбүз үчүн жекече окутуу зээндүү окуучулардын ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн субъекти катары, чыгармачыл инсан катары өзүн өзү реализациялоосуна шарттарды түзүп берүүгө мүмкүнчүлүк түзүүнүн негизги багыты болуп саналат.

Окуучуларга жекече мамиле жасоо дегенибиз:

1) Педагогиканын принциби катары окуу-тарбия процессинде мугалим топ (класс) менен иштөөдө (өз ара таасир этүүлөрдү жүргүзүүдө) ар бир окуучунун инсандык жекече өзгөчөлүктөрүн эске алып, ар бир окуучу менен, анын өзгөчөлүгүнө жараша жекече моделде окуучу менен иш алып баруучу педагогикалык принцип;

2) Окуучулар менен баарлашууда (карым-катыш жасоодо) баланын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу;

3) Үйрөнүү процессинде баланын жекече өзгөчөлүктөрүн көңүлгө (эске) алуу;

4) Топтогу бардык окуучулардын өнүгүүсү үчүн психологиялык-педагогикалык шарттарды гана түзүү эмес, ар бир окуучунун

өзгөчөлүктөрүнүн өнүгүүсүнө да психологиялык-педагогикалык шарттарды түзүү жана жардам берүү.

Жекече үйрөтүү ар бир окуучуну үйрөтүү процессине аралаштыруу, окуучунун психофизиологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алган окутуу методу болуп саналат.

Жекече үйрөтүү:

1) Окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алып окуу процессин уюштуруу. Окуу процессин уюштуруу дегенибиз окутуунун (үйрөтүү) темпин, ыкмаларын, технологияларын жана ыктарын окуучулардын өзгөчөлүктөрүнө ылайыктап тандоо.

2) Билим берүүдө окуучуларга жекече мамиле жасоону ишке ашыруучу ар түрдүү окуу-методикалык, психологиялык-педагогикалык жана уюштуруу – башкаруу иш чаралары.

И.3. Унт окутууну жекелештирүүнүн максаттары деп төмөнкүлөрдү белгилейт:

1) Жекелештирүү каражаттары менен билим, жөндөм, көндүмдөрдү өркүндөтүү; жекече окуу программасын ишке ашыруу менен ар бир окуучунун билим сапатынын жогорулашына көмөктөшүү жана окуу мүмкүнчүлүктөрүнөн артта калуусунун алдын алуу, окуучулардын кызыкчылыктарын жана жөндөмүн байытуу;

2) Логикалык ой жүгүртүүнү калыптандыруу, акыл эмгегин, таанып-билүүчүлүк жана чыгармачылык жөндөмдү өнүктүрүү;

3) Инсанды тарбиялоо, эмгекке жана өзүн-өзү аныктоого даярдоо [185].

Жекече үйрөтүүнүн (окутуунун) максаттары катары төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот:

- инсанды калыптандыруу;
- баланын жекече өзгөчөлүктөрүн өнүктүрүү жана анын бүт потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн (жөндөмдүүлүктөрүн) сактоо жана андан ары өнүктүрүү;

– жекече мамиле каражаттары аркылуу окуучулардын сабактардан жетишпей калууларын алдын алуу, ар бир окуучуга окуу программаларын жетиштүү денгээлде аткаруусуна көмөктөшүү;

– ар бир окуучунун окуу көндүмдөрүн жана билгичтиктерин калыптандыруу;

– окуу мотивдерин жакшыртуу жана таанып-билүү процесстерин (кабыл алуу, эс, ойлоо ж.б.) өнүктүрүү.

Кененирээк айтканда, жекече окутуунун биринчи максаты зээндүү окуучулардын интеллектин жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүүгө багытталган окутууну уюштуруу, тактап айтканда зээндүү окуучулардын жеке чыгармачылык иш-аракеттерин өз алдынча калыптандыруусуна көмөк берүү. Экинчи маанилүү максаты, дидактикалык талаптардын негизинде жекече жана дифференцирлеп окутуунун түрдүү формаларын колдонуу.

Экинчи максаты окутуунун жекече жана дифференцирлөө принцибине таянып, жекече окутуунун түрдүү формаларын уюштуруу. Ошондой эле зээндүү окуучулардын билим сапатына мониторинг жүргүзүп туруу. Аны тестирилөө аркылуу ишке ашыруу [205].

Окуу процессине ар бир бала өзүнүн жекече тажрыйбасы, мамилеси, көндүмдөрү жана жекече окуу стили менен келет. Ошондуктан окуу процессин уюштурууда ар бир окуучунун жекече окуу тажрыйбасы кандай экендигин эске алуу зарыл болуп саналат. Ошондуктан мугалимдер окуу процессинде балдардын жекече айырмачылыктарын көңүлгө алууга аргасыз болот.

Жекече үйрөтүү (окутуу) принциптери төмөнкүлөр:

1. Жекече үйрөтүү процесси билим берүүнүн стратегиясы болуп саналат.

2. Үйрөтүүнү жекече жүргүзүү окуучуларда жекече өзгөчөлүктөрдү калыптандыруунун фактору.

3. Бүт предметтерди окутууда жекече үйрөтүүнү колдонуу. Б.а., жекелештирүүнү бардык предметтерди окутууда пайдалануу зарыл.

4. Жекече үйрөтүүнү жүргүзүүдө, аны окуу-тарбия иштеринин башка формалары менен (айкалыштыруу) интеграциялоо.

5. Ар бир окуучуну жекече темпте, стилде окутуу.

6. Окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрү (окумалдуулугу, окуу көндүмдөрүнүн жана билгичтиктеринин калыптаныш, үйрөнүү денгээли, таанып-билүү кызыгуулары ж.б.), жекече үйрөтүүнү уюштурууда эске алынуучу жана анын натыйжалуу болушунун өбөлгөлөрү болуп саналат.

7. Жекече үйрөтүүнү окуучулардын жалпы окуу көндүмдөрүнө, билгичтиктерине ылайыктап уюштуруу зарыл [185].

Жогоруда аталган принциптер жекелештирип окутуу технологиясынын төмөнкүдөй өзгөчөлүктөргө ээ болушун аныктайт:

- сабакты өздөштүрө албоонун факторлорун эске алуу;
- билимдердеги, көндүмдөрдөгү жана билгичтиктердеги, ошондой эле, ойлом процессиндеги кемчиликтерди жоюунун жолдорун эске алуу;
- үй-бүлөдөгү тарбияны, эрки боштукту, окуу мотивиндеги кемчиликтерди эске алуу;
- окуу процессин жакшы окуган, жөндөмдүү окуучуларга ылайыктоо (окуучуларды чыгармачылык иштер менен алектентүү ж.б.);
- окуу процессин тандоого эркиндик берүү;
- окуу көндүмдөрүн жана билгичтиктерин калыптандыруу;
- окутууда техникалык каражаттарды (компьютер ж.б.) колдонуу.

Жекече окутуу окуучулардын ар биринин өзгөчөлүктөрүн өнүктүрүүгө багытталгандыктан, алардын өз алдынча иштөөсүн жана активдүүлүгүн камсыз кылуунун методдорун, ыкмаларын колдонуу менен мугалимдин башкаруусунан көз карандысыз, өз окуу иш-аракеттерин өзү башкаруунун дидактикалык жолдорун табуу маанилүү.

Эми окутууну жекелештирүү технологияларына токтолсок, азыркы учурда окутууну жекелештирүүнүн төмөнкүдөй түрлөрү бар:

1. Компетенттик мамиленин негизинде окутуу.
2. Ар түрдүү деңгээлдерге дифференцирлеп окутуу.
3. Азыркы маалымат технологиялары.
4. Проекттер методу.
5. Изилдөөчүлүк методу.
6. Билимди зачеттук жол менен көзөмөлдөө [40].

Ушул аталган усулдарды колдонуу окуучулардын жекече иш жүргүзүүсүнө көп убакыт калтырат. Бул окуучулар менен дифференциалдуу жана жекече иш жүргүзүүгө шарт түзөт. (Б.М.Кособаева, Н.Н.Суртаева.) М: Окуу-тарбия процессин технологиялык жактан сабаттуу түзүү үчүн ар бир педагог педагогикалык технология аныктаган нормаларды жана эрежелерди колдонуу менен өзүнүн же башка педагогикалык тажрыйбаларга кайрылуусу зарыл.

Мугалимдердин педагогикалык көз карашын жана компетенттүүлүгүнүн көрсөткүчү анын билим берүү технологиясы боюнча жекече фонду, ал эми аны колдоно билүүсү профессионалдуулугунун белгиси болуп саналат.

Технологиянын талаптарына төмөндөгүлөр кирет:

- а) окутуунун так жана бөлүктөрүнө чейин аныкталган максаттарына багыт алуу;
- б) тарбиялык- дидактикалык каражаттарды максаттуу тандоо;
- в) аларды колдонуу боюнча эрежелер.

Баяндалган модуль: “Максат – окуу каражаттарынын ситемасы-каражаттарды колдонуу эрежеси , ирети – натыйжа”. Бул билим берүүдөгү бардык технологиялардын өзөгүн түзөт.

Окутуунун инсандык-багытталган концепциясын ишке ашырууга шарттарды түзүүчү жаңы технологияларды иштеп чыгуу зарылчылыгы түзүлдү.

Жекече билим берүү траекториясы-бул ар бир окуучунун жекече жөндөмдүүлүгүнө, мүмкүнчүлүгүнө, мотивине, кызыгуусуна жараша.(99)

Мугалимдердин компетенциялары – окуучулардын компетенцияларын натыйжалуу өнүктүрүүнүн негизи

Компетенция – латынча *compete* сөзүнөн – “жетишүүгө тырышуу” (добиваться). (Толковый словарь). Айрым энциклопедиялык сөздүктөрдө “компетенция” жана “компетенттүүлүк” түшүнүктөрүн айырмалашпайт (советтик энциклопедиялык сөздүк). Д.И. Ушаковдун редакциясындагы сөздүктө эки башка түшүнүк берет: компетенттүүлүк – авторитеттүүлүк; компетенция – көптөгөн суроолорду чече билүү менен авторитеттүүлүккө ээ болгон адамга тиешелүү; компетенттүүлүк компетенциялардан турат. Түшүнүктүн келип чыгышы “компетенттүүлүк” түшүнүгү 1960-70 жылдарда батыш, 1980-жылдарда ата-мекендик адабияттарда пайда болгон. Атайын багыт пайда болгон – жалпы билим берүүгө жана кесиптик билим берүүгө компетенттик мамиле. Педагогикалык иш-аракетке компетенттүүлүк мамиле жасоо мүмкүнчүлүктөрү изилдене баштайт. “Компетенттүүлүк” жана “компетенция” түшүнүктөрүнүн ортосундагы айрмачылыктар тактала баштайт. Компетенциялардын негизинде педагогикалык иш-аракеттерди баалоого аракеттер жасала баштайт. Аныктамалардын көп түрдүүлүгү педагогдун компетенциялары – бул:

- чектөөлөрдү жана көрсөтмөлөрдү, белгилерди (предписанияны) эске алуу менен иш-аракет жасоо жөндөмдүүлүгү;
- билимдер, билгичтиктер, көндүмдөр, жолдор жана ыкмалар;
- баалуулук багыттар, мотивдер, мамилелелер;
- билим берүү обласстары (тилдер, социалдык-гуманитардык, табигый-илимий, математикалык, искусство, технология. Ден-соолук маданияты жана аскерге алдын-ала даярдоо ж.б.) боюнча билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр;
- көптөгөн суроолор боюнча кабардар болушу;
- кесипкөйлүк деңгээли, креативдүүлүгү;
- өзүнүн ишмердүүлүгүнө тиешелүү суроолор боюнча кабардар болушу;

– суроолорду чечүүнү камсыз кылуучу сапаттар (Н.В. Кузьмина, Л.М. Митина, В.Н. Введенский, Т.Г. Браже, Е.И. Рогов ж.б.). Компетенциялар – булар билим, билгичтик, көндүмдөрбү? Билим, билгичтик, көндүмдөр – окуу процессинин парадигмасы;

– компетенциялар – практикалык иш-аракеттин парадигмасы; билим, билгичтик, көндүмдөр – программалык материалды окуп үйрөнүү иреттүүлүгү;

– компетенциялар – продуктивдүү (натыйжалуу) иш-аракетке ээ болуу деңгээли;

– билим, билгичтик, көндүмдөр – окуу жетишкендиктерин тестирлөөнүн объектилери;

– компетенциялар – индивиддин квалификацияларын тестирлөө объектилери.

Компетенттүүлүкпү же компетенцияларбы?

Компетенттүүлүк – интегративдүү инсандык ресурс, өздөштүрүлгөн стратегиялардын эсебинен натыйжалуу иш-аракеттерди камсыз кылат. Компетенциялар (маалыматтык, социалдык-коммуникативдик, предметтик) – милдеттерди чечүүдө, алдыга коюлган максаттарга жетүүдөгү кыйынчылыктарды жеңүүгө көмөк берген натыйжалуу иш-аракеттердин конкреттүү стратегиялары.

Компетенттүүлүк компетенциялардан турат, компетенттүүлүк компетенциялар менен камсыз болот жана компетенцияларда байкалат.

Компетенциялар кандай болсо, компетенттүүлүк да ошондой болот.

Кандай компетенциялар болот? Түйүндүү компетенциялар: мугалимдер универсалдуу жана жалпы педагогикалык иш-аракетти камсыз кылат. Предметтик компетенциялар өзгөчө, мугалимге конкреттүү окуу дисциплинасын ийгиликтүү окутууну камсыз кылат. Мугалимдин атайын компетенциялары кеңири багытталган эмес, жолдомо педагогикалык милдеттерин чечүүнү камсыз кылат. Түйүндүү, предметтик жана атайын компетенциялар мугалимдин кесипкөйлүгүн камсыз кылат.

Түйүндүү компетенциялар. Түйүндүү компетенциялар – бир предметтин чегинен чыгып, окутуу иш-аракетинин ийгилигин бүтүн бойдон камсыз кылат. Түйүндүү компетенциялар өз ичине төмөнкүлөрдү камтыйт:

– жалпы дидактикалык методдорду ийгиликтүү колдонуу (демонстрациялоо, түшүндүрүү, тренировка, изилдөө, баалоо).

– маалыматтык технолдогияларды ийгиликтүү колдонуу (компьютер, мультимедиялык каражаттар, интернет).

– ийгиликтүү коммуникативдик иш-аракет (контакт, маалымат, мамилелешүү).

Түйүндүү компетенциялардын мазмуну:

– дидактикалык методдорду колдонуу төмөнкү компетенцияларды талап кылат: калыптандыруучу, изилдөөчү, тесттик.

– маалыматтык технолдогиялар төмөнкү компетенцияларды талап кылат: изденүүчүлүк, системалаштыруучулук, проектилөөчүлүк.

– кесиптик коммуникация төмөнкү компетенцияларды талап кылат: интерактивдик, эмпатиялык жана лидерлик.

Түйүндүү компетенциялардын мазмуну:

– дидактикалык методдорду колдонуу төмөнкү компетенцияларды талап кылат: калыптандыруучу, изилдөөчү, тесттик.

– маалыматтык технолдогиялар төмөнкү компетенцияларды талап кылат: изденүүчүлүк, системалаштыруучулук, проектилөөчүлүк.

– кесиптик коммуникация төмөнкү компетенцияларды талап кылат: интерактивдик, эмпатиялык жана лидерлик.

Окуучулардын ден-соолугун сактоо – мугалимдин түйүндүү компетенциясы катары:

– окуучулардын ден-соолугун сактоо технологиялары – стрессорсуз, окууга болгон мотивдерди төмөндөтүүнү эскерткен, окуучулардын психосоматикалык ден-соолугун сактаган окуу – тарбия чөйрөсүн колдоону башкаруу жолдору.

– окуучулардын ден-соолугун сактоо технологиялары төмөнкүлөрдү камтыйт: окуучулардын психологиялык бейпилдигин камсыз кылуу, стресс жана релаксацияны кезектештирүү, окуу кыйынчылыктарында окуучуларды колдоо, окутууда жеке зарылчылыкты эске алуу, социалдаштыруу кардарлыгын канаатандыруу, инсан катары таануу жана өз ойлорун ишке ашыруу, өз мүмкүнчүлүктөрүн баалоону төмөндөтпөөнү эскертүү.

Заманбап маалыматтык технологияларды колдоно билүү мугалимдер жана окуучулар үчүн:

– маалыматты издөө (текстерди, сүрөттөрдү, булактарды)

– маалыматтарды системалаштыруу (берилгендердин базасы, редакциялоо, электрондук таблицалар).

– проект (веббеттери, конференциялар, презентациялар).

Мугалим үчүн: мультимедиялык чөйрөнү түзүү.

Окуучулар үчүн: билимге жекече ээ болуу стратегиялары.

– билимди автономдуу өз алдынча көзөмөлдөө стратегиялары.

– окуу өз ара аракеттешүү стратегиялары (мугалим менен, окуучулар менен, проектилик команда менен).

– билимге жекече ээ болуу стратегиялары.

– билимди автономдуу өз алдынча көзөмөлдөө стратегиялары.

– окуу өз ара аракеттешүү стратегиялары (мугалим менен, окуучулар менен, проектилик команда менен).

– мультимедиялык коомчулукта интеграциялоо.

Интерактивдик компетенттүүлүк мугалим үчүн:

– окуучулар менен өз ара аракеттешүү стратегиялары.

– жеке окутуу мүмкүнчүлүктөр стратегиялары.

– окуучуларды “жакындан өнүктүрүү зонасында” стратегиясы.

Интерактивдик компетенттүүлүк мугалим үчүн:

– окуучулар менен өз ара аракеттешүү стратегиялары.

– жеке окутуу мүмкүнчүлүктөр стратегиялары.

– окуучуларды “жакындан өнүктүрүү зонасында” стратегиясы.

- окуучулар менен өз ара аракеттешүү стратегиялары.
- жеке окутуу мүмкүнчүлүктөр стратегиялары.
- окуучуларды “жакындан өнүктүрүү зонасында” стратегиясы.
- билимге жекече ээ болуу стратегиялары.
- билимди автономдуу өз алдынча көзөмөлдөө стратегиялары.
- окуу өз ара аракеттешүү стратегиялары (мугалим менен, окуучулар менен, проектилик команда менен).

Атайын компетенциялар:

- атайын компетенциялар өзгөчө шарттарда педагогикалык милдеттерди чечүүдө маанилүү.
- атайын компетенциялар профилдик класстарда ийгиликтүү иштөөнү камсыз кылат.
- атайын компетенциялар “өзгө кыйынчылык жараткан балдар” менен иштөөдө ийгиликтүү иштөөгө мүмкүнчүлүк берет.
- атайын компетенциялар жеке дидактикалык жана текшерип өлчөөчү материалдарды түзүүдө зарыл.
- атайын компетенциялар окуучулар менен класстан тышкаркы иштерде зарыл (проектилер, чыгармачылык, искусство).
- атайын компетенциялар өзгөчө шарттарда педагогикалык милдеттерди чечүүдө маанилүү.
- атайын компетенциялар профилдик класстарда ийгиликтүү иштөөнү камсыз кылат.
- атайын компетенциялар “өзгө кыйынчылык жараткан балдар” менен иштөөдө ийгиликтүү иштөөгө мүмкүнчүлүк берет.
- атайын компетенциялар жеке дидактикалык жана текшерип өлчөөчү материалдарды түзүүдө зарыл.
- атайын компетенциялар окуучулар менен класстан тышкаркы иштерде зарыл (проектилер, чыгармачылык, искусство).
- атайын компетенциялар өзгөчө шарттарда педагогикалык милдеттерди чечүүдө маанилүү.

– атайын компетенциялар профилдик класстарда ийгиликтүү иштөөнү камсыз кылат.

– атайын компетенциялар “өзгөчө кыйынчылык жараткан балдар” менен иштөөдө ийгиликтүү иштөөгө мүмкүнчүлүк берет.

– атайын компетенциялар жеке дидактикалык жана текшерип өлчөөчү материалдарды түзүүдө зарыл.

– атайын компетенциялар окуучулар менен класстан тышкаркы иштерде зарыл (проектилер, чыгармачылык, искусство).

– атайын компетенциялар өзгөчө шарттарда педагогикалык милдеттерди чечүүдө маанилүү.

– атайын компетенциялар профилдик класстарда ийгиликтүү иштөөнү камсыз кылат.

– атайын компетенциялар “өзгөчө кыйынчылык жараткан балдар” менен иштөөдө ийгиликтүү иштөөгө мүмкүнчүлүк берет.

– атайын компетенциялар жеке дидактикалык жана текшерип өлчөөчү материалдарды түзүүдө зарыл.

– атайын компетенциялар окуучулар менен класстан тышкаркы иштерде зарыл (проектилер, чыгармачылык, искусство).

Билим берүү процессинин натыйжасы көбүн эсе колдонулган окуу методдорунан байланыштуу. Окутуунун методдору – бул билим берүү, тарбия берүү жана өнүктүрүү максаттарына жетүүгө багытталган мугалим менен окуучулардын бирдиктүү иш-аракети.

Предметтин билим берүү кызматын дидактика илими изилдейт. Тарбия берүү кызматын педагогика илими изилдейт. Өнүктүрүүчүлүк кызматын психология илими изилдейт. Окутуу методдорунун башка дагы аныктамалары бар. Окутуунун методдору мугалимдин окуучулар менен иштөө жолдорунун жардамында окуучулардын билимге, билгичтик көндүмдөргө ээ болуусу, ошондой эле алардын дүйнөгө болгон көз-карашынын калыптанышы жана таанып-билүүсүнүн өрчүшү (М.А. Данилов, Б.П. Есипов) (80,73)

Окутуу методдору – бул педагогдор менен окуучулардын билим берүү, тарбия берүү, өүктүрүү милдеттерин ишке ашыруудагы бири бирине байланыштуу иш-аракеттеринин жолдору.

Окутуу методдору – бул мугалимдин окутуу жана окуучулардын окуу материалдарын өздөштүрүүсүнө багытталган түрдүү дидактикалык милдеттерге багытталган таанып-билүү иш-аракеттерин уюштуруу иштери. (И.Ф. Харламов).

Окутуу методдору– окуу мазмунду өздөштүрүүнү, окуучулардын жөндөмдүүлүгүн жана акылын өстүрүүнү, өзүн өзү окутууну, өз билимин өзү жогорулатууну камсыз кылган мугалим менен окуучулардын ортосундагы иреттүү иш-аракеттердин системасы. (Г.М. Коджаспирова).

Бул аныктамалардын барына жалпы болгону, көпчүлүк авторлордун окутуунун методдорун окуу иш-аракеттерин уюштуруу боюнча мугалим менен окуучулардын бирдиктүү иш-аракети катары эсептегендиктери.

Эгерде мугалимдин гана ишмердүүлүгү жөнүндө сөз болсо, анда окутуунун методдору гана айтылат, ал эми окуучулардын ишмердүүлүгү жөнүндө сөз болсо, анда окуунун методдору жөнүндө айтылып жаткадыгын түшүнөбүз.

Окутуу процессинин эки жактуу мүнөздөмөсүн чагылдыруу менен, методдор мугалим менен окуучулардын педагогикалык максаттуу бирдиктүү иш-аракеттерин ишке ашыруу механизмдеринин, жолдорунун бири болуп саналат.

Окутуу методдорунун маңызы окуучулардын окуу-таанып-билүү иш-аракеттерин педагогикалык максаттуу уюштуруу менен жолдорунун комплекстүү бир бүтүн система экендигинде. Ошентип, окутуу методдору түшүнүгү мугалим менен окуучулардын окутуу максаттарына жетишүү үчүн болгон бирдиктүү жолдорун жана өзгөчөлүгүн чагылдырат.

Дидактикада “окутуу ыкмалары” жана “окутуу эрежелери” кенен таркалган түшүнүктөр катары каралат.

Окутуу ыкмалары – бул окутуу методунун бир бөлүгү же бир жагы болуп саналат, б.а. “метод” жалпы түшүнүгүнө карата жекече түшүнүк болот. Бул эки түшүнүктүн ортосундагы чек кыймылдуу жана өзгөрүлмөлүү. Ар бир метод бир нече элементтерден куралат (бөлүктөрдөн жана ыкмалардан). Ыкманын жардамы

менен педагогикалык же окуу милдеттери толук чечилбейт, анын айрым этабы, кандайдыр бир бөлүгү гана чечилет. Окутуу методу жана методикалык ыкмалар конкреттүү педагогикалык кырдаалда бирин бири алмаштырышы мүмкүн.

Ыкмалар мугалим менен окуучулардын иштөө методдорунун өзгөчөлүгүн аныктайт, алардын жеке иш-аракеттерин мүнөздөйт.

Окутуу эрежелери – нормативдик көрсөтмө, б.а. методго туура келген иш-аракет ыкмасын ишке ашыруу үчүн оптималдуу кандай аракеттерди жасоо керек экендигин билдирет, башкача айтканда, окутуу эрежелери (дидактикалык эрежелер – бул окутуу процессиндеги типтүү кырдаалда кандай аракет жасоо керек экендиги жөнүндөгү көрсөтмө. Эреже ыкманын баяндалган, нормативдик модели катары каралат, ал эми эрежелердин системасы белгилүү милдетти чечүүгө багытталат – бул методдун нормативдик-баяндалган модели болуп саналат.

Репродуктивдүү метод – эң байыркы метод, мен жасагандай жаса.

Сүйлөмө метод – сөздүн жардамы менен ойду белги формасында берүү. Сөз негизги маалымат алып жүрүүчү, ал китеп боюнча окутуу мугалим менен окуучулардын өз ара аракеттеринин массалык жолу. Орто кылымдагы мектептерде окуучулар жаттап окушкан (негизинен дин мектептеринде), натыйжада окутуунун догмалык методу келип чыккан. Ири ачылыш болгон доордо сүйлөмө методу окуучуларга билим берүүнүн жалгыз жолу болбой калган. Коом жаратылыш закон ченемдүүлүктөрүн билген гана адамдарга эмес, аны өз иш-аракетинде колдоно билген адамдарга муктаж. Окутуу процессине кирген маанилүү методдор: байкоо, баяндап жазуу, божомол айтуу, эксперимент, өз алдынча иштөө, башкаруу. Булардын бардыгы окуучулардын өз алдынчалыгын, активдүүлүгүн аң сезимдүүлүгүн, инициативалуулугун өнүктүрүүгө багытталат.

Көрсөтмөлүүлүк методу, ошондой эле билимди практикада колдонуу методу көбүрөөк колдонулууда. Эвристикалык метод – сүйлөмө методдун бир түрү катары, китептик метод – «табигый окутуу методу», б.а. чындык менен контакта болуу менен окутуу болуп саналат. Иш-аракет аркылуу окутуу практикалык методду колдонуу менен ишке ашырылат. Билимди, билгичтик жана көндүмдөрдү гана өздөштүрүү эмес, ошондой эле окуучунун жөндөмдүүлүктөрүн

жана өзгөчөлүктөрү өнүктүрүүгө басым жасалат. Өнүктүрүү менен окутуу методдору кенен таркалууда.

Америкалык окумуштуу К. Керр окутуу методдору областында 4 революцияны бөлүп көрсөтөт. Адамдар коомунун эң алгачкы өнүгүү этабында балдардын негизги мугалимдери ата-энелери болгон:

1-революция алардын ордуна кесипкөй мугалимдер келгенде болгон;

2-революция оозеки сөздү жазуу жүзүнө өткөргөндө болгон;

3-революцияга окутууга басма сөздүн пайда болушу алып келген;

4-революция окутууну автоматташтырууга жана компьютерлештирүүгө багытталган.

Бир дагы метод универсалдуу эмес. Окуу процессинде окутуунун ар түрдүү методдорун колдонуу зарыл.

Методдордун классификациясы:

Оуучулардын активдүүлүк деңгээли боюнча:

1. Пассивдүү: качан алар угуу менен чектелишсе – айтып берүү, лекция, түшүндүрүү, экскурсия, демонстрация, байкоо;

2. Активдүү: өз алдынча иштөө, лабораториялык метод, практикалык метод, китеп менен иштөө.

Билимдин үч булагы бар: сөз, көрсөтмөлүүлүк, практика. Аларга туура келген: сүйлөмө методдор, көрсөтмөлүүлүк методдору, демонстрация методдору, иллюстрация методдору; практикалык методдор.

Дидактикалык максаттар боюнча окутуу методдорунун классификациясы (Данилов М.А., Есипов Б.П.):

– жаңы билимдерге ээ болуу методдору;

– билгичтик жана көндүмдөрдү калыптандыруу методдору;

– билимдерди колдонуу методдору;

– билимдерди, билгичтик, көндүмдөрдү бышыктоо жана текшерип баалоо методдору;

Окуучулардын таанып-билүү иш аракеттеринин мүнөздөрү боюнча классификациясы (Лернер И.Я., Скаткин М.Н.). Таанып-билүү иш-аракеттеринин

мүнөзү – бул ой жүгүртүү иш-аракттеринин деңгээли: түшүндүрмө-иллюстративдик (маалыматтык-рецептивдик);

- репродуктивдик;
- проблемалык билдирүү;
- бөлүктөрү боюнча – изденүүчүлүк (эвристикалык);
- изилдөөчүлүк.

Түшүндүрмө-иллюстративдик методдун маңызы – мугалим, окутуучу түрдүү каражаттар менен даяр маалыматтарды берет, ал эми окуучулар аны кабыл алып, эске тутушат. Билдирүү оозеки (айтып берүү, аңгеме, түшүндүрүү, лекция), басма сөз (окуу китеби, кошумча куралдар), көрсөтмө колдонмолор (таблицаалар, схемалар, сүрөттөр, кино, диафильмдер), иш-аракетти практикада көрсөтүү (тажрыйба көрсөтүү, станокто иштөө, маселелерди иштөө жолдору ж.б.).

Окуучулардын таанып-билүү иш-аракети даяр билимдерди эске тутуу менен чектелет. Бул жерде ой жүгүртүүнүн(аң сезимдүү кабыл алынбаган) эң төмөнкү активдүүлүгү орун алат. Ага байланыштуу ой жүгүртүү активдүүлүнүн эң төмөнкү деңгээлин көрсөтөт.

Репродуктивдүү метод учурунда билимди өздөштүрүүнүн критериясы болуп билимди туура кайра кайталап берүү (репродукция) саналат. Бул методдун негизги артыкчылыгы болуп – экономдуулугу, кыска убакыт ичинде чоң көлөмдөгү билимдер, билгичтиктерди берүү болуп саналат. Билимдин бекемдигине кайталоо аркылуу камсыздалат.

Бул методдор билимди, билгичтик, көндүмдөрдү байытат, өзгөчө бир ой жүгүртүү операцияларын калыптандырат, бирок окуучулардын чыгармачылык иш-аракеттерин өрчүтүүгө кепилдик бере албайт. Бул максат проблемалык окутуунун аркасында жетишилет. Мугалим проблеманы коет да, аны өзү чечет, таанып-билүү учурунда ой жүгүртүү жолдорун көрсөтөт. Окуучулар кабыл алуу менен гана чектелбестен, даяр билимдерди жыйынтыктоолорду эске тутушат, ошондой эле мугалимдин логикалык далилдөөсүнө, ой жүгүртүүсүнө көңүл бөлүшөт. Окуучулар таанып-билүүдөгү кыйынчылыктарды чечүүгө үйрөнүшөт.

Таанып-билүү иш-аракеттеринин жогорку деңгээлине изденүүчүлүк метод аркылуу жетишүүгө болот.

Окуучулар татаал окуу проблемаларынын барын башынан аягына чейин чече алышпаса дагы, бөлүктөрүн чече алышат. Окуу иш-аракети – окутуучу – окуучулар – окутуучу – окуучулар схемасында өнүгөт:

- мугалимдин иш-аракети, проблемалык милдеттерди оперативдүү чечүү процессин башкаруу болуп саналат;
- окутуунун изилдөөчүлүк методу окуучулардын билимди чыгармачылык менен өздөштүрүүсү, маңызы төмөнкүчө;
- мугалим окуучулар менен бирдикте проблеманы аныктайт;
- окуучулар ал проблемаларды өз алдынча чечүүгө аракеттенишет;
- мугалим проблеманы чечүүдө кыйынчылык пайда болгондо гана жардамга келет.

Изилдөөчүлүк метод окуучуга жаңы билимдерге ээ болууга, предметти же кубулушту изилдөөгө, жыйынтык чыгарууга, алган билимдерин, билгичтиктерин турмушта колдонуусуна мүмкүндүк берет. Методдун маңызы жаңы проблемаларды чечүүдө изденүүчүлүк, чыгармачыл иш-аракеттерди уюштуруу болуп саналат.

Жетишипеген жактары: көп убакыт, мугалимдин эң жогорку квалификациясын талап кылат. Окутуу процессине бир бүтүндүк мамиленин негизинде методдорду классификациялоо (Бабанский Ю.К.). Бул классификация боюнча окутуу методдору 3 топко бөлүнөт:

- 1) Окуучулардын таанып-билүү иш-аракеттерин уюштуруу жана ишке ашыруу;
- 2) Окуу иш-аракеттерин стимулдаштыруу жана мотивдештирүү;
- 3) Окуу иш-аракеттеринин натыйжалуулугун текшерүү жана өзүн өзү текшерүү методдору.

Биринчи топ өз ичине төмөнкү методдорду камтыйт:

- перцептивдик (окуу материалын сезим аркылуу берүү жана кабыл алуу);
- сүйлөмө (лекция, айтып берүү, аңгеме ж.б.);

- көрсөтмөлүүлүк (демонстрация, иллюстрация);
- практикалык (тажрыйбалар, көнүгүүлөр, тапшырмаларды аткаруу);
- логикалык, б.а. логикалык операцияларды (индуктивдик, дедуктивдик, аналогиялык ж.б.) уюштуруу жана ишке ашыруу;
- гностикалык (изилдөөчүк, проблемалык – изденүүчүлүк, репродуктивдик);
- окуу аракеттерин өзү башкаруу (китеп, куралдар ж.б. менен өз алдынча иштөө);

Экинчи топко: – окууга болгон кызыгууну калыптандыруу методдору (таанып-билүү оюндары, окуу дискуссиялары, проблемалык кырдаалдарды ж.б. түзүү);

Үчүнчү топко билимди, билгичтик, көндүмдөрдү оозеки, жазуу жана машина менен текшерүү, ошондой эле жеке өзүн текшерүү, таанып-билүү иш аракетинин натыйжалуулугун текшерүү (дидактикалык баракчалар, жыйынтыктоочу жазуу текшерүү иштери).

Окутуу методдорунун бинардык классификациясы окутуучу менен окуучулардын иш-аракеттеринин айкалышына негизделген (Махмудов М.И.).

Бул классификациясынын негизинде 2 же андан көп белгилер жатат жана эки топко бөлүнөт:

1) Окутуу методдору (маалыматтык-билдирүү; түшүндүрүү; инструктивдик-практикалык; түшүндүрмө-ойготуучу; ойготуучу).

2) Окуу методдору (аткаруучулук; репродуктивдик; продуктивдик-практикалык; изденүүчүлүк; изилдөөчүлүк).

Классификациялоо төрт бөлүктөн турат: (логикалык-мазмундук, булактык, процессуалдык жана уюштуруучулук, башкаруучулук).

Окутуунун методдору белгилүү окутуу каражаттары менен бирдиктүү колдонулат. Окутуу каражаттары (дидактикалык каражаттар) – бул билим алуунун, билгичтиктерди калыптандыруунун булактары. “Окутуу каражаттары” түшүнүктөрү кеңири жана тайкы мааниде колдонулат. Тайкы мааниде окутуу каражаттары катары окуу жана көрсөтмө куралдар, демонстрациялык куралдар,

техникалык каражаттар түшүнүлөт. Ал эми кенен мааниси боюнча окутуунун максаттарына жетүү үчүн мүмкүнчүлүк бергендин бардыгы, б.а. методдордун, окутуу формалардын, мазмундун, ошондой эле окутуунун атайын каражаттарынын чогундусу түшүнүлөт.

Окутуу каражаттары дүйнөнү түздөн түз жана кыйыр таанууда жеңилдиктерди пайда кылат. Алар методдор сыяктуу эле окутуунун билим берүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк жана өнүктүрүүчүлүк кызматтарын аткарышат, ошондой эле окуучулардын таанып-билүү кызыгуусун ойготууда, иш-аракетин башкарууда, контролдоодо кызмат кылат. Илимде окутуу каражаттарынын чектелген классификациясы жок.

Зээндүү окуучуларды дифференцирлеп окутуу – окуучулардын билимди өздөштүрүү өзгөчөлүктөрүн (жакшы өздөштүргөн, орто өздөштүргөн, начар өздөштүргөн) эске алуу менен окутуу. Анткени зээндүү окуучулардын арасында да билимди өздөштүрүүсү боюнча айырмаланышат. Ошол айырмачылыктары боюнча аларга дифференцирлеп мамиле жасоо, окутуу зарыл. Жалпы орто билим берүүчү мектептерде бардык окуучуларга Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин коллегиясында бекитилген программалар, окуу китептери менен окутуу жүргүзүлөт. Окуучулардын бардыгына бирдей билим берүү талабы коюлат. Бирок ар бир окуучунун окууга болгон тубаса жөндөмдүүлүгү, кызыгуусу, өнүгүүсү, алдыга койгон максаттары, ойлору ар башка. Башталгыч класстарда окуучулардын мындай айырмачылыктары даана байкалбайт, бирок өспүрүм курактан тарта тубаса жөндөмдүүлүктөрү, кызыкчылыктары, өсүү деңгээли, турмуштук пландары ж.б. өзгөчөлүктөрү улам барган сайын дааналанып, айырмалана баштайт.

Окутууну дифференциациялоо – дидактиканын эң негизги проблемаларынын бири болуп, окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн эсепке алып, билим берүү аркылуу окуучулардын өнүгүү потенциалын жогорулатууга жетишүүгө багытталат.

Дидактикалык талаптардын негизинде, жекелештирип окутуу дидактиканын жеткиликтүүлүк принцибине туура келет, ал эми дифференцирлеп окутуу зээндүү окуучуларды окутуу процессин уюштуруунун эң натыйжалуу жолу катары кароого болот. Дифференцирлеп окутууга Н.М. Шамаевдин берген аныктамасы: окутуу процессин, ар бир окуучунун (студенттин) окуу материалдарын өздөштүрүү мүмкүнчүлүктөрүн, деңгээлдерин эске алуу менен уюштурууну – дифференцирлеп окутуу деп атоого болот (70).

Биз дифференцирлештирилген окутууну ар бир окуучунун чыгармачылык активдүүлүгүн өнүктүрүү, анын кызыкчылыгын, ой-жүгүртүүсүн кеңейтүү, окуу материалын терең жана толук мазмунда түшүнүүгө мүмкүнчүлүгүн берүү катары түшүнөбүз.

Дифференциялоонун *деңгээлдик* жана *профилдик*, *жекече* жана *топтук* түрлөрү бар. Ал мектепте топтоштуруу аркылуу ишке ашат. Ошондон окутууну дифференциациялоо тышкы дифференциациялоо жана ички дифференциациялоо болуп экиге бөлүнөт.

Тышкы дифференциялоодо окуучуларды атайын класстарга, (математикалык, физикалык ж.б.) мектептерге (Мисалы, У. Салиева атындагы мектеп) топтоштуруп окутат.

Ички дифференциациялоодо мугалим класста окуучулардын жекече өзгөчүлүктөрүн эске алып жекече программада окутууну ишке ашырат.

Класста өтүлүүчү сабактарда берилүүчү окуу материалдарынын мазмуну дайыма, “орточо” окуган окуучулардын деңгээлдерине ылайык тандалса, жогорку деңгээлде ой жүгүртүүчү, күчтүү окуучулар үчүн ал тапшырмалар өтө оңой болгондуктан, алардын билим деңгээлдеринин өсүшүнүн басаңдап калышына алып келиши мүмкүн.

Окутууну жекелештирүүнүн бир түрү болуп бир эле класс окуучуларын ар түрдүү деңгээлде дифференциялап окутуу саналат. Андай усулдун бир түрүн В.Д. Шадриков сунуштаган. Анын усулунун негизин алты деңгээлге ылайыкталган окуу пландары, программалары жана методикалык

колдонмолору түзөт. Алар ар бир окуучунун ошол учурдагы окууга болгон жөндөмдүүлүгүнө жараша сунушталат. Окуучу ар бир предметти өз күчүнө жараша тандап алат(же мугалимдер тесттирлөө аркылуу окуучулардын деңгээлдерин аныкташып, класстарга бөлүштүрөт) да, аларды ар башка класстын окуучулары менен окуйт. Зарыл болгон окуу көлөмүн аткарып, окуу программасын өздөштүрөт. Татаалдыктын алты деңгээли бул окуучулардын жөндөмдүүлүгүнө жараша окуу процессин уюштурууга жана анын өнүгүүсүнө мүмкүндүк берет [199].

Татаалдык деңгээлин тандоо ыкмасы окуучунун өнүгүүсүн алдыга жылдырууга ыңгайлуу шарт түзөт. Окуучу сабак материалын өздөштүрө албаса төмөнкү деңгээлдеги класска кайта алат.

Ар түрдүү деңгээлдерге дифференциялап окутуу дегенди М.Ю. Бухаркина класстарды А, Б, С деңгээлдерге бөлүп бир эле окуу материалын ар түрдүү деңгээлдерге бөлүп (окуу материалынын тереңдиги жана татаалдыгы боюнча) өздөштүрүү катары түшүндүрөт [199].

Окуу планы, окутулуучу темалар мамлекеттик стандарт боюнча жүргүзүлөт. Бардык деңгээлдерде бирдей даярдыктагы, бирдей темпте окуу материалын өздөштүрө алган, окуу мотивдери бирдей окуучуларды бир класска чогултуп окутуу, окуучулардын психологиялык маанайын жакшыртат.

Мугалимдер класс-сабак системасынын ордуна ар түрдүү деңгээлде окутуу усулун колдонгон учурда, параллель класстарда окутууну эки деңгээлде уюштурууга болот. Класстарга бир эле сабак коюлат да, окуучулар сабакты жакшы жана начар өздөштүргөн окуучулар болуп экиге бөлүштүрүлүп, ар бир окуучу өз деңгээлиндеги класска барып окуйт. Ал эми подгруппага бөлүнө турган сабактарда (англис тили, информатика ж.б.) төрт деңгээлде уюштурууга болот. Мисалы, Асан математика сабагында орто деңгээлдеги класста окуса, орус тилин күчтүү деңгээлдеги, чет тилин өтө начар деңгээлдеги класста окуйт ж.б.у.с.

Ар түрдүү деңгээлде окутууну кийирүү үчүн зарыл нерселер:

1. Ар бир предмет боюнча мектептин милдетине, өзгөчөлүгүнө жараша ар бир деңгээлге коюлуучу талаптарды аныктоо.

2. Ар бир деңгээлге окуучуларды бөлүштүрүүнүн критерийлерин иштеп чыгуу.

Булар мектептеги методист-мугалимдердин биргелешип иштөөсү менен чечилет. Ар түрдүү деңгээлдерге дифференциялап окутууда проектилер (долбоор) методу кеңири колдонулат.

Айтылгандарды жалпылоонун негизинде төмөнкүлөрдү айтууга болот. Жекелештирип же дифференцирлеп окутуу процессин туура уюштуруунун жогоруда келтирилген шарттары эске алынганда гана мугалим окутууну талапка ылайык өткөрүү мүмкүнчүлүгүн алат. Окуу процесси учурунда, окуучуларга тааныш эмес кырдаалдарды түзүү аркылуу окуучулардын өз алдынча иштөөсүн билгичтик менен уюштурууда төмөнкүдөй натыйжаларга жетишүүгө болот:

- жаңы билимдерди алууга активдүүлүктөрү өсөт;
- өз алдынча маалымат издөөгө жана табууга үйрөнүшөт;
- иш-аракет алгоритмин иштеп чыгууга аракет жасашат;
- алдыга коюлган маселелерди чечүү жолдорун үйрөнүшөт;
- түрдүү чечимдердин арасынан туура чечим кабыл алуу жөндөмдүүлүктөрүн өркүндөтөт;
- алдын ала ойлоно билүүгө, логикалык ой жүгүртүүгө үйрөнүү менен ой жүгүртүүнүн эң жогорку деңгээлине жетүүгө аракеттенишет;
- дискуссияга катышууда экинчи тарапты көңүл коюп угууга көнүгөт;
- өз алдынча билим алууда тырышчаактык сапаты жогорулайт;
- өз алдынча билим алуу жөндөмдүүлүгүн аныктоо менен өзүн өзү өнүктүрө алат;

Саналып өткөндөрдүн бардыгы бүгүнкү күндө, адамдардын ийгиликтүү болууларынын негизги шарттары болуп саналат.

Жекече окутуу менен зээндүү окуучуларды өнүктүрүүнү ишке ашыруучу натыйжалуу педагогикалык процессти уюштурууда өзгөчө шарттарды түзүү зарыл.

Педагогикалык изилдөөлөрдү “педагогикалык шарттар” түшүнүгүн, күтүлүүчү натыйжаны камсыз кылуучу иш-аракеттердин, атайын түзүлүүчү кырдаалдардын жана окутууга коюлган түрдүү талаптар менен параметрлердин топтому түрүндө түшүнүү сунушталат (Ю.К. Бабанский [35], В.В. Краевский [106], И.Я. Лернер [119], Ю.Л. Конаржевский [102]).

Педагогикалык шарттарды түшүнүү үчүн “окутуунун формасын” жана “окутууну уюштуруу формасын” билүү зарыл. “Forma” латын сөзү, кандайдыр бир нерсенин түзүлүшүнүн сырткы көрүнүшүн, элесин билдирет. Окутууга карата “форма” түшүнүгү: окутуунун формасы жана окутууну уюштуруунун формасы катары колдонула тургандыгы адабияттарда берилген. Окутуунун формасы – дидактикалык түшүнүк катары окутуу процессин уюштуруунун сырткы жагын билдирет да, ал өз кезегинде максаттардан, мазмундан, методдордон жана окутуу каражаттарынан, материалдык шарттардан, ошондой эле билим берүү процессинин катышуучуларынан жана анын дагы башка элементтеринен көз каранды. Чындап келгенде жекелештирип окутууну мугалим менен бир гана окуучунун өз ара аракети катары кароого болот. Ошол эле убакта окутууну уюштуруу формаларына токтолсок, жекелештирип окутуу кененирээк түшүндүрүлөт.

Окутууну уюштуруу формаларына: сабак, лекция, семинар, экскурсия, экзамен ж.б. кирет. Хуторской А.В. [197,–299-б] окутууну уюштуруу формаларын үч топко бөлүштүргөн: жекелештирип иштөө сабактары, коллективдик-топтук иштөө сабактары, жекелештирилген-коллективдик иштөө сабактары.

Жекелештирилген сабактарга – репетиторлук, тьюторлук, менторлук, губернанттык, үй-бүлөдө окутуу, өзүн өзү окутуу кирет.

Коллективдик-топтукка – сабак, лекциялар, семинарлар, конференциялар, олимпиадалар, экскурсиялар, иш оюндары камтылат. Ал эми

жекече-коллективдик сабактарга: билимге сүнгүп кирүү, чыгармачылык жумасы, илимий жума, долбоорлор кирет.

Демек, педагогикалык шарттарды түзүүдө окутууну уюштуруу формаларынын бардык компоненттерин айкалыштырып колдонуу гана күтүлүүчү натыйжага алып келет.

Жекече окутуунун негизинде окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү максатында окутууну уюштуруу формаларын туура колдонууда маанилүү болгон педагогикалык шарттардын бир бүтүндүгүн түзгөн компоненттеринин байланышын табуу керек болду.

Мындай бир бүтүндүктү аныктоодо төмөнкүлөр маалым болду:

- мамлекет менен коомдун билим берүү тармагына социалдык заказы;
- окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн колдонууну ишке ашыруунун өнүгүндө жекече окутуу аркылуу өнүктүрүүнүн кенен чөйрөсүн түзүүнүн өзгөчөлүгү;

- жекече билим берүүнү ишке ашыруу менен зээндүү окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү процессинин маңызы;

- процессуалдык-технологиялык мамилени колдонуу билгичтиги;

Изилдөөбүздүн теориялык анализинин натыйжасында, зээндүү окуучуларды жекелештирип окутуу менен алардын иш-аракеттерин активдештирүү аркылуу чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү үчүн зарыл болгон төмөнкү педагогикалык шарттарды бөлүп алдык:

- зээндүү окуучулар менен педагогдордун биргелешкен активдүү ишмердүүлүктөрүндө зээндүүлөрдүн жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү;

- жекече окутуунун шартында зээндүү окуучуларды өнүктүрүү;

- окуу ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө зээндүү окуучулардын жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн критерийлерин иштеп чыгуу.

Жекече окутуунун шартында зээндүү окуучуларды өнүктүрүүнүн натыйжалуулугу бир катар факторлорго жана шарттарга көз каранды. Ошондон жекече окутуунун шартында зээндүү окуучулардын жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүчү педагогикалык процессти, алгач жекече

окутуунун педагогикалык-психологиялык өзгөчөлүктөрүн ачыктап алуу максатка ылайыктуу.

Билим берүүнүн инновациялык стратегияларына ылайык, ар бир окуучунун жөндөмдүүлүгүнө жараша билим алуу траекториясын түзүүнү жана өзүнүн мүмкүнчүлүгүн ишке ашырууну камсыздоочу мазмунду тандоо зарыл. Ар бир окуучунун жөндөмдүүлүгүнө, кызыгуусуна жана керектөөсүнө жараша бирдей шарттарды түзүүчү мазмун тандалганда гана алардын толук кандуу билим алуусу камсыз болот. Ошол эле учурда ар бир окуучу өзү жетишкен деңгээлге токтоп калбай, андан да жогорку деңгээлге жетишүүгө аракет кылуусу негизги шарттардын бири [14].

Жекече окутуунун шартында окуучуларды өнүктүрүү процессине мүнөздөмө берүүдө биз инсандын курактык психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алабыз.

Өспүрүм куракта жетилүү процесси өтө күчтүү жүрөт. Өспүрүм курагында инсан өзүн көрсөтүүгө аракети күчөйт, ошондуктан колдоо көрсөтүү жакшы натыйжаларды берет. Ишмердүүлүктүн түрдүү багыттарынан ичинен өзүнүн каалоосуна туура келгенине багыт алып, аны эң жогорку деңгээлде өздөштүрүүгө аракети күчөйт.

Э. Шпренгер, өспүрүмдө эң негизги пайда болгон жаңы сапат – бул өзүндөгү жаңы “менди” ачуусу, рефлексиянын пайда болушу, өзүнүн индивидуалдуулугун (жекече өзгөчөлүктөрүн) андап билүүсүнүн (өзүн-өзү ачуу, андоо, өзүнүн жекече өзгөчөлүктөрүн андап билүүсү ж.б.) пайда болушун айткан. Ал өспүрүм курактагы кыялкечтиктин, белгисиздике кадам таштоонун, канаттанбоонун, көңүлүнүн пессимисттүүлүктүн жана неврүүлүктүнүн күчтүү, жогору болгон, өзүн өзү өлтүрүү учуру көп болгон курак деп мүнөздөгөн.

Ж. Пиаженин айтуусу боюнча, өспүрүм куракта жашоонун программасы түзүлөт. Формалдык операция (гипотетивдик, дедуктивдик ойлоо) үстөмдүк кылат. Чон нерселерди ойлоно баштайт, адамзатка кызмат кылуу, ачылыш жасоо, коомду өзгөртүү, өзүн өзгөчө адам көрсөтүү ж.б.у.с

идеялар менен чон кишинин турмушуна өтөт. Коомдун тоскоолдугун көрөт, социалдашат.

11-12, 14-15 жашта эгоцентризмдин жаңы формасы пайда болот. Ойлоосунун формалдык операциялык стадияда болушу – өспүрүмдүн ойлоо өзгөчөлүгү өспүрүмдөргө дүйнөнү өзгөртүү аспектисинен карайт. Буга ойлоосунун өнүгүшү ой жүгүртүүгө мүмкүнчүлүк берет. Ошондон өспүрүм куракты “наивный идеализм” деп атоо туура болот [81].

Л.С. Выготскийдин пикири боюнча, өспүрүм куракта ойлоонун өнүккөндүгүнүн эң негизги өзгөчөлүгү болуп өспүрүмдүн түшүнүктөр менен ойлоно башташы саналат жана бул интеллектуалдык ишмердиктин жогорку формаларын аткарууга, жүрүм-турумдардын жаңы ыкмаларынын жаралышына алып келет. Ошондой эле өспүрүмдөрдүн ойлоосунун мазмунунда терең, фундаменталдуу өзгөрүүлөргө алып келет, б.а. эң башкысы өспүрүмдүн ойлоосунун мазмуну өзгөрөт [57].

Л.С. Выготский: “Түшүнүктөр менен ойлоону өспүрүмгө чындык дүйнөнү башка адамдарды жана өзүн түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет” – дейт. Натыйжада өспүрүмдө логикалык ойлоо жаралат. Муну Выготский “аракетте түшүнүү” деген термин менен атаган (понимание в процессе, война план покажет) [57].

Выготский өспүрүм курактагы интеллектуалдык өнүгүү өспүрүмдүн психикасында жүрүп жаткан (анатомиялык, физиологиялык, философиялык, психологиялык) бүт өзгөрүүлөрдүн: инсандык өнүгүүсүн, дүйнө кабылдоосунун кандай болушуна өз таасирин тийгизет. Бул куракта психикалык функциянын негизги өзгөчөлүгү болуп түшүнүктөрдү жаратуу функциясы саналат жана калган бүт функциялар интеллектуалдашат, ойлоонун негизинде (аракеттер, жүрүм-турумдар аткарыла баштайт.) жүрө баштайт. Түшүнүктөр менен ойлоону бүт аракеттерди интеллектуалдаштырат, өспүрүмдүн бүт аракеттери ойлоонун негизинде жүрө баштайт.

Түшүнүктөр менен ойлоонууга (түшүнүктөрдү колдонуп ой жүгүртө баштоо) өтүү өспүрүмгө объективдүү коомдук аң-сезим (мораль, искусство,

адабият, идеология), коомдук идеология жана коомдук мамилелер дүйнөсүн (топтор арасындагы мамилелер, тууганчылык, сүйүү) ачууга алып келет. Булар өспүрүмдүн жүрүм-турумун, жашоосун түп тамырынан өзгөртөт. Натыйжада өспүрүм өзүн таанып-билүүгө, өзүнүн ички жан-дүйнөсүн түшүнүүгө умтулууну жаратат. Өспүрүм өзүн түшүнө баштоо менен бирге эле башка адамдарды да жакшы түшүнө баштайт.

Л.С. Выготский түшүнүктөр менен ойлонуу өспүрүмдө чындыкты таанып-билүүнү (түшүнүүнү), өзүн түшүнүүнү жана башкаларды түшүнүүнү жаратат дейт [58, 280].

Н.С. Лейтестин [115], А.В. Петровскийдин [148] ж.б. психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрүндө далилденгендей, жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү, интеллекттуалдык жактан өзүн-өзү өнүктүрүү билгичтигине ээ кылуу, абстрактуу жана логикалык ой жүгүртүүлөрүн калыптандыруу, өзүнүн жашоо тажрыйбаларын рефлексиялоого, келечекте өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруу аракетине үйрөтүүнүн эң ыңгайлуу мезгили өспүрүмдүн он беш жашындагы курагы. Ошондуктан, бул курактагы өспүрүмдөрдүн окуу иш-аракетин туура уюштуруу, ар бир окуучуну күтүлүүчү натыйжага жеткирүүчү жекече – чыгармачылык ишмердүүлүгүнө алып келет. Окуучулардын окуу иш-аракеттерин жекече-чыгармачылык ишмердүүлүк деңгээлине жетиштирүү үчүн, алардын өз алдынча жеке билим алууга болгон оң, позитивдүү мамилеси зарыл. Андай мамиленин аркасында өспүрүмдөр өзүн өзү өнүктүрүү, билим жетишкендиктерин аныктоо максатында чыгармачылык ишмердүүлүккө үйрөнүүгө умтулушат. Ал эми чыгармачылык ишмердүүлүктүн натыйжасы окуучунун керт башынын жогорку деңгээлдеги өзгөчөлүгүнө алып келет. Жогоруда келтирилген мамилелердин негизги белгилерин бирдиктүү кароо, зээндүү окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн бир бүтүн системасын түзүп, практика жүзүндө колдонуу аракеттери биздин изилдөөбүздүн сапатын белгилүү деңгээлге жогорулатууга мүмкүндүк берди.

Биздин изилдөөбүз, жалпы орто билим берүүчү мектептерде окутуу процессин уюштурууда жогоруда келтирилген шарттар аткарылса, ар бир окуучунун жеке өзгөчөлүгү эске алынса, окуучулардын зээндүүлүгүн өнүктүрүүнү толук ишке ашырууга болорун көрсөттү.

Биздин оюбузча, зээндүү окуучуларды өнүктүрүүдө зарыл болгон шарттарды түзүү менен чектелүү жетишсиз, окуучунун интеллектуалдык деңгээлин, инсандык сапаттарын калыптандырууда жана өнүктүрүүдө, коомдун татыктуу мүчөсүн даярдоодо жекече окутуунун мазмунун тандап түзүүгө басым жасалышы керек.

Дагы бир көңүлгө алчу нерсе, билим берүү мекемелеринде жекече окутуунун шартында системалык мамилени практикалык түрдө атайын программаларды түзүү, окутууну жаңыча технологияларда уюштуруу аркылуу ишке ашырууга болот. Мындан сырткары окуучулардын билим алуу жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүдө жаңы технологиялардын элементтерин колдонуунун бардык мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен окутуунун негизги формасы болгон сабактардын планын, аны ишке ашыруунун усулдарын иштеп чыгуу жакшы натыйжаларды берери бышык.

Америкалык психолог Дж. Гауэн өспүрүмдүн чыгармачыл иш-аракетин арттырууда жагымдуу психологиялык, бейкутук абалды камсыз кылуу зарыл экендигин белгилеген. Анын пикири боюнча, баланын ар бир чыгармачыл идеяларын, кызыгууларын колдоо, жактыруу менен мамиле жасоо, ал эми аткарылбай калган иштери үчүн аны жемелебөө зарыл. Ошол эле учурда чыгармачылык менен иштеп жатканда ашыкча көмөк берүү зарыл эмес – деген сунуштарды иштеп чыккан.

Баланын чыгармачылыгы менен өз алдынчалыгын өнүктүрүүнүн бардык шарттарынын ичинен жекече окутууну колдонуу көбүнесе пайдалуу, себеби окутуу процессинин алкагында жекече окутууну даярдоодо мазмунун, түзүлүшүн өзгөртүү менен окуучулардын кызыгууларына жана жөндөм мүмкүнчүлүктөрүнө көңүлдү бурдурад.

Жекече окутууну ишке ашырууда окутунун жаңы технологиялары маселе чечүү, изилдөө методу, проектилер (долбоор) методу, талкуу, мээге чабуул, симпозиум, тегерек үстөл, суроо-жооп, көрсөтүп аткартуу, ролдук оюн ж.б. кеңири колдонууга болот. Алардын айрымдарына кененирээк токтоло кетели.

Проектилер (долбоор) методу. Жогоруда айтылгандай ар түрдүү деңгээлдерге дифференциялап окутууда проектилер (долбоор) методу кеңири колдонулат. Билим берүүдө балдарды, студенттерди, негизги окуу методуна айланып бара жаткан долбоорлорду иштеп чыгып, көпчүлүк аудиториянын алдында презентациялоого үйрөтүү маанилүү болууда. Проектилер методунун негизинде баланын таанып-билүү көндүмдөрүн өнүктүрүү, өз билимин өзү өстүрүү билгичтигин, маалымат мейкиндигинде өз багытын таба алуу, сынчыл ойломун өстүрүү жатат.

Бул метод Джон Дьюинин «прогрессчил» билим берүү принциптерин жетекчиликке алуу менен Уилям Килпатрик тарабынан негизделген. Ар кандай тармактарда кеңири колдонулат, *курал-жабдык жасоо долбоорлору, үйрөнүү долбоору, иштөө долбоору, эстетикалык мүнөздөгү долбоорлор* жана башкалар болуп бир нече түргө бөлүнөт [78].

Долбоор түзүүгө үйрөтүү менен окутуу окуучулардын өз алдынча көбүрөөк иштеп өнүгүүсүнө, окутуу процессин күтүлүүчү натыйжага багытоо менен уюштурууга мүмкүндүк берет. Анда баланын ынтызаарлыгы жана материалды өздөштүрүү мүмкүнчүлүктөрү эске алынгандыктан, окуучунун чыгармачылык деңгээлин өстүрүү менен болочоктогу жашоосун кайсы кесипке байланыштырса натыйжалуу болоруна багыт берет. Долбоор түзүүгө үйрөтүү менен окутуу, мугалим менен окуучунун ортосундагы максатка жетүүдөгү бирдиктүү иш-аракеттерин түп тамырынан бери өзгөртөт [38].

Россиялык окумуштуу-педагогдор Г.Б. Голуб жана О.В. Чуракова долбоордун үстүндө иштөө этаптарынын ичинен изденүү, аналитикалык, практикалык, презентациялык, текшерүүчү этаптарды бөлүп көрсөтүп, аларга кеңири түшүндүрмө берген [66].

Долбоор ыкмасы класста пландалса да, көпчүлүк учурларда андан тышкары аткарылуучу иштер менен биримдикте гана натыйжага жетет. Белгилүү окумуштуу-педагогдор И. Бекбоев, А. Алимбеков окуучуларды долбоор түзүүгө жана аны презентациялоо ишине үйрөтүүдө, аны пландоодо, өткөрүүдө мугалимдер менен окуучулардын, студенттердин ролун төмөнкүчө карашат:

Мугалимдер тарабынан:

- долбоордун темасын сунуш кылат;
- зарыл маалыматтардын булактарын, каражаттарды көрсөтүп берет;
- түрдүү варианттагы долбоорлордун технологиялык карталары менен тааныштырат.

Балдар, студенттер тарабынан:

- долбоордун максат, милдеттери айкындалат;
- иш-чараны өткөрүү учурундагы окуучу-балдардын ишмердүүлүктөрү пландаштырылат;
- ар бир оперативдик милдетти жүзөгө ашыруунун каражаттары тандалат;
- иш-чараны өткөрүүнүн технологиялык картасы даярдалат;
- окуучулар, студенттер долбоор түзүүнү үйрөнгөндөн кийин, даярдаган материалдарын, технологиялык карталарын топто талкуулашат.

Даярдалган долбоорлор төмөнкү критерийлер менен бааланат:

- маанилүү тарбиялык таасир көрсөтүүгө багыт берген иш-аракеттердин мазмундук ирети;
- диагностика жүргүзүүгө ыңгайлуу максатты жана милдеттерди аныктоо;
- долбоор боюнча иш-чараларды өткөрүүдө окуучулардын чыгармачылык менен иштөөсүнө орчундуу көңүл бөлүү;
- окутуу каражаттарын айкалыштырып оптималдуу колдонуу[41];

Долбоор иштеп чыгууга үйрөтүү менен иштөө: долбоор түзүү үчүн тандоо жүргүзүү; тандалган долбоорду иштеп чыгууга даярдык көрүү;

долбоорду иштеп чыгуу; долбоорду рецензиядан, текшерүүдөн өткөрүү; долбоорду ишке ашыруу этаптарынан турат.

Биринчиден, долбоорду пландаштырууда алды менен сунушталган темалардын арасынан тандоо зарыл. Экинчиден, долбоор мугалимдин жетекчилигинде, сабактын алдына коюлган максатына, окуучунун каалоосу эске алынып тандалат. Долбоорду тандоонун бул этабында, ага бөлүнүүчү убакыт, окуучулардын мүмкүнчүлүктөрү, билим деңгээлдери, жаңы билимге ээ болууга умтулуулары эске алынат жана аталгандардын бардыгы критерий катары каралат.

Долбоорду иштеп чыгууга даярдык көрүүдө, тандалып алынган долбоордун темасына байланыштуу пландаштыруу этабына өтүү керек.

Долбоордук иштин натыйжалуулугу, ага карата кыска мөөнөттө түзүлгөн пландын тактыгынан, мазмундуулугунан байланыштуу. Даярдык көрүү этабында, долбоорду ишке ашырууга зарыл болгон каражаттарды, куралдарды, жабдууларды тандап, иш-аракет алгоритмдерин тактап алуу чоң мааниге ээ. Долбоорду ишке ашыруу этабында, буга чейин иштелип чыккан план жана алгоритм боюнча иш-чаралар ишке ашырылат. Долбоорду ишке ашырууда алынган натыйжалар ар турдүү жолдор менен сынактан өткөрүлүп, анын натыйжалуулугуна баа берилет. Долбоорлоо менен иштөөнүн оң жактары жана чектелүү жактары болот. Оң жактары: максатка жетүүнү жөнөкөйлөткөндүгү, окуучуларды жекече жана топто иштөөгө үйрөткөндүгү, иштөөгө чыгармачылык мамиле жасоо билигичтигин калыптандыргандыгы менен мүнөздөлөт. Долбоорлоо менен иштөөнүн чектелген жактары дагы бар. Алар төмөнкүлөр:

- окуучунун айрым ашыкча иш-аракеттери мугалимдин көзөмөлүнөн чыгып кетүүсү;
- долбоорду ишке ашырууга ашыкча чыгым сарпталып, өзүн актабай калуу коркунучу бар;
- долбоорду ишке ашыруу кыйынчылык жаратып, ишке ашырууну башкарууга тоскоолдук алып келиши мүмкүн [41].

Эми маселе чечүү методуна токтолобуз.

Маселе чечүү методу. Билим берүү процессинде маселени чечүү методун колдонуунун пайдалуу жактарын төмөнкүчө мүнөздөөгө болот:

- балдар жеке өз алдынча ой жүгүртүүгө көнүгөт;
- балдарды билим алуу ишине жоопкерчилик менен мамиле жасоого үйрөтөт;
- баланын активдүүлүгүн камсыз кылат;
- баланын үйрөнүү мүмкүнчүлүгүн өстүрөт;
- ар кандай булактарга кайрылуу, банын изилдөө жөндөмүн өстүрөт;
- өзүнө болгон ишеничин арттыргандыктан алардын маселени чечүүгө багытталышын жана өз калоосу боюнча киришүүсүн камсыз кылат [41].

Жогоруда айтылгандарды жыйынтыктап айтканда, зээндүү окуучуларды жекелештирип окутуунун жана дифференциялап окутуунун негизи болуп өз алдынча иштөө саналат, аны ишке ашыруунун педагогикалык шарттары болуп зээндүү окуучулардын физиологиялык жана психологиялык ж.б. типологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу, талапка ылайык окуу программасы менен камсыздоо жана зээндүү окуучулар менен иш алып баруучу мугалимдердин кесиптик чеберчилигин арттырып баруу кирет.

2.3. Мектепте зээндүү балдарды өнүктүрүүнүн натыйжалуулугун диагностикалоо

Жекече окутууда зээндүүлүгүн арттыруусу менен айырмаланган окуучулардын өнүгүүсүнүн сапаттык жагын жана сандык жагын анализдөөгө басым жасайбыз. Өнүгүүнү аныктоонун бул анализдери мониторингдөөнүн процедураларын иреттүү өткөрүүнү камсыздайт.

С.Е. Шишовдун изилдөөлөрүндө мониторинг процессинин жүрүшү негизги маалыматтарды табуунун жана аны топтоонун жолу катары каралат. Мониторинг өткөрүүнүн куралдары болуп зээндүү балдарды өнүктүрүү процессиндеги педагогикалык иш-аракеттердин натыйжаларынын диагностикасын алсак болот.

Диагностика (diagnosticos) – гректин таанып-билүү жөндөмдүүлүлүгү деген сөзүнөн алынган. Бул түшүнүк педагогика жана психология илимдеринин бирдиктүү каралуучу областы болуп саналат. Эгерде алардын ар бирин өз алдынча карай турган болсок, анда психологиялык диагноздоо окутуу процессиндеги баланын өзүнүн өзгөрүүлөрүн эсепке алат. Педагогикалык диагноздоо тарбиялоо менен окутуу учурундагы педагогикалык процесстин абалын, шарттарын, жыйынтыктарынын маанисин изилдейт.

В.П. Беспальконун пикири боюнча диагноздоо – бул тарбиялоо менен окутуунун аныкталган максаттарын жана милдеттерин дидактикалык жактан кайра иштеп чыгуу дегенди түшүндүрөт. Демек диагноздоонун максаттары жана милдеттери так аныкталышы керек. Эгерде диагноздоонун максаттары жана милдеттери аткарылбаса, анда “максат” түшүнүгү педагогикалык системаны өркүндөтүүнүн негизги түзүүчүсү боло албайт. Максаттардын диагноздоочу тапшырмаларын түзүүдө колдонулуучу алгачкы түшүнүктөр белгилүү талаптарга туура келүүсү зарыл. Аларга төмөнкүлөрдү киргизсек болот:

1. Тапшырмалардын таризделиши өтө так болгондо, ичиндеги ар-бир түшүнүк анын объективдүү элеси менен төп келиши керек;
2. Түшүнүктөрдө берилген элестөөлөр жана фактылар ченеле турган чоңдуктарга ээ жана аларды түздөн-түз же кыйыр жолдор менен ченөөгө болот;
3. Ченөөлөрдөн алынган көрсөткүчтөрдү, шкалалык эрежелер менен салыштырууга, анын натыйжасында баалоого да болот.

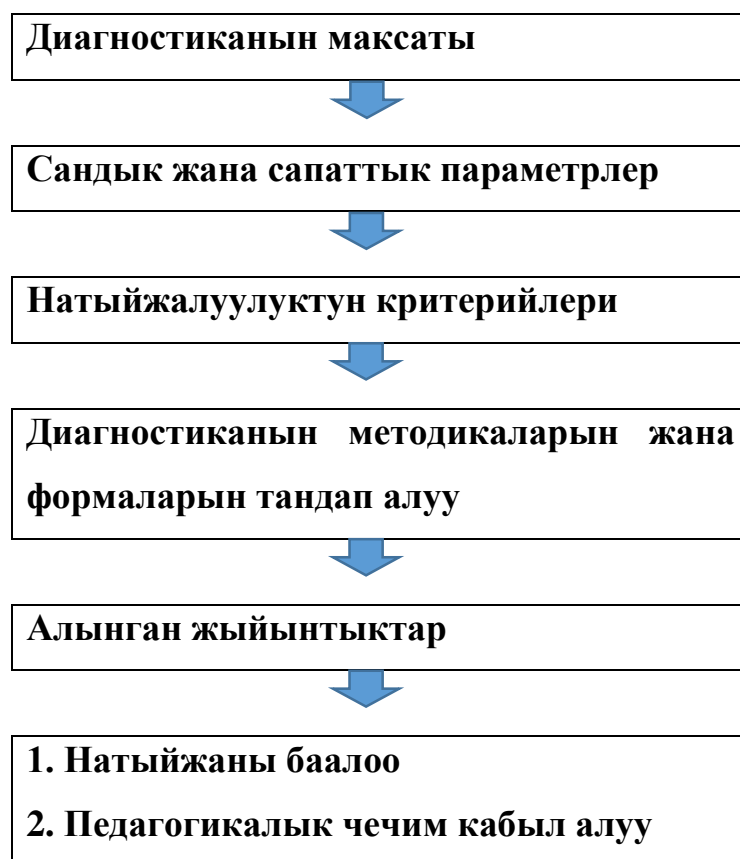
Буларды эске алуу аркылуу, сабактын алдына койгон максатын, ага туура келген мазмунду окуучулардын өздөштүрүүсү боюнча күтүлүүчү сапатты аныктоого болот [43].

Психологиялык диагноздоого окуучуларды көңүл бурууга, кабыл алууга, ой жүгүртүүгө үйрөтүү, жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү, мотивдештирүү менен инсанды калыптандыруу жана өнүктүрүү өбөлгөлөрүн

түзүүгө болот. Педагогикалык диагноздоодо инсандын өнүгүүсүнө мүнөздүү болгон өзгөчөлүктөргө, диагноздоо сапаттарына, каражаттарга, шарттарга байланыштуу. Педагогикалык диагноздоо байкоо, анкета жүргүзүү, тестирилөө методдорунун жардамы менен ишке ашырылат.

Ал төмөнкүдөй этаптарда ишке ашат:

1. Балдарга психологиялык педагогикалык диагностика жүргүзүүчү методикаларды тандоо.
2. Балдарга психологиялык-педагогикалык диагностика жүргүзүү.
3. Балдардын жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү планын түзүү.
4. Балдардын жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү коррективаларды жүргүзүү (2.3.1-сүрөт).

2.3.1 – сүрөт. Педагогикалык диагностика процессинин жүрүшү.

Зээндүү балдарды психологиялык педагогикалык жактан диагностикалоо татаал, көп баскычтуу процесс.

5. Зээндүү балдардын жөндөмдүүлүктөрүн өнүгүшүн психологиялык – педагогикалык коштоо (сопровождение)

Зээндүүлөрдү аныктоодо төмөндөгүлөрдү эске алуу зарыл.

а) Зээндүүлүктүн азыркы учурдагы деңгээлин эске алуу.

б) Зээндүүлүктүн көрүнүш өзгөчөлүктөрүн эске алуу.

г) Окуучуда зээндүүлүктүн потенциалдуу мүмкүнчүлүгү кандай экендигин эске алуу [47].

АКШда жүргүзүлгөн илимий иштерди үйрөнүү зээндүү окуучуларды аныктоо жана тандоо методдору катары төмөнкүлөр колдонулары белгилүү болду:

1. Байкоо (мугалимдер, ата-энелер, психологдор балдардын жөндөмдүүлүгүн өнүгүшүн, окууда алган бааларын).

2. Анкета (Сурамжылоо).

3. Тест.

4. Тапшырмалар.

Жогорудагы методдор бири-бирин толуктап тургандыктан, методдорду комплекстүү түрдө бири-бири менен байланышта колдонууну сунушташат.

АКШда жүргүзүлгөн изилдөөлөрдү чагылдырган илимий адабияттарда психологиялык тесстер, зээндүүлүктү аныктоодо негизги каражат боло албастыгын баса белгилешет. Алар тесттерди колдонууну зээндүүлүктү аныктоонун бир жолу катары гана эсептешери жана конкреттүү зээндүү баланын психикалык ишмердигин (жөндөмдүүлүктөрүнүн, шыгынын, эмоционалдык абалдарын, инсандык сапаттарын ж.б.)

Жекече өзгөчөлүктөрүн көзөмөлдөөгө гана болорун белгилешет. Ошондой эле зээндүүлөрдү аныктоо өтө жооптуу, өтө татаал болуп, этикалык чоң маселе болуп саналары баса белгиленет [54; 97; 140.].

Баланы “зээндүү” жана “зээндүү эмес” деп атоо этикалык жактан өзү туура эмес. Балага “зээндүү эмес” деп ярлык тагып, анын тагдырына таасир этип коебуз. Зээндүүлүк айрымдарда эртерээк – балалык кезде, кээде жаш

чоное баштаганда кечирээк – өспүрүм куракта же андан кийин байкала баштайт.

Зээндүүлөрдү аныктоо өтө этият жана жоопкерчиликтүү болуу зарыл. Себеби жасалма түрдө баланын тагдырын аныктап, баланын (ата-энелердин) субъективдүү күтүүлөрүнүн өзгөрүшүнө алып келебиз.

Баланын зээндүү болушу, анын чоңойгондо таланттуу болушуна кепил боло албайт (гарантиялабайт). Ошондой эле таланттуу киши балалык кезинде эч бир зээндүүлүктү көрсөтпөшү да мүмкүн.

АКШда жүргүзүлгөн изилдөөлөрдө баланын зээндүүлүгүн аныктоодо интеллект тесттерди пайдаланып, тестирилөө аркылуу зээндүүлүктү аныктоо менен чектелбестен, психологиялык жана педагогикалык мониторинг жүргүзүү зарыл экендиги айтылган.

Андай мониторинг төмөндөгү талаптарга негизденген:

1. Баланын жүрүм-турумун жана ишмердигин ар тараптан комплекстүү түрдө баалоо. Негизгиси баланын бүт жөндөмдүүлүктөрүн талдоо.
2. Зээндүүлөрдү идентификациялоо процессинин узактыгы;
3. Баланы зээндүү көрүнүшүнө алып келүүчү иштерди аткарууга басым жасоо.
4. Зээндүү балдар аткарган иштерине эксперттик (ата-эне, мугалим) баа берүү.
5. Зээндүүлөрдүн өнүгүү чектеринде проблемалуу сабактарды уюштуруу, оор тапшырмаларды аткарууга катыштыруу.
6. Көп жолу жана көп баскычта зээндүү балдардын психикалык өзгөчөлүктөрүн изилдөө жана байкоо.
7. Зээндүү окуучуларды табийгый шартта изилдөө
8. Зээндүү окуучуларды өз алдынча изилдөөчү ишмердиктерди аткартып көрүү.
9. Предмет боюнча олимпиада, чыгармачылык конкурс, фестивалдар, жетишкендиктерин талдоо.

10. Изилдөөдө экологиялык валиддүү ыкмаларды (ишмердиктен жаралган нерселерди талдоо, байкоо, аңгемелешүү жана ата-энелер менен мугалимдердин эксперттик баалоолорун) көп колдонуу [156].

Илимий адабияттардын анализи, окуучулардын өз алдынча окуу жөндөмдүүлүктөрүн, ошондой эле өнүгүү деңгээлдерин баалоо боюнча бирдиктүү пикир жок экендиги айтылып келет.

Окуучуларды өз алдынча жекече окутууга жана окууга үйрөтүү менен өнүктүрүүнүн процессин баалоо жана коррекциялоо баалоо билгичтигин талап кылат. Анткени педагогикалык процесстин негизинде окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн, ал эми мугалимдердин педагогикалык ишмердүүлүгүн баалоого мүмкүнчүлүк бере турган психологиялык, педагогикалык жана социалдык маанидеги критерийлердин комплексин иштеп чыгуу зарыл.

Зээндүү окуучуларды өнүктүрүүнүн моделин аныктоодо, илимий адабияттарды анализдөөнүн натыйжасында аныкталган критерийлерге таяныч жасалды.

Критерий – бул билим берүү процессин толук кандуу ишке ашырууда милдеттүү түрдө аткарылуучу шарттардын тобу. Мисалы: билимдин бир бүтүндүүлүгү; билим берүүдө окуучулардын бардыгына бирдей шарттардын түзүлүшү; окуу материалынын окуучулардын жаш өзгөчүлүгүнө жараша жеткиликтүүлүгү ж.б. С.Г. Спасибенконун берген аныктамасы боюнча: критерий окуучунун инсанын калыптандырууга багытталган окуу процессинин мыйзам ченемдүүлүктөрүн чагылдырган, изилденүүчү объектинин бардык компоненттеринин өз ара байланыштарын аныктоочу сапаттык жана сандык көрсөткүчтөр .

Зээндүү балдар менен иштөөдө төмөнкү критерийлерди тандап алдык.

1. Предметти сүйүү, ага карата чын ыкластуу, туруктуу мамиле.
2. Тапшырмаларды так аткарууга зарыл болгон билимдерге ээ болуу.
3. Өз билимдерин, көндүмдөрүн натыйжалуу пайдалануу багытындагы билгичтиктери.

4. Өзүн-өзү өнүктүрүүсүн стимулдаштыруу, долбоорлоо, көзөмөлдөө, жетектөө, түзөтүү, диагностикалоо, баалоо жөндөмү.

Зээндүү балдардын өнүгүүсү психикалык жаңы жаралуулардын натыйжасында ой жүгүртүү деңгээлинин өнүгүүсү менен аныкталат. Алардын ой жүгүртүү деңгээлдерин диагноздоо менен катар, педагогикалык ишмердүүлүктүү үзгүлтүксүз коррекциялоо аркылуу, күтүлүүчү натыйжага жетишүү мүмкүн.

Биздин иште жогоруда келтирилгендей ой жүгүртүү деңгээлдери (билим, билгичтик, көндүмдөр), билимдик парадигмага ылайык окуу материалдарын өздөштүрүү индикаторлор болуп, ал эми ар-бир билимдин элементтеринин балл менен бааланышы сандык көрсөткүчтөр катары кабыл алынды. Билим алууга болгон иш-аракеттерди баалоо компетенттүүлүк мамиленин негизинде ишке ашырылды.

Биз зээндүү балдарды өнүктүрүүнү төмөнкү көрсөткүчтөр боюнча карадык.

Таанып-билүүчүлүк методу боюнча интеллектуалдык билгичтиктери: билимдин түрдүү булактарынан маалымат табуу, топтоо, жана алар менен иштөө; окуу материалдарын ойдон өткөрүп кайра иштеп чыгуу; жаңы билимдерге ээ болуу, алган билимдерин колдоно билүү; (репродуктивдик деңгээл).

Окуу таанып-билүүчүлүк иш-аракет убагында өз алдынча проблемаларды чече билүү, чечимдерди кабыл алуу билгичтиктери; алган билимдерин тааныш эмес кырдаалдарда чыгармачылык менен колдоно билүү билгичтиктери (продуктивдик деңгээл).

Зээндүү окуучулардын, мугалимдин көзөмөлдөөсүндө өз алдынча окуу иш-аракеттерин уюштуруу билгичтиктери: иш-аракетин пландаштыруу; убакытты рационалдуу пайдалануу; өз алдынча иш-аракеттеринин алгоритмин түзө билүү; иш-аракет методдорун, каражаттарын тандай билүү; алган билимин баалай билүү; топто иштей билүү, зарыл болгондо башкаларга

жардам берүү; билбегенин өз убагында мугалимден суроо (социалдык-коммуникативдик компетенция).

Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн, билим алуу баалуулуктарын мотивдештирүү билгичтиктери: өз алдынча алган билимдерин баалоо, сынчыл ойломго ээ болуу, жогорку татаалдыктагы маселелерди чечүүгө болгон умтулуусу, өз билимин өркүндөтүүгө ынтызарлыгы, өзүн-өзү өстүрүүнүн натыйжасында ишмердүүлүктүн жогорку деңгээлине жетүү билгичтиктери (креативдик деңгээл).

Зээндүү балдардын окуу материалдарын өздөштүрүү деңгээлдерин төрткө бөлүп алдык. Анда баскыч түрүндө мүнөздөмөлөр берилди.

Зээндүү балдардын окуу материалдарын өздөштүрүү деңгээлдери төмөнкү 2.3.2-таблицада берилди.

Таблица 2.3.2. Дидактикалык мамиленин негизинде окуучулардын өз алдынча иштөөдө окуу материалдарын өздөштүрүү деңгээлдери:

Дидактикалык мамиленин негизинде окуучулардын өз алдынча иштөөдө окуу материалдарын өздөштүрүү деңгээлдери	Дидактикалык маселелер
I. Киришүү	Алды менен окуучулар окуп үйрөнүп жаткан объект боюнча маалымат алуулары, өз алдынча иштөөгө киришүүгө көмөк берет. Маалымат берүүдө мугалим рецептивдүү методду колдонуусу ыңгайлуу.
II. Билим	Окуучулардын алдына коюлган суроолорго жооп берүү үчүн өз алдынча маалымат табууга, топтоого, алардын ичинен негизгилерин бөлүп алуу үчүн активдүү методдорду колдоно билүүлөрү зарыл.
III. Билгичтик	Балдар алдында пайда болгон маселелерди чечүү үчүн алган билимин пайдаланышы керек, ошондуктан материалды изилдөө, проекттер методдун жардамы менен үйрөнүүсү жакшы натыйжа берет.
IV. Өзгөртүү	Тактап айтканда жаратуу деңгээлинде баланын ой жүгүртүүсү тереңдеп, анын иш-аракеттик

	тажрыйбасы жетиштүү топтолгондуктан долбоорлоо, изилдөөчүлүк, изденүүчүлүк, маселелерди чечүү методдорун колдонууга болот.
--	--

Жогоруда белгиленип көрсөтүлгөндөй, окутууга коюлган дидактикалык талаптарга жооп берген методдорду тандоо, ошондой эле сабактарды өткөрүүнүн сүйлөмө, сүйлөмө-көрсөтмөлүүлүк, аңгеме ж.б. методдорун айкалыштырып колдонуу окуучулардын окуу материалын терең өздөштүрүү максатына жетишүүгө мүмкүндүк берет.

Биздин изилдөөбүздө кыргыз тили жана адабияты предмети боюнча билим берүүнүн мазмуну жана окутуунун традициялык эмес формалары колдонулду. Бул предметтер боюнча класстык жана класстан сырткары изилдөө иштер уюштурулду.

Изилдөөдө жалпы орто билим берүүчү мектептерде окуган зээндүү балдардын чыгармачылык ишмердигине кызыктыруу жана аны өнүктүрүү иштерин жүргүзүү пландалды. Кыргыз тили жана адабияты предметтерди тереңдетип үйрөнүү, чыгармачылык ишмердигикке ар тараптан кийирүү уюштурулат. Зээндүү балдардын өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу, анын чыгармачылык ишмердиги үчүн жагымдуу шарттарды түзүү, бир катар тектеш предметтердин (кыргыз, орус тилинин жана адабиятынын) мазмунун интеграциялоо аркылуу орто мектептерде билим берүүнүн потенциалын кеңейтүү жана өстүрүү жүзөгө ашырууга умтулдук.

Булардын негизинде окуучулардын өз алдынча билим алуусун өнүктүрүүгө, өзүнүн акыл эмгегине болгон жөндөмдүүлүгүн аныктоосуна, адеп-ахлактык, руханий дүйнөсүнүн калыптанышына, заманбап цивилизациянын шартында жашоого ыңгайлашууга, ошол эле убакта дүйнөлүк жана улуттук баалуулуктарды түшүнүүсүнө, ата-мекенин сүйүүгө, атуулдук жоопкерчилигин түптөөгө олуттуу көңүл бурулду.

Кыргыз тили жана адабияты предметинин окутулушу толугу менен базистик окуу планын жана мамлекеттик программалардын негизинде жүргүзүлөт. Биздин изилдөөдө окуу планындагы темалар бара-бара

кошумчаланды. Ошондой эле маалыматтык (информациялык) технологияны пайдалануу жалпы окуучуларга билим берүүнүн мазмунуна сырткы маалыматты кошууга, аны системалуу түрдө предметтик билимин, билгичтигинин калыптануусуна шарт түзөт.

Экинчи глава боюнча жыйынтык

Билим берүү атайын уюштурулган иштердин тутуму болуп, коомдо адамдын өнүгүүсүн камсыз кылууга багытталгандыктан, билим берүү жаш муундарга улуу муундардын билимдерин, көндүмдөрүн, билгичтиктерин жеткирип берүү процесси, бүтүндөй системасы жана анын натыйжасы болуп саналат. Коомдун талабына жараша билим берүү системасы такай өзгөрүүгө учурап турат жана педагогика илиминде ар түрдүү илимий багыттардын жаралышына өбөлгө жаратат. Ошондон азыркы кезде билим берүүнүн, окутуунун системалуулук, ишмердик, инсанга багытталган, чыгармачылык, оптимизациялык ж.б. багыттары бар. Алардын баары окуучуларды өнүктүрүүнү негизги маселе катары карайт.

Азыркы кезде кесиптик билим берүүнүн маани-мазмуну адамдарды “билүүчү” эмес, компетенттүү адис катары даярдоого багытталып, өз билимин колдонуп маселе чече алган кесип ээсин даярдоо болуп саналышы, мектептерде билим берүүнүн мазмунунун жана формаларынын өзгөрүшүн, окуучулардын тубаса өзгөчөлүктөрүнө таянып билим берүүнү ишке ашырууну жолго коюуну талап кылууда.

Психология илиминде кийинки жылдарда окутуу процессинде жөндөмдүүлүктү, креативдүүлүктү жана зээндүүлүктү өнүктүрүү маселелерине өзгөчө маани берилип, көптөгөн изилдөөлөр жүргүзүлүп келүүдө. Алсак, проблемалык окутуунун алкагында чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү маселесине В.В. Давыдовдун, К. Дункердин, И.Я. Лернердин, Б.Л. Коротяевдин ж.б. изилдөөлөрү арналган.

Билим берүүдө балага жекече мамиле жасоо окуучунун жекече өзгөчөлүктөрүн эске алып, аны максаттуу жана системалуу түрдө ар тараптан изилдеп үйрөнүүнү жана педагогикалык таасир этүүлөрдү ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

Жекелештирип окутуунун принциптерине негизденүү билим берүүнү жекелештирип окутуунун стратегиясы, инсандын жекече өзгөчөлүктөрүн калыптандыруучу фактор болуп саналат.

Зээндүү балдардын таанып-билүү муктаждыгына жараша окутууну жекелештирүү жана дифференциялоо зарыл.

Азыркы кезде балдардын деңгээлине жараша окутууну дифференциялап жүргүзүү формалары катары төмөнкүлөр эсептелинет:

1. тездетүү (ускорение);
2. байытуу;
3. дисциплиналар аралык окутуу ж.б. [5].

Жекелештирип окутуунун принциптери бардык предметтерди окутууда колдонууга болот жана окутуунун башка формалары менен айкалыштырууга мүмкүндүк берип, ар бир баланын жекече темпте, стилде окуй алуусун камсыздайт. Ошондуктан зээндүү балдарды окутууда окутууну жекелештирүү зарылдык болуп саналат.

Билим берүүдө окуучуга жекече мамиле жасоо окуучунун жекече өзгөчөлүктөрүн эске алып, аны максаттуу жана системалуу түрдө ар тараптан изилдеп үйрөнүүнү жана педагогикалык таасир этүүлөрдү ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

Окутууну жекелештирүүдө мугалим класстагы окуучулардын ар бирине дифференцирленген мамиле жасоонун аркасында, алардын ар биринин китеп, кошумча адабияттар, компьютер менен иштөө мүмкүнчүлүгүнө, жөндөмүнө жараша тапшырмаларды берип, билимге өз алдынча ээ болууга жагымдуу шарт түзөт. Ал эми мугалим окутуу процессин билгичтик менен уюштуруп, окуучулардын өз алдынча иштөөсүн жетектөөчү, көзөмөлдөөчү, текшерип баалоочу кызматты гана аткарып калат. Окутууну жекелештирүү зээндүү балдардын өнүгүүсүн натыйжалуу болушуна алып келет.

Окутууну жекелештирүү зээндүү балдардын өнүгүүсүнүн натыйжалуу болушуна алып келет. Психологиялык-педагогикалык адабияттарда дифференцирлөө жана жекелештирип окутуунун бир топ түрлөрү изилденген. Ошол эле убакта окуучулардын психикалык өнүгүүсүнүн жеке

өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу, окутуунун натыйжалуулугун арттыруучу методикалардын жана диагностиканын жетиштүү иштелип чыкпагандыгы көп кыйынчылыктарды жаратууда. Окутуу процесси учурунда окуучулардын иш-аракеттерин дифференцирлеп, жекелештирип уюштуруу, алардын ар биринин өз алдынча продуктивдүү иштөөсүн активдештирүү аркылуу гана ийгиликтүү натыйжага жетишүүгө болот. Өз алдынча иштөөнүн каражаттары болуп тексттер, көнүгүүлөр, таяныч материалдар, дидактикалык баракчалар, түрдүү татаалдыктагы тапшырмалар, схемалар, таблицалар эсептелет.

Зээндүү балдарда окуу китептери, окуу колдонмолору, окуу материалдары менен өз алдынча иштөө, өз билимдерин бышыктоо жана өркүндөтүү, алынган билимди колдоно алуу билгичтигин ж.б. калыптандыруу окутуудагы максат болуп эсептелинет.

Зээндүү балдардын окуу процессин уюштуруу жекече мамиле жасоо, системалуулук, таанып-билүүчүлүк активдүүлүк жана таанып-билүүчүлүктүн өз алдынчалуулук принциптерине негизденет.

Теориялык анализ жүргүзүү темага байланыштуу маселелерди аныктоо, топтолгон илимий фактыларды анализдөө жана баалоо үчүн колдонулду, буга чейин белгилүү болгон чет элдик жана ата мекендик белгилүү окумуштуулардын илимий-изилдөөлөрүндөгү зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүү кандай багытта, канчалык деңгээлде изилденгендигин анализдөө менен окуу мотивациясын калыптандыруудагы педагогикалык шарттарды аныктоо, иштеп чыгууда колдонулду. Дидактика боюнча базалык түшүнүктөр: окутуу, окутуу процесси, окутуунун кызматтары, окутуу процессинин закон ченемдүүлүктөрү, окуу процессинин түзүлүшү (структурасы), колдонулуучу окутуу каражаттары, методдору.

ҮЧҮНЧҮ ГЛАВА. ЗЭЭНДҮҮ БАЛДАРДЫН ОКУУ ПРОЦЕССИН УЮШТУРУУ БОЮНЧА ПЕДАГОГИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТ

3.1. Педагогикалык экспериментти даярдоо жана өткөрүү этаптары

Биздин изилдөөбүздүн I жана II главаларында келтирилгендей зээндүү окуучулар менен иштөөдө бардык дидактикалык талаптар аткарылышы зарыл болду. Алар: окуу материалдарынын мазмундарынын илимийлүүлүгү, системалуулугу, жеткиликтүүлүгү, предмет аралык байланыштардын ишке ашырылышы, турмуш менен байланыштуулугу ж.б. Аталган дидактикалык талаптардын канчалык деңгээлде аткарылгандыгы боюнча төмөнкүлөрдү айтууга болот.

Зээндүүлүктүн табиятын жана типтерин талдоо, инсандын түптөлүшүн жана анын инсандык сапаттарынын компоненттерин түшүнүү, бизге зээндүүлүктүн жаратылышын, зээндүү балдардын окууга болгон өзгөчө жөндөмдүүлүктөрүнүн себептерин табууга жол ачты. Инсанга багытталган окутууну колдонуу аркылуу айрым окуучулардын өзгөчө жөндөмдүүлүктөрүн изилдөө боюнча белгилүү жыйынтыктарга жетишүүгө умтулдук. Биздин учурда зээндүү балдардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн, изилдөөнүн объектиси катары карап, ага ылайык илимий изилдөөлөрдү окуп үйрөнүп, окуучулардын таанып билүү билгичтиктерин калыптандыруу боюнча теориялык жана методологиялык бүтүмдөргө, башкача айтканда методологиялык мамилеге таянууга туура келди. Методологиялык мамиле – бул ар бир инсандын ишмердүүлүгүнүн калыптанышынын жана өнүгүүсүнүн теориялык жана практикалык багыттарын, ошондой эле методологиялык мамилеге ылайык максаттарды жана стратегияларды аныктоочу принциптердин топтому болуп саналат [205, 27-б.]

Л.С. Выготский «маданий өнүгүүнү уюштуруу “психологиялык куралдарды” өздөштүрүү дегенди билдирет» – деп айткан. Психологиялык куралдарга, белгилерге төмөнкүлөрдү киргизген: жандоо, чакыруу үндөрү,

кеп, жазуу, эсептөө ж.б. Аталгандар адамдардын ишмердүүлүктөрүнүн куралдары болуу менен өткөн замандан бери алардын ортосундагы мамиле куруу каражаттары болуп келет. Байланыш түзүүнүн бул куралдарын колдонуу балдарга да мүнөздүү [57;58.]. С.Л. Рубинштейн тарабынан аң сезимдин (акыл-эстин) жана ишмердүүлүктүн бирдиктүүлүк принциби биринчилерден болуп орус психологиясына киргизилген жана өнүктүрүлгөн. Анын пикири боюнча аң сезим (акыл-эс) менен ишмердүүлүктүн бирдиктүүлүгү, алды менен бул экөө тең адамды курчаган дүйнөгө болгон окшош мамилеси катары, ошол эле убакта айырмасы, акыл-эс идеалдуу болуп, ал эми ишмердүүлүк реалдуу болуп каралгандыгында [159]. Акыл-эс (аң сезим) жана ишмердүүлүк окшош процесстер эмес, ошол эле убакта бул экөө органикалык бирдиктүүлүктү түзүү менен бирдиктүү ишке ашуучу процесстер болуп саналат[159].

С.Л. Рубинштейн тарабынан ачылган жогоруда аталган бирдиктүүлүк принцибинин негизинде психология илиминде жаңы илимий багыт келип чыгып инсан жана анын ишмердүүлүгү бирдиктүү карала баштаган. Натыйжада детерминизмге жаңы түшүндүрмө бериле баштайт. С.Л. Рубинштейндин концепциясында анын маңызын, кубулуштардын өнүгүүсүнүн негизи катары ишки шарттар катары каралып, ал эми сырткы себептер ички шарттардан келип чыгары менен түшүндүрүлгөн. Ар бир адамдын психикасын, алардын конкреттүү иш аракетинде гана байкоого болорун белгилеген [159].

С.Л. Рубинштейн инсандын өнүгүүсүнүн психологиялык багытын белгилеп, өзүнүн психологиялык-педагогикалык концепцияларын тариздөөдө методологиялык негиз катары кабыл алган. Адамдын психикалык ишмердүүлүгүн үйрөнүүдө, анын психикалык сапаттарын үйрөнүүгө басым жасоо менен инсандын теориялык жана практикалык иш аракеттери боюнча акыл эмгегинин субъектиси катары кароону сунуштайт [159].

Л.С. Выготскийдин идеяларын эксперименттик изилдөөлөр аркылуу далилдеп, П.Я. Гальперин *акыл аракеттеринин этаптуу өнүгүшү* аттуу

теориясын жараткан. Бул концепция боюнча адамда жаңы аракеттердин, образдардын жана түшүнүктөрдүн пайда болушу татаал, көп пландуу өзгөрүүлөрдү жаратат [59].

“Акыл аракеттеринин этаптуу өнүгүү” теориясында П.Я. Гальперин акыл аракеттеринин (билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн) калыптанышы этаптуу түрдө жүрөрү жана алты этапта ишке ашарын далилдеп көрсөткөн:

1. Аракетти аткарууга карата мотивациянын (окуучуда билим алууга кызыгуунун, каалоонун жаралышы, билим алууга көңүл бурдуруу жана умтулууну пайда кылуу ж.б.) жаралышы.

2. Аракетти аткаруунун ориентациялык багытынын (ООД) схемасы (аракетти аткаруу үчүн эмнелер жасалышы керек, кандай аракеттер аткарылышы зарыл жана алардын тутуму) аныкталат, түшүнүлөт.

3. Аракетти материалдык каржаттар аркылуу же материалдашкан формада аткаруу. Мисалы, математикада таякча менен эсептөөнү үйрөнүү.

4. Аракеттин аткарылышын үн чыгарып кайталоолор аркылуу «сырткы кептин» (кобурануунун) жардамында аракетти жасоо (эрежелер, схемалар, символдор аркылуу аракетти кобуранып аткаруу). Аракетти аткарууда өзүнчө кобурануу аракетти так аткарууга мүмкүндүк түзөт жана аракет ирети менен аткарылат.

5. Аракетти ичинен күбүрөп контролдоо аркылуу, аракетти ички кептин жардамында көзөмөлдөп аткаруу. Аракеттин аткарылышын кеп аркылуу кайталап олтуруп реалдуу аракетти туура аткаруу ишке ашат.

6. Аракеттин аткарылышын акылы менен көзөмөлдөп аткарууга жетишүү. Бул этапта аракеттин ички психикалык касиетке айланышы ишке ашат. Мына ушундай акыл этаптарынан кийин сырткы психикалык касиет, интериоризация механизминин негизинде адамдын акылында аткарылуучу, ички психикалык касиетке айланат [59].

Жогоруда аталган теориялык көз-караштарга жана илимий принциптерге негизденип зээндүү окуучуларды өнүктүрүү үчүн атайын окуу программалары иштелип чыгылды.

Жогоруда айтылган илимий көз-караштардан жана мамилелерден зээндүү балдарды окутууну дифференциялоо жана жекелештирүү аркылуу жүргүзүү үчүн *байытылган окуу программаларын* колдонуу зарылдыгын эске алып, тажрыйбалык иштерди жүргүзүүдө атайын байытылган окуу программаларын иштеп чыктык.

Байытылган окуу программалары – зээндүү балдардын атайын программа менен окуусу. Ал үчүн милдеттүү түрдө окулуучу программадагы сабактар кошумча окуу материалдар менен байытылат. Мында милдеттүү түрдө окулуучу программага татаалыраак темалар кошумчаланып, зээндүү балдардын өнүгүүсүн ишке ашуусун камсыздоого шарт түзүлөт.

Зээндүү балдарды өнүктүрүү үчүн иштелип чыккан окуу программаларынын, сабактардын (предметтердин) темаларынын, окуу планынын тематикасын түзүүдө, биз төмөнкүдөй жоболорго, критерийлерге таяндык:

- сабактардын зээндүү балдарды өнүктүрүүгө багытталышы;
- алган билимдерин кеңейтүүгө жана тереңдетүүгө багытталышы;
- алган билимдерин практикада колдоно билүүсүнө багытталышы.

Ошондой эле аталган окуу программаларын түзүүдө төмөнкүлөр эске алынды:

Окуучуга тапшырма даярдоодо, алды менен анын шарттарынын берилишин жана аткарылышын вариациялоо:

А) аларды пайдаланууда алардын татаалдык денгээлдери жана таяныч материалдарынын толуктугу боюнча;

Б) тапшырманы аткарууга убакыттын рационалдуу бөлүнүшү боюнча;

В) тапшырманы ар бир окуучунун өз алдынча аткаруусун көзөмөлдөө жана баалонун формасы боюнча;

Г) тапшырмаларды аткаруу үчүн сунушталган алгоритмдердин мүнөзү боюнча.

Д) тапшырмаларды тандоодо балдардын өз алдынчалуулук даражасы боюнча жүргүзүлдү.

Зээндүү балдарды өнүктүрүү үчүн окуу программаларын иштеп чыгууда жана анын мазмунун түзүүдө мазмундук, мотивдештирүүчү жана практикалык компоненттер эске алынды.

Зээндүү балдарды өнүктүрүү үчүн иштелип чыккан окуу программаларынын, сабактардын темалык пландарын түзүүдө жана анын мазмунун тандоодо төмөнкүлөр эске алынды. Алды менен:

а) зээндүү балдарды өнүктүрүүнүн мазмундук, мотивдештирүүчү жана практикалык компоненттерин калыптандыруунун мазмунун аныктоо;

б) зээндүү балдарды өнүктүрүүнүн жолдорун жана технологияларын аныктоо жүргүзүлдү.

Зээндүү балдарды өнүктүрүү үчүн иштелип чыккан окуу программаларынын, сабактардын (предметтердин) темаларынын, окуу планынын *мазмундук компоненти* зээндүү окуучулардын билимдерин, түшүнүктөрүн, билгичтиктерин кенейтүү жана тереңдетүү аркылуу алардын өнүгүүсүн ишке ашырууга, ошондой эле зээндүү окуучуларды өнүктүрүү үчүн иштелип чыккан окуу программалардын, сабактардын (предметтердин) темалардын потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланууну камсыздоого багытталды.

Зээндүү окуучуларды өнүктүрүүдө *мотивдештирүүчү компоненттин* калыптануусу – баарынан мурда билим алуу баалуулуктарын, инсандык жүрүм-турум активдүүлүгүн калыптандырууга багытталат.

Окуу мотивдери билим алуудагы кыйынчылыктарды жеңүүгө болгон ички даярдыкты камсыз кылып, ийгиликке, өз мүмкүнчүлүгүн жогорулатууга, билим алууда жакшы натыйжаларга жетүүгө болгон умтулууну өнүктүргөндүктөн, зээндүү окуучуларды өнүгүүгө мотивдештирүүнү камсыз кылууда биз төмөндөгүлөргө көңүл бурдук:

1. Зээндүү окуучулардын социалдык чөйрөдө татыктуу ордун табуу, кадыр-баркка ээ болуу, ата-мекенге кызмат кылуу үчүн болочок жашоосуна байланыштырган кесибине багыт берүүчү иш аракеттер аркылуу, коомдо өзүнүн татыктуу ордун табуу мотивдерине ээ болуу;

2. Окуу предметтерин активдүү үйрөнүүгө жана билимдерин, түшүнүктөрүн, билгичтиктерин кенейтүү, тереңдетүү багытындагы таанып – билүү мотивдери.

3. Инсандык мотивдери (предметти сүйүү, терең билим алууга умтулуу ж.б.).

Зээндүү окуучуларды өнүктүрүүдө **практикалык компонент** алган билимдерин, көндүмдөрүн жана билгичтиктерин окуу жана турмуштук маселелерди чечүүдө колдоно алышы менен байланыштуу. Зээндүү окуучулардын практикалык компоненттерин өнүктүрүү максатында долбоорлор, изилдөөчүлүк жана маселе чечүү методдору кенири колдонулду.

Окуу программасында окуучулар үчүн докладдардын жана рефераттардын түрдүүчө тематикасы да сунуш кылынды:

1. Менин туулган жерим.
2. Менин досум.
3. Менин максатым.
4. Сулайман Тоо – шаарыбыздын көркү.
5. Менин болочок кесибим.
6. Менин өлкөм.
7. Мырза Гапаровдун өмүрү жана чыгармачылыгы.
8. Р. Абдыкадыровдун өмүрү жана чыгармачылыгы.
9. Мен сүйгөн ыр.
10. Шаарыбыздагы тарыхый музей.
11. Менин өмүр баяным;
12. Менин иш күнүмдүн өтүшү;
13. Дем алыш күнүмдү кантип өткөрөм;
14. Сергек жашоо ден-соолукка пайдалуу;

15. Сүйүктүү мезгил жөнүндө эссе;
16. Ош менин сүйүктүү шаарым;
17. Мен окуган университетим менен сыймыктанам;
18. Ош Кыргызстандын экинчи борбору;
19. Коомдун өнүгүшүнө мугалимдин салымы;
20. Тарыхый музейлердин мааниси.

Окуучулар даярдаган докладдарды, рефераттарды, дил баяндарды, эсселерди анализдөөдө жана баалоодо төмөнкү критерийлер негиз болду:

- теманы толук ачыктап берүүдөгү мазмундун тереңдиги;
- темадан четтебөөгө аракетин;
- тексттеги логикалык байланыштуулук;
- адабияттардан алынган материалдын маанилүү маалыматтарын бөлүп алуу билгичтиги;
- түрдүү булактардан алынган билим маалыматтарын байланыштырып берүү;
- түрдүү булактардан алынган маалыматтарды анализдөө менен туура жалпылоо билгичтиги;
- пайдаланылган адабияттардын тизмесин туура түзүп, тексттин аягында келтирүү;
- теманын мазмунунун кыска нуска ачыкталып берилиши.

Зээндүү окуучуларды өнүктүрүүгө багытталган окуу программанын **максаты:** зээндүү окуучулардын теориялык билимдерин, көндүмдөрүн жана практикалык билгичтиктерин өнүктүрүү (түптөө жана бекемдөө). Ошондой эле көп кырдуу практикалык иш-аракеттердин тутумуна ээ болуусун, теориялык билимдер менен практикалык тажрыйбалардын ортосун бири-бири менен байланыштырууну, аларды интеграциялоону өз ичине камтыйт. Алардан сырткары зээндүү окуучулардын көңүл буруусун, таанып-билүү активдүүлүгүн жогорулатуу жана текст менен иштөөгө үйрөтүү жүргүзүлдү. Алсак, окуучуларды өз алдынча иштөөгө үйрөтүүдө жана өз алдынча иштерди уюштурууда окуучуларды текст менен иштөөгө үйрөтүү зарылдыгын эске

алып, биз зээндүү окуучуларды текст менен иштөөгө (текст менен өз алдынча иштөөнүн амалдарын (операцияларын) үйрөттүк. Аларга текст менен иштөөдө төмөнкүлөрдү эске алуу үйрөтүлдү:

- сунушталган тексттин темасын таариздөөгө;
- сунушталган тексттеги маанилүү идеяларды же фактыларды бөлүп көрсөтүүгө;
- сунушталган тексттин логикалык- композициялык түзүлүшүн түшүнүү менен окуя фактыларын иреттүү бөлүктөргө ажырата билүүгө;
- маалыматтарды даражаларга бөлө билүүгө;
- сунушталган тексттин мазмунунун маанисин жана негизги идеясын түшүнүүгө.

Текст менен өз алдынча иштөө бир нече этапта ишке ашырылат, алды менен окуучулар текстти бир нече жолу окуп, анын маанисин түшүнүүгө аракет жасашат. Андан кийин репродуктивдик деңгээлде түшүнгөнүн айтып берип, тексттин негизги мазмунун эске тутуу процесси жүрөт. Текст менен өз алдынча иштөө булар менен эле бүтүп калбайт. Текст менен иштөөнүн кийинки этабында мугалим менен окуучунун ортосунда текст боюнча аңгемелешүү өткөрүлөт. Аңгемелешүүнүн негизги максаты зээндүү балдардын өнүгүүсүнө багытталып, алардын текстти түшүнүп, айтып берүүсү менен эле чектелбестен, ал тексттен кандай жаңы билимдерди алгандыктарына басым жасалат. Окуучулардын көңүлү тексттеги ар бир сөздүн маанисине жана алардан куралган сүйлөмдөрдүн түзүлүшүнө бурулат. Текстте айтылган ойлор окуучулар тарабынан толукталат, оңдолот, айрым өйлор жокко чыгарылат. Зээндүү окуучулар текст боюнча жеке пикирлерин кошумчалап, аны улантууга аракет жасоо менен ой жүгүртүүнүн продуктивдүү деңгээлине, айрымдары креативдүү деңгээлге жетишет. Натыйжада текстти таяныч материал катары колдонуу аркылуу мугалим менен окуучулардын, ошондой эле окуучу менен окутуучунун ортосунда текст боюнча пикир алмашуудан коммуникативдик компетенциялары калыптанат.

Зээндүү окуучуларды өнүктүрүү программасынын милдеттери:

– зээндүү окуучулардын билимдерин, көндүмдөрүн жана билгичтиктерин өнүктүрүү;

– зээндүү окуучулардын теориялык жана практикалык билимдерин тереңдетүү жана бекемдөө;

– зээндүү окуучулардын инсандык (айрыкча коммуникативдик) сапаттарын калыптандыруу.

Зээндүү окуучуларды өнүктүрүү программаны окуп үйрөнүүнү натыйжалуу ишке ашыруу үчүн зээндүү окуучуларга төмөнкүдөй сунуштар берилет:

– мугалим менен биргеликте атайын темаларды тандоо, аны аткаруу боюнча кеп-кеңеш алуу;

– тапшырма катары берилген теориялык жана практикалык материалдардын үстүнөн дайыма иштөө (конспектилөө, ой жүгүртүү ж.б.);

– берилген темаларды өз алдынча системдүү өздөштүрүү;

– ар дайым билбегенин суроо (тартынбоо, уялбоо ж.б.);

– өз билимин өнүктүрүүнүн үстүндө иштөө менен предметти же теманы өз алдынча окуп үйрөнүү билгичтиктерине ээ болуу.

Биз эксперименттик иштерди жүргүзүүдө методологиялык негиз катары алынган зээндүүлүктү ишмердикте өнүктүрүү ж.б. принциптер изилдөө методикаларын аныктоого негиз болду.

Изилдөө методдору катары байкоо, эксперттик байкоо, анкета, эксперимент, ошондой эле зээндүүлүктү аныктоого тиешелүү Ровен тести (электрондук вариант), чыгармачылык потенциалды аныктоо тести (Тиркеме) колдонулду. Биз зээндүү окуучулардын окуу мотивациясын аныктоочу анкета түздүк. Дүйнө жүзүндө интеллект өзгөчөлүктөрү – **IO Ровен тестин** колдонуу аркылуу аныкталат. Аталган тест ар кайсы курактагы адамдардын интеллект денгээлин аныктоого багытталат. Ошондон өспүрүм курактагы зээндүү окуучулардын интеллектин жана анын өнүгүүсүн Ровен тести аркылуу аныктадык. Ровен тестинин суроолорунун татаалданып барышы жана

суроолордун көп тармактуу мазмуну адамдын интеллекттин так изилдөөгө мүмкүндүк берет.

“Чыгармачыл потенциалды изилдөөчү ыкма” тести адамдын чыгармачылык мүмкүнчүлүгү канчалык деңгээлде экендигин өлчөөгө багытталган. Анткени чыгармачылык жаңыны жаратып, өлкөнү өнүгүүгө алып келгендиктен, адам баласынын турмушунда чыгармачылык чон мааниге ээ. Ошондон улам окуучуларды, жаштарды коомдун жаратманы катары тарбиялоого көп көңүл бурулуп, окуучулардын чыгармачыл потенциалын эске алуу зарылдыгын жаратат. Окуучулардын чыгармачылыгын эске алуу тарбиячы, окутуучулардын ишинин эффективдүү болушуна өзүнүн оң таасирин тийгизет. Бирок билим берүүдө адамдын чыгармачылык мүмкүнчүлүгү дайыма эле эске алынбайт, ошондон көбүнчө адамдардын чыгармачылыгы толук көмүскөдө калып калат. Ошондон адамдардагы чыгармачылыктын деңгээлин изилдөө азыркы мезгилдеги негизги проблемалардын бирине айланууда.

Азыркы кезде чыгармачылыктын деңгээлин изилдөө, аныктоо үчүн “Чыгармачыл потенциалды изилдөөчү ыкма” колдонулат. Бул ыкма бир факторду изилдөөчү ыкмалардын катарына кирип, инсандын өзгөчөлүгүн так жана тез аныктоого мүмкүндүк берет.

Тести аткарууда өзүндөгү чыгармачыл мүмкүнчүлүктү аныктоо үчүн, окуучулар сунуш этилген ар бир суроонун мазмунуна карап, өзү үчүн маанилүү (туура) деп эсептелген жооптун вариантын тегеректеп жооп беришет.

Ушул жерде калыптандыруучу экспериментте колдонулган окутуу технологияларына да токтоло кетүүнү туура көрдүк. Андай усулдардын бири – **проект** методу.

Проекттер (Дальтон-план) методу. Бул методду колдонуу аркылуу зээндүү окуучулардын сабакты өздөштүрүүсүнүн, чыгармачылыгынын өсүшүн аныктоо болду. Алгач алардын билим денгээлин аныктап алып, анан аталган методду колдонуп эксперимент жүргүздүк.

Аталып кеткен шарттарга жана талаптарга ылайык зээндүү окуучуларды окутуу процессин уюштурууда негизинен педагогикалык технологиялардын, активдүү жана интерактивдүү окутуунун элементтерин колдонууга басым жасалды. Мисалы, талкулоо, ролдук оюндар, диспуттар, дебаттар өткөөрүү менен окуучулардын активдүүлүгүн жогорулатууга жетиштик. Буларды ишке ашырууда зээндүү окуучуларды өнүктүрүү үчүн иштелип чыккан тереңдетилген программа колдонулду (Окуу программасынын тематикасы, планы таблицада көрсөтүлгөн, тиркемеде кеңири берилген).

3.2. Педагогикалык эксперименттин натыйжалары

Эксперименттик изилдөө төмөнкүдөй этаптарда жүргүзүлдү:

Биринчи этапта изилдөө учурунда окулуп үйрөнүлгөн илимий адабияттардын анализинин негизинде педагогикалык экспериментти даярдоо, максатын жана милдеттерин аныктоо. Мектептерде зээндүү балдарды аныктоонун, аларды окуткан мугалимдердин зээндүү балдар менен иштөөгө болгон мамилелери аныкталды.

Экинчи этапта педагогикалык эксперимент өткөрүүнүн базалык мектептерин, анын ичинде текшерүүчү жана эксперименталдык класстарды аныктоо, зээндүү балдар менен иштей турган мугалимдердин даярдыгы жөнүндө сурамжылоо өткөрүлдү. Мугалимдерди педагогикалык эксперименттин максаттары, милдеттери жана окутуунун методдору, окуу материалдарынын өзгөчөлүктөрү менен тааныштыруу жүргүзүлдү.

Үчүнчү этапта окутуучу эксперимент учурунда атайын зээндүү балдарды окутуу аркылуу өнүктүрүүнү ишке ашыруу модели боюнча иштер төмөнкүчө аткарылды:

1) Бул убакытка чейин колдонулуп келе жаткан программаны карап чыгып, зээндүү балдар үчүн анын кайсы бөлүмдөрүнө өзгөртүүлөр, тереңдетүүлөр киргизилерин талкуулоо.

2) Зээндүү окуучуларды окутуунун мазмунун иштеп чыгуу;

3) Зээндүү окуучуларды окутууну уюштуруунун формаларын жана технологияларын (окутуунун интерактивдүү технологиялары) тактоо.

Төртүнчү этапта зээндүү окуучуларды өнүктүрүү моделин ишке ашыруунун натыйжаларын анализдөө.

Эксперименттик изилдөөнүн **биринчи** этабында:

1. Мектепте жакшы окуган, келечекте райондук, областык, Республикалык олимпиадаларга (кыргыз тили жана адабияты, орус тили жана адабияты сабактары боюнча) катышат деген окуучуларды тандап алдык жана алар менен белгилүү иштерди жүргүздүк.

2. Интеллект тестин колдонуп окуучулардын зээндүүлүктөрүн аныктадык.

Ошондой эле изилдөөнүн биринчи этабында эксперименттик изилдөөлөрдү жүргүзүү багытындагы илимий адабияттар үйрөнүлүп, изилдөөнүн максаты, милдеттери, модели жана тажрыйбалык иштин мазмуну аныкталып, планы түзүлдү.

Тажрыйбалык изилдөө ишибиз инсанга багытталган мамиледе зээндүү окуучуларга билим берүүгө арналгандыктан, төмөнкүдөй *негизги педагогикалык шарттар жана талаптар* көңүлгө тутулду:

- сабактарда жагымдуу психологиялык климатты түзүү;
- окутуунун жаңы формаларын колдонуу;
- окутуунун жаңы технологияларын колдонуу;
- окутууну субъект – субъект карым – катышында жүргүзүү;
- зээндүү окуучулардын өз алдынчалыктарын өстүрүү;
- окуу – практикалык иштерди татаалданып баруу;

– зээндүү окуучулардын өз алдынча билим алуу муктаждыгын калыптандыруу;

– зээндүү окуучулардын такай жана үзгүлтүксүз билим алуу муктаждыгын жана көндүмдөрүн калыптандыруу.

Изилдөө иштин алгачкы даярдоочу этабында тажрыйба жүргүзүлө турган зээндүү окуучулар аныкталды жана аларга эксперименттик иштин программасы жана методдору тааныштырылды.

Изилдөөнүн экинчи этабында зээндүү окуучуларды аныктоо жана аларды өнүктүрүү үчүн түзүлүүчү педагогикалык шарттарды түзүү, өбөлгөлөрдү, сабактарды жабдууга зарыл болгон каражаттарды аныктап даярдоо иштери жүргүзүлдү.

Зээндүү окуучуларды аныктоо үчүн алгач:

– зээндүү окуучуларды балдарды окутуп, класста байкоо жүргүздүк;

– алардын мугалимдери жана ата – энелери менен аңгемелешүү жүргүзүп, шыктылуугу жана жөндөмдүүлүгү байкалган окуучуларды тандап алдык;

– окуучуларды атайын тестирилөөдөн өткөрүп, тесттен көрсөткүчү жогору балл болгондор тандалып алынды;

– зээндүү окуучуларды окутуу формалары, методдору тандалып алынды;

– мугалимдерге зээндүү окуучуларды окутуу боюнча нускамалар бердик.

Изилдөөнүн экинчи этабынын жүрүшүндө интеллектти аныктоочу Ровен тестин колдонуп окуучулардын зээндүүлүктөрүн аныктадык. Жогорку көрсөткүчкө ээ болгон окуучулар менен иш жүргүзүү үчүн аларды бөлүп алдык.

Эксперименттик изилдөө жүргүзгөнгө чейин, Ровен тести боюнча зээндүү деп эсептелген окуучулардын интеллект деңгээлдерин аныктоодогу максат, эксперименттик иштин натыйжалулугунан жаралган алардагы интеллектуалдык өнүгүү деңгээлин, динамикасын аныктоо жана алынган

натыйжаларды эксперименттен кийинки алынган натыйжалар менен салыштыруу болду.

Зээндүү окуучулар Ровен тестинде белгиленген тапшырмаларды кызыгуу менен аткаргандыгы байкалды жана алар төмөндөгүдөй көрсөткүчтөргө ээ болушту. Тест жыйынтыктары төмөнкү 3.2.1-таблицада берилди. Экспериментке чейинки Ровен тестинен алынган көрсөткүчтөр:

Таблица 3.2.1. У. Салиева мектебинин окуучуларынын Ровен тести боюнча көрсөткүчтөрү

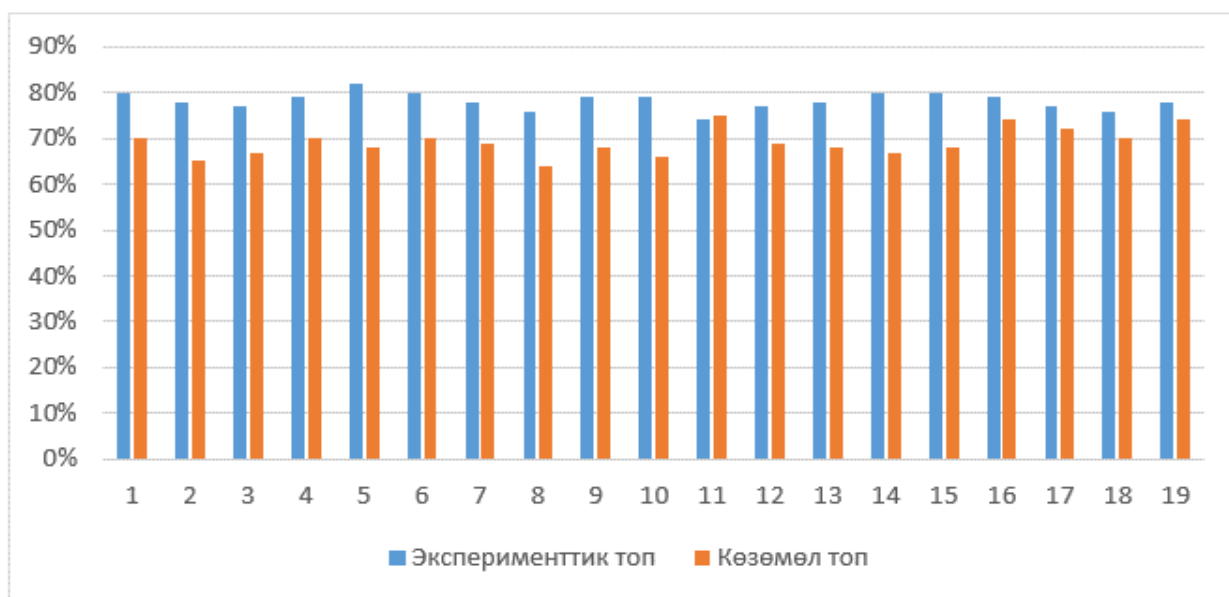
№	Аты-жөнү	Пайыздык көрсөткүчтөр
1.	Акимбаева Роза	80%
2.	Акимов Марсел	78%
3.	Алымкулов Бектур	77%
4.	Анарбаев Актилек	79%
5.	Бакиров Умар	82%
6.	Жаныбекова Жамиля	80%
7.	Имарбекова Нагима	78%
8.	Исмаилова Эленур	76%
9.	Калиев Саян	79%
10.	Келдибаев Шерлан	79%
11.	Кожоматова Азиза	74%
12.	Кудайбердиев Нурбай	77%
13.	Маматиманов Марсел	78%
14.	Мураталиев Данияр	80%
15.	Мусаева Аяна	80%
16.	Оронова Айтурган	79%
17.	Рахманов Эржигит	77%
18.	Токторов Жаныбек	76%
19.	Токтосунов Каныбек	78%

Зээндүү окуучулардын Ровен тестинен алынган көрсөткүчтөрүн салыштырып көрүү максатында көзөмөл топко кирген Керме Тоо мектебинин окуучуларын да Ровен тести боюнча тесттен өткөрдүк (3.2.2-таблица).

Эксперименттик жана көзөмөл топтордун салыштырмалуу диаграммасы боюнча (3.2.1-сүрөт) эксперименттик топто катышкан окуучулардын Ровен тестинин жыйынтыгы жогору болгону байкалды.

3.2.2-таблица. Керме-Тоо мектебинин окуучуларынын Ровен тестин боюнча көрсөткүчтөрү

№	Аты жөнү	Пайыздык көрсөткүчтөр
1	Мааданбекова Айдай	70%
2	Анарбек уулу Бекзат	65%
3	Кенешбек уу.Арген	67%
4	Рустамова Мадина	70%
5	Сатыбалдиева Сезим	68%
6	Бакиева Айпери	70%
7	Тынчтык кызы Гулназ	69%
8	Айдарбек кызы Жыргал	64%
9	Орозбекова Элина	68%
10	Калмаматова Роза	66%
11	Додаров Акмат	75%
12	Нурматов Таалай	69%
13	Умаров Айбек	68%
14	Арстан кызы Жылдыз	67%
15	Адилбек кызы Айбийке	68%
16	Исмаилов Асан	74%
17	Бейшенев Аслан	72%
18	Санжарбек кызы Арууке	70%
19	Нарынбаев Жоомарт	74%

3.2.1-сүрөт. Ровен тесттин жыйынтыгынын салыштырмалуу диаграммасы

Ал эми текшерүүчү топ (19 окуучу) менен жүргүзүлгөн Ровен тестинин көрсөткүчтөрү 60%-75% аралыгын көрсөттү. Мындан көзөмөлдөөчү топту түзгөн окуучуларга салыштырганда зээндүү окуучулардын тобу Ровен тести боюнча жогорураак көрсөткүчтөргө ээ болушту. Тест жыйынтыктарын У. Салиева атындагы мектептин 6-классынын зээндүү окуучуларынын жана Керме-Тоо мектебинин көзөмөл топко кирген 6-классынын окуучуларынын көрсөткүчтөрүнүн мисалында төмөнкү 3.2.1; 3.2.2;-таблицаларында берилген. Ровен тести боюнча эксперименталдык жана көзөмөлдөө топтордун окуучуларынын көрсөткүчтөрүн анализдегенден кийин, У.Салиева атындагы мектептин эксперименталдык класстарында кыргыз-тили, адабияты предметтери боюнча багытталган программанын негизинде тереңдетилген окуу материалдары берили:

1. Ч. Айтматовдун алгачкы чыккан чыгармаларын талдоо (талданган чыгарманы андан ары эмне болоорун өз чыгармачылыгы менен окуяны улантууга сунуш көрсөтүлөт жана темага карата сүрөттөрдү тарттыруу жана ат койдуруу);

2. Балдар акындарын атоо жана алардын чыгармаларын талдоо, ырларын жатка, көркөм айттыруу;

3. Элдик жомоктор, макал-лакаптар, тамсилдер жөнүндө маалымат берүү менен бирге, макал-лакаптарды, ырларды, жомок уламыштарды айттыруу жана маанисин чечмелетүү;

4. Шайлообек Дүйшеев менен Сулайман Рысбаевдин чыгармаларын жана бүгүнкү күндөгү ырларын талдоо менен аларды аткартуу;

5. Чет элдик балдар адабиятчылары жөнүндө маалымат берүү менен бирге алардын чыгармаларына көз чаптыруу.

Окуучулардын өздөштүргөн окуу материалдары, бышыктоо максатында Н.Н. Суртаеванын окутуунун табигый технологиясы колдонулду, башкача айтканда окуучулар үч топто даярдалган дидактикалык баракчалар менен иштешти. 1-топтогу баракчаларда төрт орчундуу суроолор берилген. Класстын окуучулары 4төн топторго бөлүштүрүлдү. Ар бир топтогу

окуучулар берилген 4-суроону талкуулап бири бирине айтып берүү, табигый мамилелешүү менен жооп даярдашат. Арасынан бирөө лидер болот. Ал топтун ар бир мүчөсүн баалайт. Ал эми мугалим бирөөнү гана текшерип баалайт.

Андан кийин алар 2-топтогу дидактикалык баракчалар менен иштейт. Топтун ар бир мүчөсү өзүнчө баракча алат. 1-вариант, 2-вариант, 3-вариант, 4-вариант болот. Ар бир вариантта үчтөн суроо болот. Натыйжада топтогу окуучулар 12-суроону талкуулап билип алышат. Лидер өзү баасын коет (+ же -). Мугалим бирөөнү сурап, баарын баалайт.

Экинчи топтогу дидактикалык баракчаларды суроолорду 1-чи топтогу баракчалардагы суроолордон жеңилээрэк болот. Эми ал топторго үчүнчү топтогу дидактикалык баракчалар берилет. Ал ар бир топко бирден эле баракча бирок 1-2-ден жеңилээрэк болот, 10-суроого чейин камтыйт. Натыйжада окуучулар. $4+12+10=26$ суроону талкуулап өздөштүрүштү. Акырында эксперименттик класстарда окулуп үйрөнүлгөн, дидактикалык баракчалар менен бышыкталган окуу материалдарын окуучулардын кандай деңгээлде өздөштүрүшкөнүн текшерүү максатында жыйынтыктоочу жазуу текшерүү иштери өкөрүлдү. Ага мугалим алды менен өзү даярдануусу керек. У. Салиева атындагы мектептин 6-эксперименталдык классында “Чыгармачылык потенциалды изилдөөчү ыкма” темасы боюнча жыйынтыктоочу текшерүү иши болду (3.2.3-таблица).

3.2.3-таблица. Чыгармачылык потенциалды изилдөөчү ыкма

№	Суроолор	Жооптордун үлгүлөрү	Балл
1	Жети атанын аталыштары кандай?	- ата, чоң ата, баба, буба, куба, жото, жете ата, чоң ата, таята, жото, жете, буба, баба - ата, чоң ата, куба, буба, жете, жото, урпак	5
2	Кыргыз эли колдонгон жазуулардын аталышын белгиле	- рун, араб, латын, орус - кыргыз, орус, латын, уйгур - латын, араб, кытай, өзбек	4
3	Бул саптар кимдин калемине таандык?	- Мидин Алыбаевдин - Чыңгыз Айтматовдун	

	Ысык-Көл кээде тынчда, кээде толкун, Толкуса толкунуна тең ортокмун...	- Алыкул Осмоновдун	5
4	Тоо балдары" балдар романынын автору	- Түгөлбай Сыдыкбеков - Аалы Токомбаев - Максим Горький	4
5	"Энеси элдин саны көбөйсүн деп, эптеп төрөп койгон кыргыздын жаман сары акыны"	- Байдылда Сарногоев - Какен Алмазбеков - Юрий Бобков	3
6	Чыңгыз Айтматовдун алгачкы чыгармаларынын бири	- Тоо балдары - Ак жаан - Сынган кылыч	4
7	Айтматовдун өспүрүм кезиндеги кызматы	- айыл өкмөттүн катчысы - мектеп директорунун жардамчысы - мал доктур	3
8	Айтматовдун калеминен жаралган ыр	- Ысык-Көлдү сагынуу - Ала-Тоону сагынганда - Найман эненин арманы	3
9	Маңкурт Чыңгыз Айтматовдун кайсы чыгармасында кездешет?	- Кылым карытар бир күн Романында - Атадан калган туяк аңгемесинде - Ак кеме	5
10	Булардын ичинен кайсынысы балдарга арналган чыгарма?	- Кусейин Эсенкожоев "Үчүнчү шар" чыгармасы - Чыңгыз Айтматов "Бетме-бет" - Алыкул Осмонов "Жеңишбек" поэмасы	4

Баалонун градациясы:

35 балл – 40 балл	“ 5 “
24 балл – 35 балл	“ 4 ”
13 балл - 23 балл	“ 3 ”
1 балл – 12 балл	“ 2 ”

Мугалим текшерүү иштерин текшерип баалап, анализдейт.

У. Салиева атындагы эксперименттик классында “Чыгармачыл потенциалды изилдөөчү ыкма” боюнча жыйынтыктоочу текшеру ишинин

3.2.4-таблица. Чыгармачылык потенциалды изилдөөчү ыкма

№	Окуучулардын А.А.А	Суроолор										мах. Бал	Баасы
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1	Акимбаева Роза	3	3	4	4	3	3	5	5	3	4	37	5
2	Акимов Марсел	4	3	4	3	3	3	4	4	3	5	36	5
3	Алымкулов Бектур	3	3	1	2	2	3	4	5	4	4	31	4
4	Анарбаев Актилек	3	5	3	3	2	4	3	3	3	5	34	4
5	Бакиров Умар	4	3	4	2	3	4	2	2	3	3	30	4
6	Жаныбекова Жамиля	2	3	5	4	3	3	3	4	5	3	35	5
7	Имарбекова Нагима	3	3	4	5	4	3	3	2	2	3	30	4
8	Исмаилова Эленур	3	5	3	3	2	4	3	4	4	4	35	5
9	Калиев Саян	3	4	4	3	4	3	3	4	3	5	35	5
10	Келдибаев Шерлан	3	2	3	4	4	3	2	2	2	3	29	4
11	Кожоматова Азиза	2	4	3	5	3	3	2	3	4	2	31	4
12	Кудайбердиев Нурбай	3	2	4	3	3	4	3	2	3	4	31	4
13	Маматиманов Марсел	3	2	3	4	2	3	5	4	5	4	35	5
14	Мураталиев Данияр	4	3	2	3	3	4	3	4	3	2	27	4
15	Мусаева Аяна	3	3	5	3	4	3	4	3	3	4	35	5
16	Оронова Айтурган	4	3	3	3	4	2	2	3	4	3	31	4
17	Рахманов Эржигит	3	4	3	2	3	4	3	4	3	3	32	4
18	Токторов Жаныбек	3	4	5	4	3	3	4	3	3	4	36	5
19	Токтосунов Каныбек	4	3	3	3	4	4	4	3	4	4	36	5

Изилдөөнүн үчүнчү этабында биз атайын тест аркылуу зээндүү окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүк потенциалын изилдөө максатында “Инсандын чыгармачылык потенциалын изилдөөчү ыкма” аркылуу окуучуларды тестирлөөдөн өткөрдүк.

Окуучулардын чыгармачылык потенциалынын денгээлин аныктоо боюнча жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжалары төмөнкүлөрдү көрсөттү:

3.2.5-таблица У. Салиева мектебинин окуучуларынын чыгармачылык потенциалынын деңгээлин аныктоо

№	Аты-жөнү	49 баллдан жогору	24-48 балл	23 баллдан төмөн
1.	Акимбаева Роза		+	
2.	Акимов Марсел	+		
3.	Алымкулов Бектур		+	
4.	Анарбаев Актилек	+		
5.	Бакиров Умар	+		
6.	Жаныбекова Жамиля		+	
7.	Имарбекова Нагима		+	
8.	Исмаилова Эленур	+		
9.	Калиев Саян		+	
10.	Келдибаев Шерлан	+		
11.	Кожоматова Азиза		+	
12.	Кудайбердиев Нурбай			+
13.	Маматиманов Марсел		+	
14.	Мураталиев Данияр			+
15.	Мусаева Аяна	+		
16.	Оронова Айтурган			
17.	Рахманов Эржигит		+	
18.	Токторов Жаныбек	+		
19.	Токтосунов Каныбек		+	

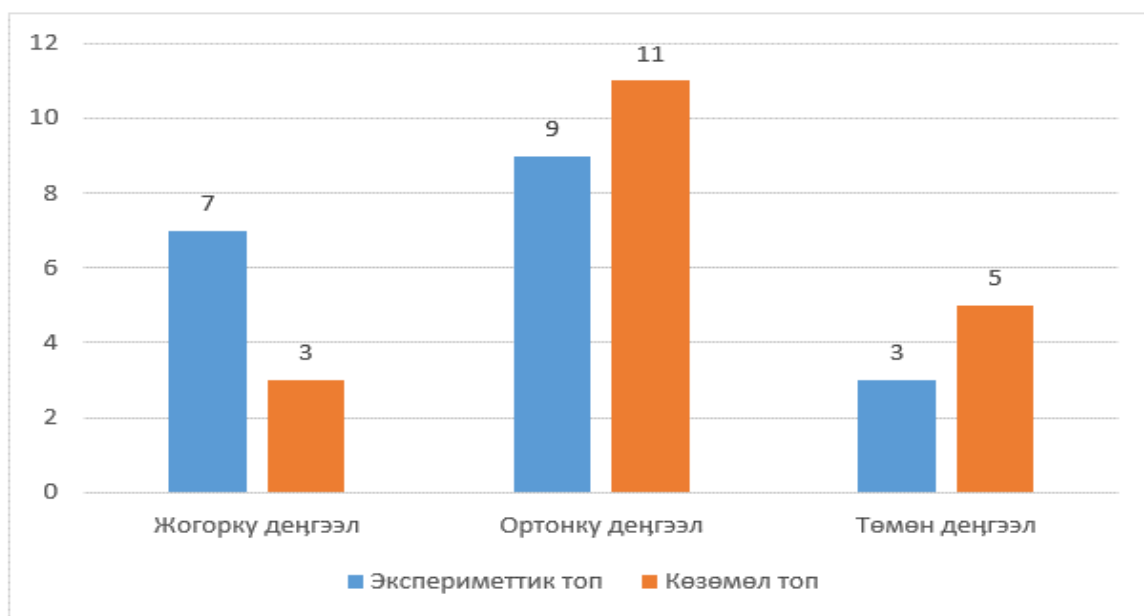
3.2.6-таблица. Керме-Тоо мектебинин окуучуларынын чыгармачылык потенциалынын денгээлин аныктоо

№	Аты-жөнү	49 баллдан жогору	24-48 балл	23 баллдан төмөн
1.	Мааданбекова Айдай		+	
2.	Анарбек уулу Бекзат		+	
3.	Кенешбек уу.Арген	+		
4.	Рустамова Мадина			+
5.	Сатыбалдиева Сезим		+	
6.	Бакиева Айпери		+	
7.	Тынчтык кызы Гулназ		+	
8.	Айдарбек кызы Жыргал			+
9.	Орозбекова Элина		+	
10.	Калмаматова Роза			+
11.	Додаров Акмат		+	

12.	Нурматов Таалай			+
13.	Умаров Айбек		+	
14.	Арстан кызы Жылдыз			+
15.	Адилбек кызы Айбийке	+		
16.	Исмаилов Асан		+	
17.	Бейшенов Аслан	+		
18.	Санжарбек кызы Арууке		+	
19.	Нарынбаев Жоомарт		+	

3.2.4, 3.2.5-таблицаардан белгилүү болгондой, окуучулардын чыгармачылык потенциалы ар түрдүү экендиги аныкталды. Ал эми зээндүү окуучулар менен көзөмөлдөөчү топтун окуучуларын салыштырганда зээндүү окуучулардын чыгармачылык потенциалы бир кыйла жогору экендиги белгилүү болду.

Көзөмөл жана эксперименттик топтордун билим дэңгээлдеринин салыштырмалуу анализи, б.а. биз иштеп чыккан модельдин негизинде билим алган окуучулардын көрсөткүчтөрүнүн натыйжалуулугу 3.2.2-сүрөттөгү диаграммадан көрүнүп турат.

3.2.2-сүрөт. Эксперименттик жана көзөмөл топтордун дэңгээлдер боюнча көрсөткүчтөрүн салыштырмалуу анализи.

Изилдөөнүн **төртүнчү** этабында илимий эксперименттик изилдөөлөрдү жүргүзүүдө зээндүү окуучуларды өнүктүрүү үчүн иштелип чыккан окуу программаларына, (сабактардын (предметтердин) темаларына), окуу планына ылайык окутуу жаңы технологиялардын негизинде ишке ашырылды:

– зээндүү окуучуларды өнүктүрүү үчүн иштелип чыккан окуу программаларына, сабактардын (предметтердин) темаларына, окуу планына ылайык окутуунун натыйжалуулугун аныктоо;

– зээндүү окуучуларды өнүктүрүү үчүн иштелип чыккан окуу планына, байытылган (тереңдетилген) программаларына, предметтердин темаларына ылайык тандалган мазмундун жана аны ишке ашырууда колдонулган жаңы технологиялардын элементтеринин, атайын даярдалган тапшырмалардын тактыгын, тууралыгын текшерүү.

Зээндүү окуучулар менен эксперименттик изилдөө ишибизди төмөнкүдөй формаларда жүргүздүк.

1. Жалпы класстагы окуу процессинде.
2. Окуудан сырткары мезгилде.
3. Жекече түрдө кошумча билим берүү формасында реферат, доклад, дил баян жазуу, олимпиадага катышууга даярдоо ж.б.

Эксперимент төмөнкүдөй алгоритмде жүрдү:

Жалпы эрежелер: Жекече окутууну уюштурууда зээндүү окуучулардын каалоосу боюнча кыргыз адабияты сабагынан темалар бөлүшүрүлүп берилип, ар бир зээндүү окуучудан өзүнө берилген темага байланыштуу тапшырманы сабакта окуучулар алдында баяндап айтып берүүсү, жасаган ишин көрсөтүүсү талап кылынды. Андай сабакта зээндүү окуучу тапшырманы канчалык денгээлде аткаргандыгы, берилген тапшырманы өздөштүргөндүгү даана байкалып, анын аткарган ишинде чыгармачылык багыт канчалык экендиги ачык көрүнөт. Мында окуучунун ишке чыгармачылык мамилеси канчалык экендиги да айкын болот.

Негизинен биз зээндүү окуучулар менен *жекече изилдөө* жүргүздүк. Мында эксперименттик класстын окуучуларынын каалоосу менен тандалган долбоордун үстүндө иштөө мүмкүнчүлүгү берилди.

Зээндүү окуучуларды окутуу программасын түзүү (мектептин 6-7-класстары үчүн) кыргыз тили жана адабияты боюнча программаны толуктоо жана бириктирүү аркылуу ишке ашты.

Зээндүү окуучулардын чыгармачылыкка жөндөмдүүлүгүн текшерүү жана арттыруу максатында сабак тапшырмаларын бөлүштүрүүдө ыр жазган, көркөм сөз менен чыгарма жазган зээндүү окуучуларга чыгарма боюнча ыр, көркөм сөз жазуу, ал эми сүрөт тарткан окуучуларга көркөм чыгарма боюнча сүрөт тартуу тапшырмалар берилди.

Сабактын *темасы, максаты, милдети, жабдылышы, колдонулуучу усулдары* алдын ала так көрсөтүлөт. Сабактын үлгүсүн биз «Ч. Айтматовдун «Ак кеме» повести» аттуу сабактын мисалында көрсөттүк.

Сабактын жүрүшү: Зээндүү окуучулар өз классында атайын тереңдетилген программа менен окутулду. Мугалимдер жалпы класс менен иштөөдөн мурда зээндүү окуучуларга тапшырмалар жазылган дидактикалык барактарды таркатып, жалпы класс менен иш жүргүзөт. Сабак аягында мугалим зээндүү окуучулардын тапшырманы аткарышын (түшүнбөгөн суроолоруна өз учурунда көзөмөлдөө, өз жардамын берип барат) текшерип, аткарылган иштин жыйынтыгын баалайт.

Мектепте зээндүү окуучуларды интеллектуалдык жактан жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү максатында ар бир окуучунун өз алдынчалыгын өнүктүрүү максаты чагылдырылган 7-8-класстарда кыргыз тили жана адабияты сабактарында зээндүү 79 окуучу менен өз алдынча иштөөнү уюштурдук. Окутууну дидактикалык баракчалардагы тапшырмаларды берүү формасын уюштуруп, изилдөөчүлүк усулун колдондук, б.а. окутууну жекелештирүүдө ар бир окуучу көбүрөөк өз алдынча иштеп, кийин топто бири бирине түшүндүрүү менен натыйжага жетишти. Зээндүү окуучуларды жекече окутууну уюштурууда, ар бир окуучуга өз

алдынча берилген тапшырмаларды изилдеп окуу аркылуу, чыгармадагы негизги идеяларын аныктоо, терс жана оң каармандардын образдарын мүнөздөп берүү тапшырмалары берилди. Аларга кыргыз адабияты сабагынан тандаган авторлордун көркөм чыгармаларды окуп келүү жана чыгармалардын негизинде жаңы чыгарма жаратуу: ыр жазуу, окуяны өзгөртүп көркөм чыгарма жаратуу, көркөм чыгарма боюнча сүрөт тартуу, көркөм чыгармадагы окуяга коментарий берүү, инценировка жасоо ж.б. тапшырмалары берилди. Бул тапшырмаларды берүүдө биздеги негизги максат окуучуларды чыгармачылыкка аралаштыруу болчу. Зээндүү окуучулар үйгө берилген тапшырманы өтө берилүү менен иштешип, тапшырманы тез эле аткарып келишти. Зээндүү окуучуларга жаңыны жаратуу тапшырмасы өтө жакшы таасир этип, астейдил иштешти.

Берилген тапшырманы аткарууга көпчүлүк окуучулар чыгармачылык менен мамиле жасашты. Мисалы, 7-класстын окуучусу Эленур Ч. Айтматовдун “Ак кеме” чыгармасын окуп чыгып анын негизинде бир нече сүрөттөрдү тартты. 6-класстын окуучусу Шерлан Ч. Айтматовдун чыгармасынын негизинде тартылган “Ак баранын көз жашы” кинотасмасындагы окуянын аягын өзгөртүп, карышкырдын оозунан баланы куткарып калуу эпизодун сунуштамакмын деген.

Ошондой эле ар бир темага кошумча иретинде дил баян, эссе, сын пикир жазуу, кошумча темалардын үстүнөн (чыгарманы улант, чыгарманын сюжетин өзгөртүп жаз ж.б.) иштөө тапшырмалары берилди.

Зээндүү окуучуларды интеллектуалдык жактан өнүктүрүү багытында ***сабактар топтому иштелип чыкты.*** Алардын бири: Ч. Айтматовдун «Ак кеме» повести (**№1-сабактын темасы**).

Сабактын максаты: зээндүү окуучуларга Ч. Айтматовдун «Ак кеме» повестинин сюжеттин жана идеясын үйрөтүү, жазуучунун чеберчилигин ачып берүү.

Сабактын милдеттери:

1. Ч. Айтматовдун «Ак кеме» повестинин сюжети менен окуучуларды

тааныштыруу.

2. Ч. Айтматовдун «Ак кеме» повестинин идеясын жана көркөмдүк деңгээлин ачып берүү.

3. «Ак кеме» повестинде жазуучунун чеберчилиги эмнелерден көрүнөт?

Сабактын жабдылышы: Ч. Айтматовдун «Ак кеме» повести боюнча тартылган кино каармандарынын газета-журналдарга басылган сүрөттөрү, жазуучунун портрети.

Сабакта колдонулуучу усулдар: Жекече окутуу, проблемалуу окутуу.

Сабактын жүрүшү:

Сабакты уюштуруу – окуучулар менен саламдашуу, сабака катышууну тактоо.

1. Саламдашуу. Теманы доскага жазуу.

2. Сабактын темасы менен тааныштыруу. Тема боюнча окуучулардын кабары бар же жок экенин аныктоочу суроолор аркылуу, окуучуларды теманы үйрөнүүгө активдештирүү. Теманын өзгөчөлүктөрүн түшүндүрүү. Уюштуруу иштеринде окуучулардын көңүл буруусун сабака топтоштуруу, өнүктүрүү, эс процесстерин ишке салуу, теманы үйрөнүүгө, окууга болгон мотивдерди (кызыгууларды, умтулууларды ж.б.) жаратуу эң негизги иштерден болуп саналат.

3. Окуучулар аткаруучу иштерди бөлүштүрүү.

Сабактын жүрүшүндө: 1. Чыгарманын өзгөчөлүгүн үйрөнүү багытында окуучуларга проблемалуу суроолор берилет: Улуу жазуучунун чыгармаларынын арасында «Ак кеме» повести өзгөчө орунда турат. Келгиле, баарыбыз ой жүгүртүп көрөлүчү Ч. Айтматов эмне үчүн «Ак кеме» повестин жазган? Эмне үчүн окумуштуу адабиятчылар, дүйнөдөгү адабият сүйүүчүлөр бул чыгарманы өтө жогору баалашат? Эмне үчүн бул повесттин негизинде кино тартылган деп ойлойсуңар? Кино каармандардан сага ким жакты? Ким жаккан жок?

Ушул суроолордун тегерегинде ой жүгүртүп пикир алышып көрөлү.

Повесттин сюжетин жана идеялык-көркөмдүк жагын үйрөнүү багытындагы проблемалуу суроолор:

1. Эмне үчүн жаратылыш жана адам байланышы зарыл?
2. Баланын канча жомогу бар эле? Ал кандай жомоктор болчу?
3. Биз үчүн повесттеги жомоктун мааниси эмнеде?
4. Кордондогу турмуш китеп каармандарына эмнеси менен кызык?
5. Бугу эне жөнүндөгү жомок бизге кандай насааттарды берет?
6. Эмнеге Момун чал небересине өзгөчө мамиле жасайт?
7. Момун чал менен небересинин мамилеси силерге эмнеси менен

жагат жана эмнеси менен жакпайт?

8. Момун чал жакшы адамбы же жаман адамбы? Эмне үчүн?
9. Сейдакмат жана анын аялы кандай адамдар?
10. Бала үчүн куткаруучу ким болгон?

Чыгарманын идеясын ачып көрсөтүү үчүн, чыгарма каармандарынын мамилесин, алардын чыгармадагы ордун талдоо үчүн берилүүчү суроолор:

1. Коргондогу трагедияга ким күнөөлүү?
2. Орозкулдун жан дүйнөсүндөгү трагедия эмнеде?
3. Повесттен биз ала турган сабактар эмнеде?
4. Жазуучунун чеберчилиги эмнеден (кайсы окуялардан, репликадан

ж.б.) көрүнөт?

5. Класс окуучулары үч топко бөлүнүшөт. Ар бир топко ар башка төмөнкүдөй тапшырмалар берилет:

6. Момун чал жана бала мамилеси (жакшы жагы, жаман жагы).
7. Орозкул менен бала мамилеси (жакшы жагы, жаман жагы).
8. Чоң эне жана бала мамилеси (жакшы жагы, жаман жагы).
9. Чыгармадан биз кандай сабак алышыбыз керек?

Сабакты жыйынтыктоо үчүн берилүүчү суроолор:

1. Көчмө дүкөндүн чыгармадагы орду, кызматы ж.б.
2. Кемпир, сенин чоң энеңе окшошпу?
3. Эмне үчүн Орозкул арак ичет, зөөкүрлөнөт?

4. Сабактан эмнени билдиңер, үйрөндүнөр?

Окууулардын билимин баалоо.

Сабактан тышкаркы иштин темасы: «Ак кеме» повестиндеги Момун оң каарманбы же терс каарманбы? (талкуу).

Сабактан тышкаркы иштин максаты: Момундун образы аркылуу окуучуларга адамдагы оң жана терс сапаттарды айырмалай билүүгө үйрөтүү.

Сабактан тышкаркы иштин планы:

1. «Ак кеме» повестинин каармандары.
2. Бала менен Момун.
3. Момун ата, тай ата, күйөө жана кайын ата,
4. Момундун инсандык сапаттары:

Сабактан тышкаркы иштин жүрүшү:

Талкуу усулу аркылуу Момундун оң жана терс сапаттарын талдоо аркылуу анын мүнөзүн ачып берүү.

Мурунку сабактарда талкууга алынуучу суроолор окуучуларга алдын ала берилет. Окуучулар повестти окуп чыгууда төмөнкүлөргө көңүл буруу керектиги эскертилет.

Талкууга алынуучу суроолор:

1. Момун ата катары кандай адам?
2. Момун кайын ата катары кандай адам?
3. Момун тай ата катары кандай адам?
4. Момун күйөө (эр) катары кандай адам?
5. Момундун каада-салтка жасаган мамилеси.

6. Момундун жаңы көрүнүштөргө жасаган терс мамилеси. Окуучулар кезеги менен суроолорду талкууга алышат. Момундун балага жасаган мамилесинен анын тай ата катары жасаган жакшы мамилеси, анын жакшы сапаттарга ээ экендигин ачылып берилет.

Мисалы, Роза минтип жазат: Момун балага мээрим менен мамиле жасайт ал мээримдүү адам.

Изилдөөнүн жүрүшүндө зээндүү окуучулардын билимдерин, билгичтиктерин, көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн формалары жана методдору такталып, өркүндөтүлүп барылды.

Сабактарда колдонулуучу усулдар:

Билимдерди бекемдөө. (Тест менен иштөө).

Төмөнкү чыгармалардын арасынын Ч. Айтматов жазган чыгармаларды тап. Мисалы, Ажар, Жылдызкан, Жамийла, Тоо балдары. Алтын кыз, Ак кеме, Кубат, Муздак дубалдар, Гүлсарат, Жараланган жүрөк, Тоолор кулаганда, тоо арасында, Деңиз бойлой жорткон ала дөбөт, Күүнүн сыры, Кылым карытар бир күн. Дыйкандар, Биздин замандын кишилери.

«Ой чокусу» усулунун негизинде билимдерди бекемдөө.

Окуучуларга ой жүгүртүүнү талап кылган төмөнкүдөй суроолор берилет:

1. Ч. Айтматов балалык кезинде айылда чоңоюшу анын чыгармачылыгына кандай таасир эткен?
2. «Ак кеме» повестинде эмне жөнүндө баян этилет?
3. Ч. Айтматовдун чыгармаларынын, анын ичинде «Ак кеме» повестинин көркөмдүк кудрети эмнеде?
4. Эмне үчүн кыргыз эли Ч. Айтматовду өтө жогору баалайт?
5. Эмне үчүн «2018-жыл – Ч. Айтматов жылы» деп жарыяланган?

«Кара куту» методу:

- окуучулар жуп-жуп болуп бөлүнөт;
- окуучуларга теманын мазмунунун түшүнүүгө керектүү таяныч сигналдар, белгилер таркатылат;
- эмне аткаруу керектиги түшүндүрүлөт;
- мугалим иштин жүрүшүн текшерет;
- тапшырманы туура аткарган кичи топтун мүчөсү мугалимдин ролун аткарып доскага тапшырманын аткарылышын жазат;
- окуучулар доскага жазылгандарды түшүнөт, жазып алат;

– туура жооп берген окуучу башкаларды текшерип мугалимдин ролун аткарат.

Жупта иштөө. Ч. Айтматовдун 6 чыгармасын карточкага жазуу. Окуучулар жуп-жуп болуп бөлүнүшөт. Алты жуп алты чыгарманын бирин тандайт, аны даярдайт. Ар топко бирден зээндүү окуучу кошулат. Ал лидер катары функция аткарат. Бөлүнүп берилген теманын үстүнөн иштөөгө (баары катышууга, ар ким өз пикирин айтууга ж.б.) уюштурат. Кайсы жуп тапшырманы аткарып бүтсө, окуучу мугалимдин ролун аткарып жуптардагы иштин жүрүшүн текшерет. Доскага 6 чыгарманын атын жазат.

Ролдук оюндар. Өспүрүм курактагы окуучулар менен темага байланыштуу инценировкакалаган оюндарды ойноого, адабият сабагын ролдук оюндарды пайдалануу аркылуу өтүүгө болот. Мисалы, Султанмуратты атасынын Жамбулга алып барганын ролдук оюнда көрсөтүү. Диалогго басым жасоо. Ролдук оюн аркылуу Толгонайдын, Ажар, Момун чалдын монологдорун да көрсөтүүгө болот. Ролдук оюндарды аткарууда окуучулар ошол каармандардын ролун аткаруу аркылуу эстеп калат, чыгарманы түшүнүүгө мүмкүнчүлүк алат.

«Кара куту» усулунун жардамында үйрөнүлгөн билимдерди бекемдөө.

–Окуучулар жуп-жуп болуп бөлүнүшөт. Алгач аларга Ч. Айтматовдун өмүрү жана чыгармачылыгын чагылдырган түшүнүктөрдү карточкага жазып чыгуу тапшырмасы берилет. Кантип аткаруу керектиги окуучуларга түшүндүрүлөт.

– Мугалим жуптардагы иштин жүрүшүн көзөмөлдөп текшерип турат.

– Тапшырманы туура аткарган жуптун бир мүчөсү мугалимдин ролун аткарып доскага тапшырманын аткарылышын жазат. Мисалы, 1928. Шекер. Пишпек, Жалал-Абад, Москва. Пишпек. Талас. Жамбыл. Институт. Ангемелер.(Ак жаан, Асма көпүрө) Повесттер (Жамийла, Гүлсарат, Ак кеме). Москва. Люксембург. Депутат. Мамлекеттик жана Лениндик сыйлык. Кыргыз Эл баатыры, 2008.

– Окуучулардан бул түшүнүктөр эмнени түшүндүрө тургандыгы суралат. Билген окуучу мугалим катары билгендерин айтып берет. Доскага жазылган маалыматтар жетишсиз жана кемчилиги бар болсо, аларды калган жуп өкүлдөрү тактайт, оңдойт, толуктайт. Окуучулар доскага жазылгандарды түшүнөт, өз дептерлерине жазып алат. Туура жооп берген окуучу мугалимдин ролун аткарып, башка окуучуларды текшерет.

«Бешинчиси ашыкча» усулунун жардамында билимдерди бекемдөө. Окуучуларга карточкалар таркатылат. Карточкага жазылган түшүнүктөрдүн ичинен Жамилага тиешеси жокторду табуу жана туура вариантты дептерине жазып алуу сунушталат. Мисалы, сөгүү, деми кысылуу, өксүү, каткыруу, азгыруу, сарамжал, жумшак, кургануу, жер тепкилөө, каттуулук.

«Карам-каршы мамиле» усулунун негизинде билимдерди бышыктоо. «Ч. Айтматов менин турмушумда» жана «Мен Ч. Айтматовдун турмушунда» темалары тапшырма катары берилет.

Тапшырманы аткаруу (алгоритми).

1. Тапшырманы аткарууга керектүү суроолор топтому.
 - Ч. Айтматовдун өмүр жолун эсиңе түшүр?
 - Ч. Айтматовдун сенин турмушундагы ролу кандай?
 - Мен Ч. Айтматовдун чыгармаларынан кандай таасир алам?
2. Башыңа келген ойлорду тартиби менен жаз. Шашылуунун кереги жок.
3. Ошол ойлордун эң маанилүүлөрүн бөлүп көрсөт. Таблицага катары менен жаз.
4. Окуучулар өз ойлорун жыйынтыктап, Ч.Айтматовдун чыгармачылыгынын негизги өзгөчөлүктөрүн аныктагандан кийин, аны доскага жазуусу зарыл жана аны окуучулардын баары бир сыйра окуп чыгууга тийиш.

Тереңдетип үйрөнүүнүн программасы:

1. Ч. Айтматовдун өмүр жолунун чыгармаларында чагылдырылышы.
 - a) “Эрте келген турналар”.
 - b) “Жамийла”.
 - c) “Кылым карытар бир күн”.

2. Ч. Айтматовдун көркөм дүйнөсү.
3. Ч. Айтматов кыргыз адабиятын, орус адабиятын, дүйнөлүк адабиятты өнүктүргөн жазуучу (Далилдөө).
4. Ч. Айтматовдун чыгармаларын дүйнө жүзү окуйт. Ч. Айтматовдун чыгармалары кино искусстводон алган орду.
5. Ч. Айтматовдун чыгармаларынын искусстводон алган орду жөнүндө.
6. Ч. Айтматовдун чыгармалары мезгил же жаш тандайбы.
7. Чыгармаларын жазууга, жазуучуга көбүнчө эмне себеп жана ким түрткү берет?
8. Чыгармаларынын сүрөт искусствосу менен кандай байланышы бар?
9. Эрте келген турналар кай жерде жана эмне себептен жазылган?
10. Эрте келген турналардын кармандар менен кандай байланышы бар?
11. Досторун кандай атаган, кимдер дейт эле, аларды Аксай Десанттары деп атаган, чыгармадагы балдар Ч. Айтматовдун өзүнүн классташтары болгондугу тууралуу окуучулар алдын ала билишет.

Мисалы, Ч. Айтматовдун “Кызыл жоолук жалжалым” деген чыгармасын кошуна мамлекеттегилер да “Делбирим” деген ат менен киного тартып жатышат. Мисалы: Силер ушул чыгармага кандай көз-караштасыңар? Ильясды кайсы каарманга кошосуңар терспи же оңбу. Окуучулар ар бир каарман жөнүндө өзүнүн жеке оюн билдирет. Эгер сен болгондо кандай жолду тандамак элең деп балдарды турмушта жаңылууга учурап калбоо керектигин өздөрү да жан дүйнөсү менен сезишет.

Каармандар терс-оңго бөлүнүп жатканы менен толугу менен терс каарманды жаман көрбөй, тескерисинче аларга түшүнүү менен аны жек көрүшүнүн эмне үчүн терс көрүнүп калганын түшүндүрө алышат.

Проекттерди түзүүдө төмөнкүлөр эске алынат:

1. *Киришүү*, мында окуучу теманын тандалып алынышын негиздеп берүүгө тийиш.

2. *Негизги мазмун*, ал бир канча теориялык булакты өз алдынча анализдөөнүн же белгилүү бир объектини, кубулушту жеке иликтөөнүн

жыйынтыктарын камтыган бир нече бөлүмдөн турууга тийиш.

Мазмундун үстүндө иштөөдө окуучу кандайдыр бир фактыларды өз ара салыштырышы, алардын ичинен негизгилерин бөлүп көрсөтүшү, алардын табиятын аныкташы, демек, алардын жаңы белги-касиеттерин ачып бериши, тактап айтканда, алар тууралуу субъективдүү жаңы маалыматты табышы керек. Бирок буга берилген кырдаалды өзгөртүү менен гана жетүүгө болот. Окуучуда мындай өзгөртүүнүн даяр үлгүсү жок. Ошондуктан ал ар бир фактор менен кеңири иш-аракетти алып барууга өтөт, аларды салыштырат, ар биринин өзгөчөлүгүн табат, алардын иш-аракет чөйрөсүн белгилейт, аларды иш-аракет чөйрөлөрүнө ылайык удаалаштыкта жайгаштырат. Мунун баары ар бир иш-аракеттин жыйынтыгын аңдап-түшүнүүгө гана өбөлгө түзбөстөн, таанып-билүүчүлүк ар бир иш-аракеттин өз-өзүнчө операциялык структурасын жана бүтүндөй ишмердүүлүктүн структурасын аңдап-түшүнүүгө өбөлгө боло алат.

3. Корутунду, анда бүтүмдөрдүн чыгарылышы, прогноздун болушу милдеттүү.

4. Тиркеме.

5. Колдонулган адабияттардын тизмеси.

Зээндүү окуучуларды эксперименттик окутуу процессинде төмөнкүдөй өзгөчөлүктөрдү эске алдык: 1) зээндүүлүк жогорку татаалдыктагы окуу материалдарын өздөштүрүүгө мүмкүндүк берет; 2) зээндүү окуучулардын чыгармачылыгын өнүктүрүүгө багыт алуу; 3) зээндүү окуучуларды окутууда алардын курактык жана жекече өзгөчөлүктөрүн эске алып окутуу; 4) зээндүү окуучуларды өнүктүрүүдө төмөнкүдөй дидактикалык негиздерди: окутуу мазмуну, окутууну уюштуруу формалары, методдору ж.б. эске алуу зарыл.

Биз мугалимдерге зээндүү окуучулар менен жекече сабактарды даярдоодо жана өткөрүүдө төмөнкү дидактикалык жоболорду негиз кылып алууну бөлүп көрсөттүк:

– сабактын структурасын түзүүнүн алдында традициялык эмес сабактын максатын, ага ылайык милдеттерин так, туура коюу;

– зээндүү окуучуларды өнүктүрүүгө багытталган окуу материалдарынын мазмунун тандоо, логикалык иреттүүлүгүн, жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу;

– зээндүү окуучулардын окуу материалдарын системалуу өздөштүрүүсүнө көмөк берүүчү окутуу каражаттары менен камсыз кылуунун жана жагымдуу маанайды (микроклиматты) жаратуунун шарттарын түзүү жолдорун аныктоо. Ошондой эле зээндүү окуучулар менен кеп (обратная) байланыш түзүүнү ишке ашыруу жана анын негизинде өз ишин өркүндөтүп баруу.

Эксперименттик ишти жүргүзүү үчүн эксперименттик топко зээндүү окуучулар, көзөмөл (контролдук) топко жалпы билим берүүчү класстардын окуучулары тандалып алынды. Иликтенүүчү топтор сапаттык жагынан (жөндөмдүү, зээндүү окуучулар ж.б.) айырмачылыктарга ээ болсо, ал эми сандык жагынан бирдей болушкан.

Педагогикалык эксперимент Ош шаарындагы У. Салиева атындагы зээндүүлөр мектебинде жана Керме Тоо мектебинде жүргүзүлдү.

Эксперименттик иште басымдуу түрдө өз алдынча үйрөнүү формасында жүргүзүлүп, сабактар жаңы технологияларды колдонуунун негизинде, зээндүү окуучулардын өз алдынча тапшырмаларды аткаруусуна басым жасалды. Өз алдынча үйрөнүүдө темага тиешелүү билимдерин, практикалык тапшырмаларды аткара алуу көндүмдөрүн, билгичтиктерин калыптандыруу жана бекемдөө ишке ашырылды.

Эксперименттик изилдөөдө төмөнкүлөрдү аныктоону максат кылдык:

– эксперименттин дидактикалык шарттарын жана зээндүү окуучуларды өнүктүрүүгө түрткү берүүчү окутуунун жаңы технологияларынын эффективдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрүн тактоо;

– эксперименталдык топтун окуучуларынын «Кыргыз тили жана адабияты» предметтери боюнча билимдеринин жана билгичтиктеринин сапаттык деңгээлинин жогорулашына зээндүү окуучуларды өнүктүрүү боюнча биз тарабынан иштелип чыккан дифференциялап жана жекече

окутуунун натыйжалуулугун аныктоо болгондуктан, кыргыз тили жана адабияты предметин жалпы билим берүүчү программалардын алкагынан сырткары байытылган окуу программаларын өздөштүрүүнүн жүрүшүндө зээндүү окуучуларда жаралган өнүгүүлөр талдоого алынды.

Зээндүү окуучулардын өнүгүүсүн баалоодо үч денгээлге бөлүк. Критерийлери: а) теманы өздөштүрүүсү; б) билгичтиктеринин калыптануусу; в) таанып-билүү ишмердигинин өнүгүшү;

Окутуунун натыйжалуулугунун критерийи болуп окуучулардын жетишүү деңгээли, алардын окуу программадагы билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өздөштүрүү даражасы эсептелинди. Ошол себептүү окуучулардын билим жетишкендиктерин системалуу көзөмөлгө алуу керек болду. Окуучулардын билим жетишкендиктерин жыйынтыктоочу текшерип баалоо, ар бир окуучунун күтүлүүчү натыйжага жеткендигин же жетпегендигин аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Ал эми алардын билим жетишкендиктерин текшерип, анализдөө эксперттер тарабынан ишке ашырылды.

Зээндүү окуучулардын билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн калыптануусунун даражасын билүү жана баалоо эксперттер аркылуу ишке ашты.

Эксперт катары мугалимдер зээндүү окуучулардын окуу программадагы билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өздөштүрүү даражасын баалап беришти.

Окуучулардын тапшырмаларды аткаруудан кийинки билим жетишкендиктери үч түрдүү бааланды:

- 1) жакшы;
- 2) канааттандырарлык;
- 3) жаман.

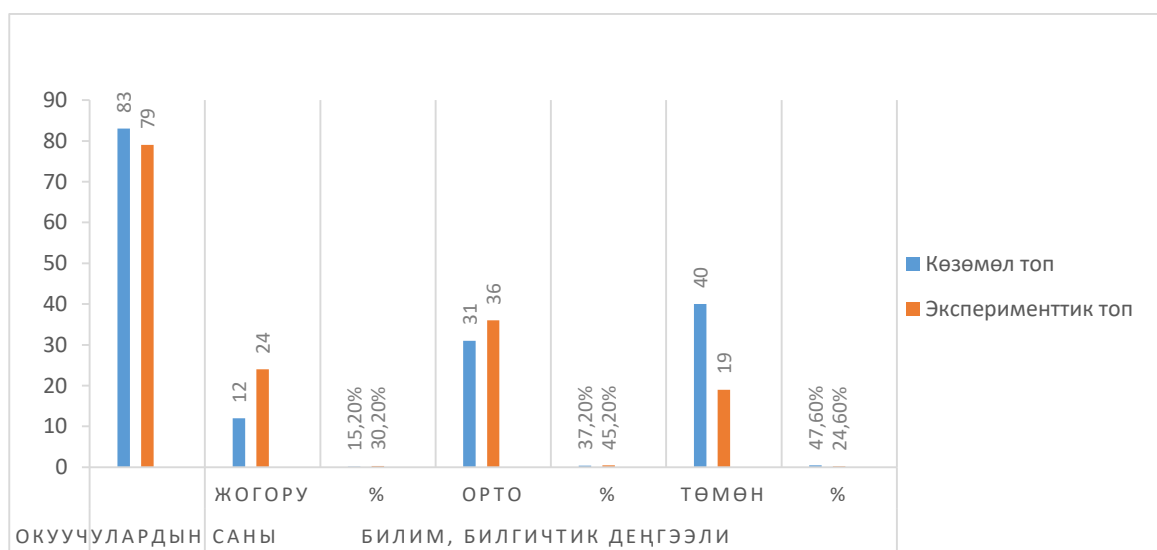
Зээндүү окуучулардын өнүгүшүн *төмөнкү, ортонку жана жогорку* деп, үч денгээлге бөлүп алдык. Эксперименттик жана көзөмөл топтордун көрсөткүчтөрү 3.2.5-таблицада берилди.

Эксперименттик жана көзөмөл топтордун көрсөткүчтөрү биздин изилөөбүздү башында жана биз жактан иштелип чыккан методканы колдонгондон кийинки жыйынтыктары 1-2-таблицаларда берилди. Эксперименттик изилдөөгө катышкан бардык балдардын ичинен 162 нин иштери анализденди. Алардын ичинен констатация кыла турган экспериментке 83 бала, эксперименталдык топто 79 окуучу катышты. Алынган натыйжалар төмөнкүлөрдү көрсөттү (3.2.7, 3.2.8-таблицалар, 3.1-3.2-сүрөттөр).

3.2.7-таблица. 2013-2014-окуу жылдардагы эксперименттик изилдөөнүн жыйынтыктары (%)

	Окуучулардын саны	Билим, билгичтик деңгээли					
		Жогору	%	Орто	%	Төмөн	%
Көзөмөл топ	83	12	15,2	31	37,2	40	47,6
Эксперименттик топ	79	24	30,2	36	45,2	19	24,6

Экспериментте алынган жыйынтыктардын диаграммада чагылыштары (3.1.-сүрөт)

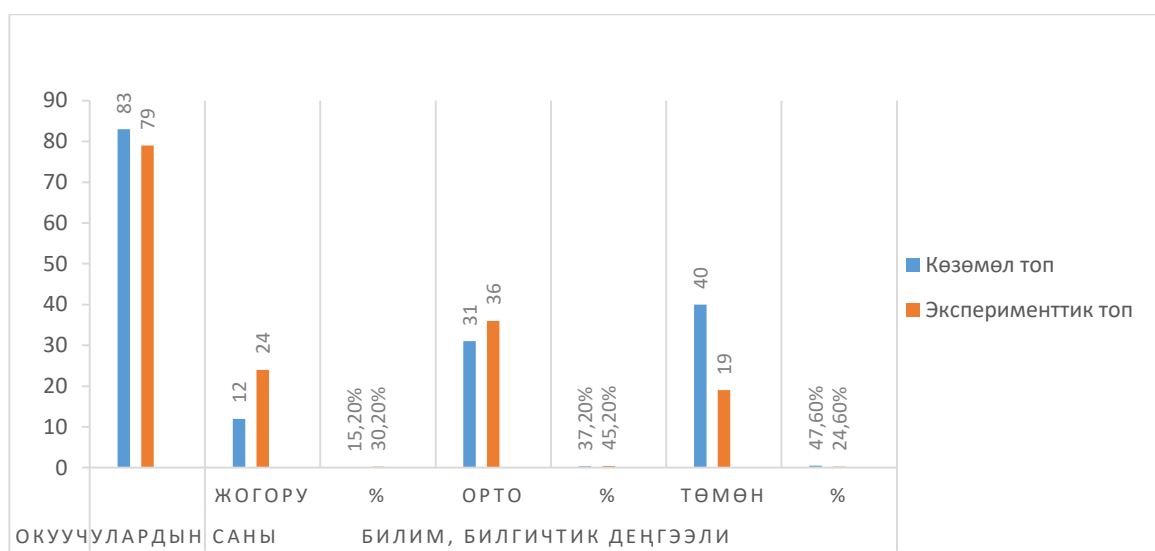

3.1.-сүрөт. Эксперименттик изилдөөдөн алынган жыйынтыктардын көрсөткүчтөрүнүн диаграммада чагылдырылышы.

3.2.8-таблица. 2018-2019-окуу жылындагы эксперименттик изилдөөнүн жыйынтыктары (%)

	Окуучулардын саны	Билим, билгичтик деңгээли (2018-2019)					
		Жогору	%	Орто	%	Төмөн	%
Көзөмөл топ	83	12	15,2	31	37,2	40	47,6
Эксперименттик топ	79	24	30,2	36	45,2	19	24,6

Экспериментте алынган жыйынтыктардын диаграммада чагылдырылышы

3.2-сүрөт. 2018-2019-окуу жылындагы эксперименттик изилдөөдөн алынган жыйынтыктардын көрсөткүчтөрүнүн диаграммада чагылдырылышы.

Таблицадагы көрсөткүчтөр эксперименттик иштин натыйжалуулугу жөнүндө жыйынтык берет. Окуучулардын ийгиликтүүлүгүнүн коэффициентин салыштырып, биз алардын сандык белгилеринин эксперименттик топтогу окуучулардын билим, билгичтеринин калыптануусунун I, II же III даражасына туура келген деңгээлин бөлүдүк:

– I деңгээл – жогорку, окуучу максималдык оор тапшырманы аткара алат, мындай деңгээлде эксперименттик окутуунун аягында 24 окуучу болду.

– II деңгээл – орто, окуучу бир катар оорчулуктардагы тапшырмаларды аткара алат. Бул окуучулар тобунда 36 окуучу болду.

– III деңгээл – төмөнкү, окуучу тапшырмалардын кыйналууларга кабылып аткарат. Бул топто 19 окуучу болду.

Ал эми көзөмөл топтун көрсөткүчтөрү:

– I деңгээл – жогорку, окуучу максималдык оор тапшырманы аткара алат, мындай деңгээлде эксперименттик окутуунун аягында 12 окуучу болду.

– II деңгээл – орто, окуучу бир катар оорчулуктардагы тапшырмаларды аткара алат. Бул окуучулар тобунда 31 болду.

– III деңгээл – төмөнкү, окуучу тапшырмалардын кыйналууларга кабылып аткарат. Бул топто 40 окуучу болду.

Эксперименттик иштин жыйынтыктарын сандык жана сапаттык талдоо, эксперименттик тажрыйба ишине чейинки байкоо этабында эксперименттик жана көзөмөл топтогу окуучулардын билим деңгээли бирдей, ал эми калыптандыруучу этабында эксперименттик тайпанын окуучуларынын билим деңгээли көзөмөл тайпанын билим деңгээлинен жогорулады деген жыйынтыкка келебиз.

Эксперименттик изилдөө зээндүү окуучуларды жекелештирип окутуу эффективдүү натыйжа бергендигин көрсөтүп турат. Ошондой эле эксперименттин жүрүшүндө сабактарда окуучулардын окуу ишмердүүлүктө активдүүлүгүнүн өскөндүгү байкалды жана интерактивдүү технологияларды колдонуу окуучулардын билимдерин, көндүмдөрүн бекемдеп, калыптандырды.

Зээндүү окуучулардын тажрыйбадан кийинки өнүгүүсүн тактоо үчүн кайрадан Ровен тестин пайдаландык. Ал эксперименттик изилдөө жүргүзгөнгө чейин жана эксперименттен кийин зээндүү деп эсептелген окуучуларды Ровен тести боюнча интеллект деңгээлдеринин өнүгүүсү аныктоого мүмкүндүк берди (Таблица 3.2.6.).

Таблицадагы көрсөткүчтөрдөн эксперименттик иштен кийин зээндүү окуучулардын Ровен тести боюнча интеллект көрсөткүчтөрү

жогорулагандыгы белгилүү болду. Ал эми көзөмөл топ менен жүргүзүлгөн Ровен тестинин көрсөткүчтөрү 60-75% аралыгын түздү. Мындан көзөмөл топту түзгөн окутуучуларга салыштырганда Ровен тести боюнча зээндүү окуучулардын интеллект көрсөткүчтөрү жогорулагандыгы белгилүү болду.

Биздин тажрыйбалык ишибиз зээндүү окуучуларды дифференциялап, жекелештирип окутуу төмөнкүдөй өзгөчөлүктөргө ээ экендигин көрсөттү:

– жекелештирип окутуу зээндүү окуучуларда билимдерди, көндүмдөрдү жана билгичтиктерди натыйжалуу өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет;

– жекече окутуу окуучулардын ойлом процессиндеги жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүүгө ыңгайлуу шарт түзөт;

– жекече окутуу окуу процессинде зээндүүлүгү менен айырмаланган жакшы окуган, жөндөмдүү окуучулардын натыйжалуу билим алуусуна шарт түзөт;

– жекече окутуу зээндүү окуучулардын окуу көндүмдөрүн жана билгичтиктерин натыйжалуу калыптандырууну ишке ашырат; Ошондой эле бул ыкма окуучуларды чыгармачылык иштер менен алектентүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

Мектепте окутуу процессин зээндүү балдарга багыттоо менен окутуу, класстагы окуучулардын ар биринин билим алуусуна дифференцирлүү мамиле жасоо менен алардын өз алдынча жекече натыйжалуу иштөөсүнө шарт түзөрүн көрсөттү. Окутууну жекелештирүүнү окутуунун башка усулдары менен айкалыштыруу зээндүү окуучуларда чыгармачылык ишмердикти өнүктүрүүдө максатка ылайыктуу болуп саналары белгилүү болду.

Жекече окутууну уюштурууда өз алдынча чыгармачылык менен изденип иштеген зээндүү окуучулар сабак тапшырмаларын өтө терең өздөштүрөрү белгилүү болду.

Зээндүү окуучулардын ар бирин жекече окутууну туура уюштурууда, алар жаңы билимге ээ болуу ынтызаарлыгы артып, убакытты бошко

кетирбөөгө аракеттенишип, көбүрөөк убактыларын өз алдынча чыгармачылык менен изденип иштөөсүнө маани беришкендиги белгилүү болду.

Жекече окутууда *проекттер методун* колдонуу өтө натыйжалуу болору белгилүү болду. Изилдөөдөн проект методу окуучуларды активдештирип, өз алдынча билим алууга шыктандырат жана сөздүктөр, энциклопедиялар, Интернет-ресурстары менен иштөөгө түрткү берерин көрсөттү.

Аталган метод мугалим менен окуучунун өз ара кызматташын жаңы денгээлге алып чыгат жана чыгармачылык изденүүгө түрткү берет .

Окуучулардын окууга болгон мамилесин жана мотивациясын салыштыруу максатында атайын анкета даярдадык. Андагы максат зээндүү окуучулардын мотивациясы көзөмөл топтогулардын мотивациясынан кандай айырмачылыктарга ээ экендигин аныктоо болду.

3.2.9-таблица. Окуучулардын окууга болгон мотивациясы

Мотивдер	Көзөмөл топ	Эксперименттик
1. Билимдүү адам бактылуу болот деп эсептейм	19,2	27,3
2. Сабактарды жакшы окуйм, себеби бул мага жеңил	7,0	19,3
3.Мугалимдер ар дайым сабакты кызыктуу өтөт	3,4	28,1
4. Мен мектепти жакшы бааларга бүтүрүшүм керек	10,7	14,2
5. Мектепте жакшы окуу, менин ЖОЖго окууга өтүүмө жана жакшы билим алуума да керек болот	13,5	74,3
6.Мектепте жакшы окуу менин келечектеги мүмкүнчүлүгүмдү кеңейтет	12,0	32,1
7. Жакшы билим алуу аң сезимимди кеңейтет	4,8	9,3
8. Жакшы бааларга окуу мен үчүн сыймыктуу	3,1	12,4
9. Мектептен алган жакшы билим менин келечектеги кесиптик ишмердүүлүгүмө өз жардамын берет	7,3	28,2
11. Жакшы окуу менин кругозорумду кеңейтет	3,1	15,2
12. Сабактагы чыгармачылык атмосфера жакшы бааларга окууга түртөт	2,9	20,2
13. Чыгармачылыкка (ыр, проза жазууга) болгон каалоо	8,0	21,3

Таблицадан зээндүү окуучулардын окуу мотивациялары “Мектепте жакшы окуу, менин ЖОЖго окууга өтүүмө жана жакшы билим алуума да керек болот” (74,3%), “Мектепте жакшы окуу менин келечектеги мүмкүнчүлүгүмдү кеңейтет” (32,1%) ж.б. жогору экендиги, окуучунун келечекке умтулуу пландары, максаттары аларды терең билим алууга түрткү берери белгилүү болот.

Сыналуучулар билим алууда артыкчылык берген иштердин формаларын аныктоо үчүн төмөнкү түшүнүктөргө маалымат алдык.

- а) мугалимдин мугалимден байланышсыз өз алдынча иштөө;
- б) эки окуучунун биригип жуп болуп иштөөсү;
- в) төрт, беш окуучудан биригип, топто иштөө;
- г) класста коллективдүү иштөө;
- д) жекече дифференцирлештирилген тапшырмаларды аткаруу;
- е) жекече программа менен окуу;
- ж) өз алдынча чыгармачылык менен иштөө;
- з) компьютерди пайдалануу менен өз алдынча иштөө;
- н) ролдук оюндар.

Төмөндө келтирилген таблицада сунушталган иштердин кайсы түрлөрүнө сыналуучулар артыкчылык беришери көрсөтүлгөн.

3.2.10-таблица. Зээндүү окуучулар артыкчылык берген окуу ишмердигинин формалары

№	Иштөө формасы	Топтор	
		текш	экспер.
1.	Мугалимдин көзөмөлүндө өз алдынча аткаруу	10,9	6,0
2.	Жуп менен иштөө	18,5	8,0
3.	Чакан топто иштөө	15,5	10,0
4.	Класста коллективдүү иштөө	18,0	8,6
5.	Жекече дифференциациялаштырылган тапшырмаларды аткаруу	6,2	17,8
6.	Жекече программа менен окуу	3,5	14,4
7.	Өз алдынча чыгармачылык менен иштөө	–	8,4
8.	Компьютерди пайдалануу менен жекече иштөө	14,2	28,4
9.	Ролдук оюндар	14,2	8,4

Таблицадан эксперименталдык топтордогуларга өз алдынча билим алуунун калыптануусунун жогорку деңгээли тиешелүү болуп, алар өздөрүнүн көзөмөл топторундагы курбалдаштарына салыштырмалуу, сабактарга жекече катышууну артык көрүшкөндүгү (17,8%), ал эми текшерүүчү топтогулар коллективдүү иштөөлөрдү жактырышаары (18,0%) даана көрүнөт.

Таблицанын маалыматтары эксперименттик топтордо окуу жана окуудан тышкаркы процесстерде билимге, көндүм жөндөмдөргө өз алдынча ээ болуу жакшыраак калыптангандыгын күбөлөндүрүп турат.

Текшерүү топторунун суралгандар өз алдынча окуу каалоосу жогору экендигин билдире албаган, ал эми эксперименттик топтор арасында андайлар 14,4%.

Диссертациябыздын изилдөө проблемасын эксперименттик изилдөөнүн натыйжасында төмөнкүдөй *жыйынтыктарга* келдик:

1. Жаңы технологияларды колдонуп билим берүүдө жана жекелештирип окутуу процессинде окуучулардын зээндүүлүгүнүн өнүгүүсү өтө тез жана күчтүү жүрөт.

2. Зээндүү окуучулардын өз алдынча изденүүлөрү, алардын интеллектуалдык жактан өнүгүшүнүн ийгиликтүү болушун камсыздайт.

3. Зээндүү окуучулардын өнүгүшү окуучулар менен педагогдордун биргелешкен чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн негизинде бир кыйла ийгиликтүү жүрөт.

4. Окутуу процессинде зээндүү окуучуларды натыйжалуу өнүктүрүүгө зарыл педагогикалык шарттар төмөнкүлөр:

окуучулардин өзүн өнүктүрүүгө багытталган активдүү ишмердүүлүгү;
– зээндүү окуучуларды өнүктүрүүнү окутуунун жаңы технологияларын колдонуу аркылуу ишке ашыруу;

– зээндүү окуучуларды өнүктүрүү процессин педагогикалык жактан башкаруу.

Жекече окутуунун негизги этабында зээндүү окуучуларды өнүктүрүү төмөнкүлөргө көмөк берет:

– зээндүү окуучунун акыл аракеттеринин өнүгүүсүнө алып келет;

– окуучунун болочок кесибин туура тандоого, коомдо өзүнүн татыктуу ордун табууга, жекече активдүүлүгүн, түрдүү кырдаалда өз алдынча чечим кабыл алуусун өнүктүрүүгө жардам берет;

– предмет боюнча окуу материалын системалуу өздөштүрүүгө, маалыматтык, социалдык-коммуникативдик жана предметтик компетенцияларынын калыптанышына көмөк берет.

Тажрыйбалык иште зээндүү окуучулардын окуусунун натыйжалуулугу төмөнкүдөй *педагогикалык шарттарга* жараша болору аныкталды:

1. Зээндүү окуучуларды өз алдынча иштөөгө үйрөтүү.

2. Зээндүү окуучуларды жекече окутуу аркылуу чыгармачылык менен иштөөсүнө шарт түзүү.

3. Зээндүү окуучуларды такай мотивациялап туруу: аларды жакшы окууга жана чыгармачылык ишмердик аткарууга шыктандыруу.

4. Зээндүү окуучуларды педагогикалык коллективдин колдоосу.

5. Зээндүү окуучуларды окуткан мугалимдердин жасап жаткан жумушунун маанилүүлүгүн андап билүүсү, түшүнүүсү.

6. Педагогикалык чеберчилиги жогору, инсандык сапаттары бийик мугалимдердин, зээндүү окуучуларды окутуусу.

7. Мугалимдердин өз чеберчилигин арттырып баруусу, зээндүү окуучуларды кошумча маалыматтарды үйрөнүүгө кызыктыруусу.

Биз зээндүү окуучуларды окутууда өнүктүрүүнү ишке ашыруу процессинде педагогикалык таасир этүүлөрдү төмөнкүдөй багыттарда жүргүзүүнү сунуштайбыз:

– активдүүлүктү уюштуруу (ишмердүүлүктүн тигил же бул түрүнө талапты стимулдаштыруу);

– окуу ишмердүүлүктүн ыкмаларынын көп түрдүү болушу;

– инсандык сапаттарын стимулдаштыруу (жоопкерчилик, өз алдынча чечүү, мүмкүнчүлүгү ж.б.);

– окутууну жекелештирип жана дифференциялап жүргүзүү.

Үчүнчү глава боюнча жыйынтык

Изилдөө методологиясын жана методдорун аныктоодо инсанды ишмердикте өнүктүрүү, акыл аракеттеринин этаптуу өнүгүү теориялары жана интериоризация механизми негиз болуп кызмат кылды.

Мектептеги окуу процессине байкоо жүргүзүү, окуу программаларын талдоо, аңгемелешүүдөгү сурмажылоонун жыйынтыктары зээндүү окуучуларга билим берүү өзгөчөлүктөрүн аныктоого, ошого жараша изилдөөнүн планын иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк берди.

Биздин изилдөөбүздө жекелештирүү принцибинин негизинде уюшулган окутуунун жекелештирип окутуу формасын колдонууга жана анын мүмкүнчүлүктөрүн ачып берүүгө басым жасалды.

Эксперименттик иштер балдардын зээндүүлүктөрүн өнүктүрүү, алардын таанып билүү иш аракеттерин илимий негизде уюштуруу менен ишке ашырылды: окуучулардын эксперименттик жана көзөмөлдүк тайпалары тандалды, эксперимент катары дифференциялап жана жекелештирип окутуу аркылуу зээндүү окуучуларды өнүктүрүүнүн натыйжалуулугун арттыруу мүмкүнчүлүгү текшерилди.

Эксперименттик иште зээндүү окуучуларды жекелештирип окутуу окуучулар менен жекече иш жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк түзөрүн жана алардын зээндүүлүктөрүн өнүктүрүүдө натыйжалуу экендиги аныкталды.

Эксперименттик иштин жыйынтыгында дифференциялап жана жекелештирип окутуу зээндүү окуучуларды өнүктүрүүгө боло тургандыгын көрсөттү.

Эксперименттик изилдөөнүн натыйжалары зээндүү окуучулардын билимдерин, билгичтиктерин өнүктүрүүдө проекттер методун колдонуу натыйжалуу экендигин көрсөттү:

1. Жаны технологияларды колдонуп билим берүүдө жана жекелештирип окутуу процессинде окуучулардын зээндүүлүгү өтө тез жана күчтүү жүрөт.
2. Зээндүү окуучулардын өз алдынча изденүүлөрү, алардын интеллектуалдык жактан өнүгүшүн ийгиликтүү болушун камсыздайт.

3. Зээндүү окуучулардын өнүгүшү окуучулар менен педагогдордун биргелешкен чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн негизинде бир кыйла ийгиликтүү жүрөт.

4. Зээндүү окуучуларды өнүктүрүүнү уюштуруунун натыйжалуулугун арттыруу төмөнкү педагогикалык шарттарга байланыштуу:

- зээндүү окуучуларды өз алдынча иштөөгө үйрөтүү;

- окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүдөгү мугалим менен окуучунун биргелешкен иш аракети аркылуу чыгармачылыкка шыктандыруу;

- окуучулар менен педагогдорду чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүгө багытталган биргелешкен активдүү ишмердүүлүк, аларды жакшы окууга жана чыгармачылык ишмердик аткарууга шыктандыруу;

- зээндүү окуучуларды өнүктүрүүнү окутуунун жаңы жана интерактивдүү технологияларын колдонуу аркылуу ишке ашыруу;

- зээндүү окуучуларды педагогикалык коллективдин колдоосу;

- зээндүү окуучуларды өнүктүрүү процессин педагогикалык жактан башкаруу;

- окуучуларды өнүктүрүүдө байытылган окуу программаларын колдонуу.

- педагогикалык чеберчилиги жогору, инсандык сапаттары бийик мугалимдердин зээндүү окуучуларды окутуусу;

- мугалимдердин өз чеберчилигин арттырып баруусу, зээндүү окуучуларды кошумча маалыматтарды үйрөнүүгө кызыктыруусу.

Эксперименталдык изилдөөдө алынган натыйжалар дифференциялап жана жекелештирип окутуу зээндүү окуучуларды өнүктүрүүнүн негизги шарты экендиги аныкталды.

КОРУТУНДУ

Изилдөөнүн илимий-теориялык жана эксперименталдык натыйжаларын жалпылоо менен төмөнкүдөй жыйынтыктар жасалып, милдеттер аткарылды:

1. Өткөрүлгөн педагогикалык анализ, зээндүү балдардын окуу процессин уюштурууга жана өткөрүүгө орчундуу көңүл буруунун зарылчылыгы, коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдөн келип чыгып, анын билим берүүгө койгон жаңы талаптарына байланыштуу экендигин көрсөттү. Анын чечилиши үчүн зээндүү балдарды окутуу процессинин мазмунуна, формасына жана окутуу методдоруна автор сунуштагандай жаңыча кароону талап коёт.

Мектепте зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүү боюнча педагогикалык теорияны жана практиканы өнүктүрүү проблемасын чечүүнүн негизги шарты болуп, мектепте зээндүү балдарды өз убагында аныктап, аларды өнүктүрүү боюнча чет элдик жана ата мекендик илимий эмгектерди изилдеп үйрөнүү аркылуу алардын өзүн өзү өнүктүрүүдөгү өз алдынча чыгармачылык менен иштөөлөрү, билимди системалуу өздөштүрүү зарылчылык тенденциясы аныкталды. Кыргызстандын жалпы орто мектептеринде жетекчиликке алынуучу документтерге талдоо жүргүзүү, зээндүү балдарды окутуу процессин уюштурууну жана өткөрүүнүн мазмунун өркүндөтүү проблемасын аныктоочу негизги теориялык проблемасын аныктоочу теориялык жоболорду илимий ой жүгүртүүдөн өткөрүү зарылчылыгын жана практикадагы акталдуулугун көрсөттү.

2. Орто мектептерде компетенттик мамиленин негизинде зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүүнүн стандарттарын, окуу пландарын жана программаларын оптималдаштыруунун илимий негиздерин анализдөө, дидактикалык талаптарга ылайык байытылган окуу программаларын, окуу материалдарынын мазмунун аныктоого мүмкүндүк берди, гумандуу баалуулуктарга (социалдык, моралдык-адеп ахлактуулук, эстетикалык) багыттоо негизделди;

Дидактикалык принциптердин системасына төмөнкүлөр камтылды:

- мазмундун билим берүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк кызматтарынын комплекстүү чечилишине багыттуулугу;
- илимийлүүлүк, жеткиликтүүлүк, системалуулук;
- көрсөтмөлүүлүк;
- аң сезимдүүлүк жана активдүүлүк;
- окутуунун оптималдуу шарттары;
- таанып билүү кызыгууну, окууга жоопкерчиликтүү мамилени стимулдаштыруу;
- мазмундун баалуулук багыттуулук маңызы – ар бир окуучуну окуу процессинин борборуна коюу.

Зээндүү балдарга дидактикалык негизделген билим берүү процессин ишке ашыруунун педагогикалык шарттары катары мугалимдерди дидактиканын негиздери, окутуунун методдору, компетенттүүлүк жана компетенциялар түшүнүктөрү боюнча материалдар менен тааныштырууну камсыз кылды.

Дидактикалык талаптарга ылайык уюштурулган окутуу процесстери, мугалим менен окуучунун бирдиктүү иш аракетине жана мугалимдердин дидактикалык, методикалык алдын ала даярдыктары зээндүү балдарга билим берүүнүн сапатын жогорулатууга таасирин берди.

3. Зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруп өткөрүүдө байытылган окуу программаларын иштеп чыгууда жана анын мазмунун түзүүдө мазмундук, мотивдештирүүчү жана практикалык компоненттерине басым жасалды. Орто мектептерде зээндүү балдарга билим берүүдө байытылган окуу программаларын ишке ашырууда, алардын окуу материалдарын канчалык деңгээлде өздөштүрөрүн текшерүүгө басым жасалды.

Биринчи этапта VII-VIII класстарда кыргыз-тили жана адабияты боюнча билимди, билгичтик, көндүмдөрдү өздөштүрүү абалын байкоо, анкета жүргүзүү, сурамжылоо, тестирлөө, аңгемелешүү методдору аркылуу

аныкталды. Контролдук жана эксперименталдык топтор такталды, алардын билим деңгээлдерин текшерүү үчүн материалдар даярдалды.

Экинчи этапта, мектепте кыргыз-тили жана адабияты боюнча базалык программанын негизинде окутуунун дидактикалык жана методикалык суроолорун анализдөө боюнча изденүүчүлүк эксперимент өткөрүлдү. Предметти окутуу процессинде окутуу методдору менен окутуу каражаттарын колдонуу, жаңы технологиялардын элементтерин колдонуу методикасы изилденип, мектептердин шартында колдонуу мүмкүнчүлүктөрү такталды. Иштелип чыккан методикалык сунуштар, сабактардын иштелмелери эксперименталдык класстарда колдонууга сунушталды. Окутуунун методикасына корректировкалар киргизилди.

Үчүнчү окутуучу жана текшерүүчү педагогикалык эксперимент учурунда педагогикалык эксперименттин натыйжалары анализделинип, жалпыланып, теориялык жана эксперименталдык материалдар такталып, изилдөөнүн божомолдоолорунун ырастыгы далилденди.

Азыркы кездеги заманбап мектептердеги зээндүү балдарды окутуу процессин уюштуруу жана өткөрүүнү өркүндөтүү зарыл болуп жаткан шартта диссертацияда коюлган проблемалар боюнча изилдөөлөрдү улантуу зарыл деп ойлойбуз.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Зээндүү инсан элдин акыл байлыгы, рухий кенч болуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон атуул. Ошондуктан мамлекетти өнүктүрүү үчүн зээндүү инсандарга этият мамиле жасап, колдоого алуу зарыл. Ошондуктан зээндүү окуучуларды өнүктүрүүнүн мамлекеттик программасын кабыл алуу кечиктирилгис иштердин бири.

2. Мамлекеттик деңгээлде зээндүү балдарга билим берүүчү мектептерди, борборлорду көбөйтүү жана аларды атайын окуу программалары менен камсыздоо зарыл.

3. Изилдөөнүн жыйынтыктарынын негизинде зээндүү балдарды өнүктүрүү максатында билим берүү стандарттарынын жана окуу

программаларынын, окуу китептеринин методикалык аппараттарына окуу материалдарын тереңдетип окутуу боюнча толуктоолорду, кошумчаларды киргизүү.

4. Өз алдынча иштөөнүн өзгөчөлүктөрү жана зээндүү балдардын өз алдынча иштөөгө басым жасашы, зээндүү балдарды өз алдынча иштөөгө үйрөтүү зарылдыгын жаратат. Балдарды өз ишин уюштурууга, текст менен иштөөгө, маалымат булактарын колдонууга үйрөтүү зарылдыгы келип чыгат.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. **Абдульханова-Славская К.А.** Деятельность и психология личности [Текст] / К.А. Абдульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
2. **Аверьянов А.Л.** Системное познание мира: методические проблемы [Текст] / А.Л. Аверьянов. – М.: Политиздат, 1985. – 120 с.
3. **Азизходжаева Н.Н.** Педагогические технологии и педагогическое мастерство [Текст] / Н.Н. Азизходжаева. – Ташкент, 2003. – 192 б.
4. **Айтышова, Ж.Т.** Проблемы единства обучения и воспитания одаренных детей [Текст] / Ж.Т. Айтышова // Материалы научной конференции «Ўзбекистон тараккинти вацшларнинг ижтимоий фаоллиги». – Фергана: ФГУ. – 2003. – С. 106-108.
5. **Айтышова, Ж.Т.** Жөндөмдүү балдарды изилдөөнүн кээ бир педагогикалык жолдору [Текст] // Известия вузов Кыргызстана / Ж.Т. Айтышова. – Бишкек, 2005. – №1.
6. **Айтышова, Ж.Т.** Некоторые вопросы педагогики одаренных детей [Текст] / Материалы научной конференции «Таөлим жараннида мустакил тафаккур ривожланиши» / Ж.Т. Айтышова. Ташкент: ТашГУ, 2005. – С. 21-22.
7. **Айтышова, Ж.Т.** Некоторые проблемы одаренных детей [Текст] / Ж.Т. Айтышова. – Ташкент:ТашГУ. – 2006. – С. 41-42.
8. **Айтышова, Ж.Т.** Педагогические поддержки одаренных детей [Текст] / Известия Кыргызской академии образования: Специальный выпуск // Материалы международной научно-педагогической конференции, посвященной 75-летнему юбилею чл.-корр. НАН КР, доктора педагогических наук, профессора И.Б. Бекбоева / Ж.Т. Айтышова. – Бишкек: КАО. – 2005. – №3.
9. **Айтышова, Ж.Т.** Чыгармачыл балдарды окутуудагы божомолдуу программаларды сунуштоо [Текст] // Вестник Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына / Ж.Т. Айтышова. – Бишкек, 2009. – Вып. №1.

10. **Айтышова, Ж.Т.** Таланттуу окучуулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн ашыруунун көзөмөлдөө [Текст] / Ж.Т. Айтышова. – Ош, 2011. – 62 б.

11. **Айтышова, Ж.Т.** Жөндөмдүү балдарды окутууда божомолдуу программалардын үстүндө иштөө [Текст] / Ж.Т. Айтышова. – Ош, 2012. – 55 б.

12. **Айтышова, Ж.Т.** Педагогические технологии к взаимодействия с одаренными детьми [Текст] // Вестник филиала РГСУ в г. Ош / Ж.Т. Айтышова. – М., 2012. – №10. – С. 66-70.

13. **Айтышова, Ж.Т.** Жөндөмдүү балдарды окутууда инновациялык усулдарды пайдалануу [Текст] // Вестник ОГПИ / Ж.Т. Айтышова. – Ош, 2012.

14. **Айтышова, Ж.Т.** Педагогические технологии взаимодействия с одаренными детьми [Текст] // Вестник Российского государственного социального университета / Ж.Т. Айтышова. – Ош, 2012. – №10-12. – С. 66-68.

15. **Айтышова, Ж.Т.** Божомолдуу программаларды таланттуу балдарды окутууда колдонуу [Текст] / Ж.Т. Айтышова. – Ош, 2013. – 50 б.

16. **Айтышова, Ж.Т.** Диагностика методы работы с одаренными детьми в начальных классах [Текст] // Наука. Образование. Техника / Ж.Т. Айтышова. – Ош, 2016.

17. **Айтышова, Ж.Т.** Балдардын билимин сапаттуу өркүндөтүүдө социалдык интеллекттин ролу [Текст] // Известия вузов Кыргызстана / Ж.Т. Айтышова. – Бишкек. – 2016. – №8. – С. 52-54.

18. **Айтышова, Ж.Т.** Самостоятельная работа как условие развития творческой активности одаренных учащихся [Текст] // Молодой ученый / Ж.Т. Айтышова. – Казань. – 2016. – №27(131). – С. 639-642.

19. **Айтышова, Ж.Т.** Мектеп жашына чейинки зээндүү балдардын чыгармачылык изденүүсүндөгү эмоциянын компоненттери [Текст] // Известия вузов Кыргызстана / Ж.Т. Айтышова. – Бишкек. – 2016. – №3. – С. 170-172.

20. **Айтышова, Ж.Т.** Внеклассная работа по формированию экологической культуры младших школьников» [Текст] / Проблемы

природоохранной организации ландшафтов // Международная научно-практическая конференция. ДГАУ / Ж.Т. Айтышова. – Новочеркасск. – 2014. – С. 19-22.

21. **Айтышова, Ж.Т.** Интеллект түрлөрү жана окутуунун натыйжалуулугун арттыруу маселелери. [Текст] // Наука новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек. – 2016. – №4. – С.186-189.

22. **Айтышова, Ж.Т.** Балдардын билимин сапаттуу өнүктүрүүдө социалдык интеллекттин ролу. [Текст] // Известия вузов Кыргызстана / Ж.Т. Айтышова. – Бишкек. – 2016. – №8. – 52-55-бб.

23. **Амонашвили Ш.А.** Личностно-гуманная основа педагогического процесса [Текст] / Ш.А. Амонашвили. – Минск: Университетское, 1990. – 308 с.

24. **Ананьев Б.Г.** Проблемы способностей [Текст] / Б.Г. Ананьев. – Л.: РСФСР, 1962. – 125 с.

25. **Ананьев Б.Х.** Склонности и способности [Текст] / Б.Х. Ананьев. – Л.: Ленингр. ун-т, 1968. – 340 с.

26. **Андреев В.И.** Педагогика творческого саморазвития [Текст] / В.И. Андреев. – Казань: Казан. ун-т, 1996. – 560 с.

27. **Антропова, М.В.** Дифференцированное обучение: педагогическая и физиологическая оценка [Текст] / М.В. Антропова. Г.Г. Манка, Л.М. Кузнецова, Г.В. Бородкина // Советская педагогика. – 1992. – №9-10. – С. 23-28.

28. **Апыш, Б.** Педагогика [Текст] / Б. Апыш. – Ош, 1993. – 386 с.

29. **Асипова, Н.** Билим философиясы жана тарыхы [Текст]: окуу китеби / Н. Асипова. – Б., 2010. – 240 б.

30. **Афанасьев, А.Е.** Профильная дифференциация в сельской школе [Текст] / А.Е. Афанасьев, Д.А. Данилов. – Новосибирск: Наука, 2004. – 230 с.

31. **Ахметов, М.А.** Развитие познавательной активности учащихся в личностно-ориентированном обучении химии [Текст]: дис. ... канд. пед. наук. – Ульяновск, 2012. – 23 с.

32. **Бабаев, Д.Б.** Педагогика [Текст]: окуу китеби / Д.Б. Бабаев, Б.А. Апышев, Т.А. Жоробеков. – Бишкек, 2002. – 440 с.
33. **Бабанский, Ю.К.** Педагогика высшей школы [Текст] / Ю.К. Бабанский, Т.А. Ильина, З.У. Жантакеева. – Алма-Ата: Мектеп, 1989. – 176 с.
34. **Бабанский, Ю.К.** Избранные педагогические труды [Текст] / Ю.К. Бабанский. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.
35. **Бабанский, Ю.К.** Оптимизация процесса обучения [Текст] / Ю.К. Бабанский. – М.: Педагогика, 1997. – 125 с.
36. **Балаян, Г.В.** Метод проектов на уроке истории [Текст] / Г.В. Балаян // Школьные технологии. – 1997. – №1. – 116-119-бб.
37. **Байсеркеев, А.Э.** Жаңы типтеги мектептерде физиканы окутууда окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү технологиясы [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. / А.Э. Байсеркеев. – Бишкек, 2010. – 23 с.
38. **Бекбоев, И.Б.** Научные основы формирования личности [Текст] // И.Б. Бекбоев. – Фрунзе: Мектеп, 1989. – 123 с.
39. **Бекбоев, И.Б.** Проблемы новой ориентации системы образования [Текст] / Теория и практика инновационного образования / И.Б. Бекбоев. – Бишкек, 2000. – С. 17-26.
40. **Бекбоев, И.Б.** Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери [Текст] / И.Б. Бекбоев. – Бишкек, 2004. – С. 384.
41. **Бекбоев, И.Б.** Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиялары [Текст] / И.Б. Бекбоев, Алимбеков А. – Бишкек: Бийиктик, 2011. – 192 б.
41. **Беликов, В.А.** Личностная ориентация учебно-познавательной деятельности (дидактическая концепция) [Текст] / В.А. Беликов. – Челябинск: ЧГПИ, 1995. – 142 с.
42. **Беспалько, В.П.** Слагаемые педагогической технологии [Текст] // В.П. Беспалько. – М., 1999. – 193 с.

43. **Беспалько, В.П.** Педагогика и прогрессивные технологии обучения [Текст] / В.П. Беспалько. – М., 1995. – 336 с.
44. **Бердовская, Н.В.** Педагогика [Текст]: учебное пособие / Н.В. Бердовская, А.А. Реан. – СПб.: Питер, 2006. – 304 с.
45. **Биржева, М.А.** Организационно-педагогические условия обучения и развития интеллектуально одаренных детей в начальной школе [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / М.А. Биржева. – М., 2007.
46. **Блауберг, И.В.** Становление и сущность системного подхода [Текст] / И. Блауберг. – М.: Высшая школа, 1987. – С. 197.
47. **Блум, Б.С.** Таксаномия педагогических целей Б.Блума, Таксаномия Блума [Текст].
48. **Богоявленская, Д.Б.** Развитие творческих способностей и одаренность // Гуманизация образования [Текст] / Д.Б. Богоявленская. – 1998. – №1. – С. 24-31.
49. **Богоявленская, Д.Б.** Творческая работа – просто устойчивое словосочетание [Текст] / Д.Б. Богоявленская, М.Е. Богоявленская // Педагогика. – М., 1998. – №3. – С. 36-43.
50. **Бондаревская, Е.В.** Ценностные основания личностно ориентированного воспитания [Текст] / Бондаревская Е.В. // Педагогика. – 1995. – №4. – С. 29-36.
51. **Васильев, В.** Проектно-исследовательская технология: развитие мотивации [Текст] / В. Васильев // Народное образовани. –2000. – №9. – 177-180-бб.
52. **Валькова, И.П.** Как развивать критическое мышление [Текст] / И.П. Валькова, Н. Низовская, Н.П. Задорожная, Т.М. Буйских. – Бишкек, 2005. – 200 с.
53. **Вершинина, Н.А.** Обогащение содержания образования как фактор развития одаренности детей младшего школьного возраста. [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / Н.А. Вершинина. – М., 2013.

54. **Векслер, Д.** Руководство по методике исследования интеллекта +практический материал [Текст]
55. Возрастная и педагогическая психология. Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А.В.Петровского. – М.: Просвещение, 1979. – 288 с.
56. **Волков, К.П.** Психология о педагогических проблемах [Текст] / К.П. Волков. – М, 1981. –72 с.
57. **Выготский, Л.С.** Педагогическая психология [Текст] / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с.
58. **Выготский, Л.С.** Собрание сочинений [Текст] / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – Т.2. – 504 с.; 1984. – Т.3. – 354 с.
59. **Галперин, П.Я.** Экспериментальное исследование внимания [Текст].
60. **Гершунский, Б.С.** Стратегические приоритеты развития образования России [Текст] / Б.С. Гершунский // Педагогика. – 1996. – №5. – С. 46-54.
61. **Гильбух, Ю.З.** Идеи дифференцированного обучения в отечественной педагогике [Текст] / Ю.З. Гильбух // Педагогика. – 1994. – №5. – С. 80-94.
62. **Гильбух, Ю.З.** Умственно одаренный ребенок. Психология, диагностика, педагогика [Текст] / Ю.З. Гильбух. – Киев: Укрвузполиграф, 1992. – 84 с.
63. **Гильфорд, Д.Ж.** Концепция креативности [Текст]. Три стороны интеллекта [Текст].
64. **Голубева, Э.А.** Дифференцированный подход к способностям и склонностям [Текст] / Э.А. Голубева // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10. – №4. – С. 75-79.
65. **Голубева, Э.А.** Способности и индивидуальность [Текст] / Э.А. Голубева. – М.: Прометей, 1993. – 184 с.

66. **Голуб, Г.Б.** Метод проектов как технология формирования ключевых компетентностей учащихся [Текст] / Г.Б. Голуб, О.В. Чуракова. – Самара: Профи, 2003.

67. **Горбунова, Н.В.** Методика организации работы над проектом. [Текст] / Н.В. Горбунова, Л.В. Кочкина // Образование в современной школе. – 2000. – №4. – 21-27-бб.

68. Государственный общеобязательный стандарт образования Республики Кыргызстан. – Бишкек, 2003. – 46 с.

69. **Гусева, Е.Ю.** Дальтон-план как средство повышения эффективности обучения русскому языку. – М., 2010.

70. **Гуревич, К.М.** Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы [Текст] / К.М. Гуревич. – М., 1970

71. **Давлатов, С.** Мой гениальный ребенок [Текст] / С. Давлатов. – Бишкек, 2012. – 384 с.

72. **Давыдов, В.В.** Проблемы развивающего обучения [Текст] / В.В. Давыдов. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.

73. **Данилов, М.А.** Роль начального обучения в умственном и нравственном развитии человека [Текст] / Москва 1947.

74. **Дигилова, И.В.** Дифференцированное обучение морфологии русского языка учащихся начальных классов национальной (кабардинской) школы [Текст]: дис. ... канд. пед. наук. – Майкоп. 2010.

75. **Дорофеев, А.А.** Педагогическая технология дифференцированной организации, самостоятельной работы курсантов (на опыте изучения общевоинских дисциплин) [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Брянск, 1998. – 16 с.

76. **Дуранов, М.Е.** Исследовательский подход к профессионально педагогической деятельности [Текст] / М.Е. Дуранов-Челябинск: ЧелГУ, 1996. – 72 с.

77. **Дружинин, В.Н.** Психология общих способностей [Текст] / В.Н. Дружинин. – СПб.: Питер, 1999. – 368 с.

78. **Дьюи, Дж.** Школы будущего [Текст] / Дж. Дьюи. – Москва 1922.
79. **Дюшеева, Н.К.** Психолого-педагогические основы профессионально-личностного формирования будущего учителя в вузе [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Н.К. Дюшеева. – Бишкек, 2009.
80. **Есипов, Б.П.** Самостоятельная работа учащихся на уроках, О качестве урока в начальной школе [Текст] / 1932.
81. **Жан, Пиаже** Речь и мышление ребенка [Текст] / М., 1994.
82. **Загвязинский, В.И.** Развитие творческих способностей учащихся на основе самостоятельного проблемного анализа учебного материала [Текст] / Сб. научн. тр. // Проблемы способностей в психологии. / Ред. кол.: А. А. Бодалев и др. – М.: АПН СССР. – 1984. – С. 134-138.
83. **Загвязинский, В.И.** Методология и методика дидактического исследования [Текст] / В.И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1982. – 129 с.
84. **Загвязинский, В.И.** Идея, замысел и гипотеза педагогического исследования [Текст] / В.И. Загвязинский // Педагогика. – 1997. – №2. – С. 9-14.
85. **Загвязинский, В.И.** Теория обучения: современная интерпретация [Текст]: учеб. пособие для студентов вузов / В.И. Загвязинский. – М.: Академия, 2007. – 192 с.
86. **Закиров, А.** Психология боюнча практикум [Текст] / А. Закиров. – Ош, 2015. – 161-165-бб.
87. Закон «Об образовании Кыргызской Республики». – Бишкек, 1992.
88. Закон «Об образовании Кыргызской Республики» (г.Бишкек, от 30 апреля 2003года №92). [Текст] / Сборник нормативно-правовых актов в области образования Кыргызской Республики. – Бишкек, 2004. – Вып.1. – С. 13-56.
89. **Занков, Л.В.** Памят школьника [Текст] 1994.
90. **Зимняя, И.А.** Педагогическая психология [Текст]: учебник для вузов / И.А. Зимняя. – М.: Логос, 2002. – 384 б.

91. **Ильина, Е.В.** Раскрытие личностных потенциалов – важная сторона профессиональной подготовки студентов [Текст] / Е.В. Ильина // Педагогика и психология. – 2010. – №4. – С. 22-27.
92. **Ингенкамп, К.** Педагогическая диагностика (пер. с нем.) [Текст] / К. Ингенкамп. – М.: Просвещение, 1991. – 238 с.
93. **Кабанова-Меллер, Е.Н.** Учебная деятельность и развивающее обучение [Текст] / Е.Н. Кабанова-Меллер. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
94. **Кавалев, В.Г.** Психология и педагогика самовосаитания [Текст] / ЛГУ 1958.
95. **Казнина, Т.В.** Дифференцированное обучение грамматике английского языка учащихся пятого класса средней школы [Текст]: дис. ... канд. пед. наук. – Екатеринбург. 2010.
96. Киргизко-русский словарь [Текст] / Сост. К.К. Юдахин. – Фрунзе: Главная редакция КСЭ, 1985. – Т. 2.
97. **Келлер, Г.** Песни самоучки, собрание стихотворений, Зеленых Генрих.
98. Конституция Республики Кыргызстан от 7 октября 1998 года. – Бишкек, 1998. – 68 с.
99. **Кособаева Б.** Орто мектепте химиялык билим берүүнү өркүндөтүү [Текст]: кн. для учителя / Бишкек 2013 год. - 222с.
100. **Кособаева Б.** Орто мектептин 8-классында химиядан базалык билим берүүнүн методикасы [Текст]: кн. для учителя / Бишкек 2001 год. – 252 с.
101. **Кон, И.С.** Психология ранней юности [Текст]: кн. для учителя / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 254 с.
102. **Конаржевский, Ю.Л.** Что нужно знать директору школы о системах и системном подходе [Текст] / Ю.Л. Конаржевский. – Челябинск: ЧГИИК. – 1986. – 135 с.

103. **Кочнев, В. П.** Развитие творческих способностей учащихся в процессе обучения математике в классах естественнонаучного профиля. 13.00.02. [Текст]: дис. ... канд. пед. наук. – Екатеринбург, 2013.
104. **Краевский, В.В.** Педагогическая теория: Что это такое? Зачем она нужна? Как это делается? [Текст] / В.В. Краевский. – Волгоград: Перемена, 1996. – 86с.
105. **Краевский, В.В.** Методология педагогики [Текст] / В.В. Краевский, Е.В. Бережнова. – М., 2008.
106. **Краевский, В.В.** Методология педагогики: новый этап: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений [Текст] / В.В. Краевский, Е.В. Бережнова. – М.: Академия, 2006. – 400 с.
107. **Кузьмин, Р.Е.** Формирование учебно-исследовательской культуры старшеклассников сельской школы [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Р.Е. Кузьмин. – Воронеж, 2007. – 24 с.
108. **Крутецкий, В.А.** Психология математических способностей школьников [Текст] / В.А. Крутецкий. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО МОДЕК, 1998. – 416 с.
109. **Кузнецова, Ю.И.** Изучение и обучение одаренных детей в американской педагогической психологии XX века [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук. / Ю.И. Кузнецова. – Москва. 1996.
110. **Курдус, Е.В.** Реализация индивидуально-дифференцированного подхода к учащимся 5 класса при обучении орфографии с применением информационных технологий. Автореф. к.пед. н., / Е.В. Курдус. – Елец. 2010.
111. Кыргыз Республикасынын билим берүү жөнүндө мыйзамы. – Бишкек, 2003.
112. Кыргыз Республикасынын мектеп окуучуларын тарбиялоо Концепциясы. – Бишкек, 2002.
113. **Ляудис, В.Я.** Памят в процессе развития [Текст] 1976.
114. Кыргызстанда билим берүүнү реформалоо концепциясы. – Бишкек, 2009.

115. **Лейтес, Н.С.** Изучать одаренность детей [Текст] / Н.С. Лейтес // Психологический журнал. – 1991. – Т. 13. – №1. – С. 147-164.
116. **Лейтес, Н.С.** Способности и одаренность в детские годы [Текст] // Н.С. Лейтес. – М.: Знание, 1984. – 80 с.
117. **Леонтьев, А.Н.** Деятельность. Сознание. Личность [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1977. – 287 с.
118. **Леонтьев, А.Н.** Избранные психологические произведения [Текст] // А.Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 1. – 391 с.
119. **Лернер, И.Я.** Дидактические основы методов обучения [Текст] // И.Я. Лернер. – М.: Педагогика, 1981. – 184 с.
120. **Лихачев, Б.** Педагогика. Курс лекций [Текст] / Б. Лихачев. – М., 1993. – 342 с .
121. Личностно-ориентированное образование: феномен, концепция, технологии / Монография. – Волгоград: Перемена, 2000. – 148 с.
122. **Макаренко, А.С.** Избранные педагогические сочинения: в 2 т [Текст] // А.С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1977. – Т 1. – 397 с.; Т.2. – 310 с.
123. **Мамбетакунов, Э.М.** Физиканы окутуу процессинде окуучулардын окуу иштерин уюштуруу: мугалимдер үчүн колдонмо [Текст] / Э.М. Мамбетакунов. – Фрунзе: Мектеп, 1989. – 112 б.
124. **Мамбетакунов, Э.М.** Педагогиканын негиздери [Текст] / Э. Мамбетакунов, Т. Сияев. – Бишкек, 2002. – 248 б.
125. **Мамбетакунов, Э.М.** Жалпы педагогиканын негиздери: Орто жалпы кесиптик жана орто окуу жайларынын студенттери менен мугалимдери учун окуу куралы [Текст] / Э.М. Мамбетакунов, Т.М. Сияев. – Бишкек: Айат, 2008. – 304 с.
126. **Мамытов, А.** Модернизация системы образования Кыргызской Республики [Текст] / А. Мамытов. – Бишкек, 2014. – 296 с.
127. **Маркова, А.К.** Формирование мотивации учения [Текст] / А.К. Маркова. – М.: Просвещение, 1990. – 164 с.

128. **Матюшкин, А.М.** Проблемные ситуации в мышлении и ситуации [Текст] / А.М. Матюшкин. – М.: Педагогика, 1972. – 310 с.
129. **Махмутов, М.И.** Проблемное обучение. Основные вопросы теории [Текст] / М.И. Махмутов. – М.: Педагогика, 1975. – 368 с.
130. **Мейли, Р.** Структура личности. Экспериментальная психология: пер. с фр. [Текст] / Р. Мейли, П. Фресса, Ж. Пиаже. – М.; 1975. – С. 259-276.
131. **Менчинская, Н.А.** Обучение и умственное развитие [Текст] / Н.А. Менчинская. – М., 1996. – С. 5-8.
132. **Муратов, А.Ж.** Педагогикалык технологиялар – азыркы мектепте [Текст] // Муратов А.Ж. // Мектеп-Школа. – 2005. – №1.
133. **Мурзаев, М.С.** Психология терминдеринин жана түшүнүктөрүнүн сөздүгү [Текст] / М.С. Мурзаев. – Ош: 2012. – 138 б.
134. **Наркозиев, А.** Кредиттик технологиялар боюнча билим берүү программаларын проектирлөө боюнча компетенттүүлүк мамилесинин (подход) теориялык негиздери [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук / А. Наркозиев. – Бишкек, 2010. – 320 б.
135. **Немов, Р.С.** Психология [Текст] / Р.С. Немов. – М.: Владос, 1998. – Том 2.
136. **Немов, Р.С.** Психология [Текст] / Р.С.Немов.–М.: Владос.1998.Том 3.
137. **Обухов, А.С.** Исследовательская деятельность как способ формирования мировоззрения [Текст] / А.С. Обухов // Народное образование, 1999. – №10. – С. 158-161.
138. **Обухова, Л.Ф.** Возрастная психология [Текст] / Л.Ф. Обухова. – М.: Высшее образование, 2006. – 460 с.
139. **Ожегов, С.И.** Словарь русского языка [Текст] / С.И. Ожегов. – М.: Русский язык, 1990. – 22-е изд. – 921 с.
140. **Одаренные дети.** С англ [Текст] / Общая ред. Г.В. Бурменской. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.

141. **Орлов, А.В.** Монолог и Диалог [Текст] / Москва, 1986. Психология личности и сущности человека [Текст] / М., 2002.
142. **Өздемир, С.** Таалим-тарбия ишин уюштуруудагы жаныланма. – Бишкек, 2002. – 244 б.
143. **Парфенова, Е.Л.** Методика дифференцированного обучения устному пересказу учащихся 5-6 классов на уроках русского языка [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Иваново. 2010.
144. **Педагогика.** Учебное пособие для студентов педагогических вузов и колледжей / Под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: Российское педагогическое агенство. – 1995. – 673 с.
145. **Педагогикалык изденүү.** – Фрунзе: Мектеп, 1989.
146. Педагогические технологии / Под общей ред. В.С. Кукушкина. – Ростов н/Д.: Март, 2002. – 320 с.
147. **Педагогическая энциклопедия** [Текст] // В 4 т.–Т.1.–М., 1993.– 607 с.
148. **Петровский, А.В.** Проблема развития личности с позиции социальной психологии [Текст] / А.В.Петровский // Вопросы психологии. – 1984. – №4. – С. 15-29.
149. **Платонов, К.К.** Структура и развитие личности [Текст] / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1986. – 255 с.
150. **Платонов, К.К.** Краткий словарь системы психологических понятий [Текст] / К.К. Платонов. – М.: Высшая школа, 1984. – 174 с.
151. **Познавательные процессы и способности в обучении:** учеб. Пособие для студентов пед. ин-тов [Текст] / Под ред. В.Д. Шадрикова. – М.: Просвещение, 1990. – 142 с.
152. **Подласый, И.В.** Педагогика [Текст] / И.В. Подласый. – М.: Владос, 2003.
153. **Пономарев, Я.А.** Фазы творческого процесса [Текст] / Я.А. Пономарев // Исследование проблем психологии творчества. – М.: Наука, 1983. – 336 с.

154. **Поморцева, Н.П.** Современное состояние и тенденции развития системы обучения одаренных учащихся в общеобразовательной средней школе США: Последняя четверть XX века [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н.П. Поморцева. – М., 2002.
155. **Рахимова, М.Р.** Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы [Текст] / М.Р. Рахимова, А.Т. Калдыбаева. – Бишкек, 2002.
156. **Рензулли, Д.** Великий защитник. Трехкольцевая модель одаренности [Текст].
157. **Резцова, С.А.** Обучение самостоятельной работе с источниками информации на основе метода проектов в курсе страноведения [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук / С.А. Резцова. – Москва, 2010.
158. **Рогов, Е.М.** Общая психология [Текст] / Е.М. Рогов.–М.,1998. – 591 с.
159. **Рубинштейн, С.Л.** Проблемы общей психологии [Текст] / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1976. – 336 с.
160. **Рысбаев, С.К.** Кыргыз башталгыч мектептеринде адабиятты окутууну этнопедагогикалык негизде өркүндөтүү [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / С.К. Рысбаев. – Бишкек, 2006.
161. **Савенков, А.И.** Основные подходы к разработке концепции одаренности [Текст] / А.И. Савенков // Педагогика. – 1998. – №6. – С. 24-29.
162. **Савенков, А. И.** Одаренные дети в детском саду и школе [Текст: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений / А.И. Савенков. – М.: Академия, 2000. – 232 с.
163. **Сатыбекова, М.А.** Орто мектепте окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү (биологияны окутуунун мисалында [Текст]: автореферат дисс. ... канд. пед. наук / М.А. Сатыбекова. – Бишкек, 2008. –21 с.
164. **Сельдинская, Н.Н.** Современные педагогические условия совершенствования воспитания и обучения одаренных учащихся в США. [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 2002.

165. **Селевко, Г.К.** Современные образовательные технологии: Учебное пособие [Текст] / Г.К. Селевко. – М.,1998. – 255 с.
166. **Сергеева, Н.И.** Обучение одаренных детей в школах Англии. [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1991.
167. **Сериков, В.В.** Образование и личность Теория и практика проектирования педагогических систем [Текст] / В.В. Сериков. – М.: Логос, 1999. – 272 с.
168. **Скоткин, М.Н.** Дидактика средней школы [Текст] / под пред М.А Данилов, М.Ню, Скаткина. М., 1975.
169. **Савин, М.В.** Теория автоматической управления [Текст], Волейбол: Учебник для вузов [Текст] / 2006.
170. **Сластенин, В.А.** Педагогика [Текст] / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаева. – М.,1998.
171. **Стаатс, А.** Behavior and personality [Текст] 1996.
172. **Стамалиева, К.А.** Дидактические основы активизации познавательной самостоятельности студентов 1-2 курсов специальности математики [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / К.А. Стамалиева. – Бишкек, 2010/
173. **Сухомлинский, В.А.** Избранные произведения: в 5 т [Текст] / В.А. Сухомлинский. – Киев: Рад. Шк. 1979-1980. – Т.1. – 1979. – 644 с; Т.2. – 1979. – 718 с; Т.3. – 1980. – 780 с.
174. **Стренберг, Р.** Триархическая теория интеллекта.
175. **Талызина, Н.Ф.** Педагогическая педагогика [Текст] / Н.Ф. Талызина. – М., 1998.
176. **Тайиров, М.М.** Окутуунун жаңы технологиялары [Текст] / М.М. Тайиров, М.С. Мурзаев. – Ош, 2007. – 186 с.
177. **Ташпынар, М.** Окутуунун жалпы методдору [Текст] / М. Ташпынар, А. Алимбеков. – Бишкек: КТМУ, 2004. – 236 б.
178. **Тейлор, Ф. У.** Принципы научного менеджмента [Текст].

179. **Токтомаматов, А.Д.** Кыргыз башталгыч класстары үчүн адабий окуу китептеринин дидактикалык негиздери [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / А.Д. Токтомаматов. – Бишкек, 1995.
180. **Токтогулов, А.** Инновационные процессы в начальном профессиональном образовании КР в условиях перехода к рыночным отношениям [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / А. Токтогулов. – Бишкек, 2001.
181. **Торренс** Очерке о внешней торговле зерном [Текст].
182. **Теплов, Б.М.** Способности и одаренность // Избранные труды. Т.1 [Текст] / Б.М. Теплов. – М.: Педагогика, 1985. – 329 с
183. **Төрөгелдиева, К.М.** Кыргыз Республикасында келечектеги математика мугалимдерин даярдоонун илимий-методикалык негиздери [Текст]: дисс. д-ра пед. наук / К.М. Төрөгелдиева. – Бишкек, 2008.
184. **Уваровский, А.П.** Педагогика развития в работе с одаренными детьми [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / А.П. Уваровский. – М., 2006.
185. **Унт, И.Э.** Индивидуализация и дифференциация обучения [Текст] / И.Э. Унт: Педагогика, 1990. – 152 с.
186. **Унт, И.Э.** К проблеме индивидуализации учебного процесса [Текст] / И.Э. Унт // Советская педагогика. – 1972. – №4. – С. 41-49 .
187. **Усова, А.В.** А.В. Усова, А.А.Бобров Фармирование учебных умений и навыков учащихся на уроках физики [Текст].
188. **Управление познавательной деятельностью учащихся** [Текст] / под ред. П.Я. Гальперина, Н.Ф. Талызиной. – М.: МГУ, 1972. – 262 с.
189. **Федоров Б.И.,** Перминова Л.М. Наука обучать. Учебное пособие для студентов [Текст] / Б.И. Федоров. – Спб.: СМИО Пресс», 2000. – 288 с.
190. **Философский словарь** [Текст] / С.С. Аверенцев Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев. – М.: Сов. Энцикл., 1989. – 815 с.
191. **Филонов П.И.** Пропевень о проросли [Текст] / Пг Журавлы / 1975.

192. **Философский энциклопедический словарь** /Под ред. М.М. Розенталя. – М.: Сов. энциклопедия, 1986. – 751 с.
193. **Фридман, Л.М.** Психологический справочник учителя [Текст] / Л.М. Фридман, Н.Ю. Кулагина– М.: Просвещение, 1991. – 288 б.
194. **Фрэнсис, Г.** Юрген Торванью Сто лет криминалисти [Текст] / М.Издательства «Прогресс» 1974. С 440.
195. **Харворт, Г.** Гарри Поттер о Филосовский камень [Текст].
196. **Хильке, М.Е.** Возрастная психология. Конспект лекций. [Текст] / Хильке, М.Е., Ткачева, М.С. – М.: Высшее образование. 2006. – 191 с.
197. **Хуторской, А.В.** Современная дидактика: Учеб. пособие. — 2-е изд., перераб. [Текст] / А.В. Хуторской. – М.: Высшая школа, 2007. – 639 с.
198. **Цветкова, С.Н.** Содержание и методика обучения одаренных детей в начальной и неполной средней школе Англии и США [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Москва. 2000 год.
199. **Шадриков, В.Д.** Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. [Текст] / В.Д. Шадриков. – М.: Наука, 1982. – 185 с.
200. **Шамова, Т.И.** Активизация познавательной деятельности учащихся общеобразовательных школ [Текст] / Т.И. Шамова. – М., 1976.
201. **Шпарева, Г.Т.** Новые подходы к организации работы с одаренными детьми в условиях города [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Москва. 1997.
202. **Щербаков, А.И.** Психологические основы формирования личности советского учителя в системе высшего пед. образования. [Текст] / А.И. Щербаков. – Л.: Просвещение, 1967. – 266 с.
203. **Щукина, Г.И.** Роль деятельности в учебном процессе: Книга для учителя. [Текст] / Г.И. Щукина. – М.: Просвещение, 1986. – 144 с.
204. **Эльконин, Б.Д.** Психология развития: учебное пособие для вузов по направлению и специальности «Психология» Текст. / Б.Д. Эльконин. – М.: Академия, 2007. – 144 с .

205. **Якиманская, И.С.** Возрастные и индивидуальные особенности образного мышления. [Текст] / И.С. Якиманская. – М.: Педагогика, 1989. – 224 с.

206. **Якиманская, И.С.** Личностно-ориентированное обучение в современной школе [Текст] / И.С. Якиманская. – М.: Сентябрь, 2000. – 112 с.

ТИРКЕМЕЛЕР

ТИРКЕМЕ 1.

ЗЭЭНДҮҮ БАЛДАРДЫ ОКУТУУ ПРОГРАММАСЫ

Сөз башы

Зээндүүлүктү кызыкчылык гана эмес өлкөнүн байлыгы катары кароо зарыл. Ошондо аларга этият мамиле жасап, табиятынан берилген шык – жөндөмүн өнүктүрүү аркылуу өлкөгө керектүү адис болушуна жетишебиз. Чет өлкөлөрдө (АКШ, Англия ж.б.) Зээндүү окуучуга өзгөчө мамиле жасалып, атайын программа менен атайын мектептерде, борборлордо окутулат.

ТИРКЕМЕ 2.

ЗЭЭНДҮҮ ОКУУЧУЛАРДЫН МОТИВАЦИЯСЫ

Сизди жакшы окууга эмне түрткү болгондугун маанилүүлүгүнө карап “Даража” графасына белгилеп чыгыңыз.

Мотивдер	Даража
1.Билимдүү адам бактылуу болот деп эсептейм	
2.Сабактарды жакшы окуйм, себеби бул мага жеңил	
3.Мугалимдер ар дайым сабакты кызыктуу өтөт	
4.Мен мектепти жакшы бааларга бүтүрүшүм керек	
5.Мектепте жакшы окуу, менин ЖОЖго окууга өтүүмө жана жакшы билим алуума да керек болот	
6. Мектепте жакшы окуу менин келечектеги мүмкүнчүлүгүмдү кеңейтет	
7.Жакшы билим алуу аң сезимимди кеңейтет	
8.Жакшы бааларга окуу мен үчүн сыймыктуу	
9.Мектептен алган жакшы билим менин келечектеги кесиптик ишмердүүлүгүмө өз жардамын берет	
10.Кыргыз тилин жакшы өздөштүрүү патриоттуулуктун белгиси	
11.Жамаат менен чогуу иштегенди жактырам, себеби атаандашуу жаратат	
12.Сабактагы чыгармачылык атмосфера жакшы бааларга окууга түртөт	
13.Чыгармачылыкка (ыр, проза жазууга) болгон каалоо	
14.Жакшы окуу менин кругозорумду кеңейтет	
15.Мага эне тилди жана адабиятты билүү жагат	

ТИРКЕМЕ 3.

ЗЭЭНДҮҮ ОКУУЧУЛАРДЫН БИЛИМДЕРИН, БИЛГИЧТИКТЕРИН ЖАНА КӨНДҮМДӨРҮН ТЕКШЕРҮҮНҮН ДИАГНОСТИКАСЫ

Билим деңгээлди текшерүүнү 5 балдык системада баалоо аркылуу ишке ашырыңыз. Туура деп эсептеген бааңызды тегеректен коюңуз.

1. Маалымат булагынын негизгисин бөлүп алуу 1 2 3 4 5
2. Материалды өздөштүрүүдө кошумча булактарды пайдалануу 1 2 3 4 5
3. Материалдарды системалаштыруу 1 2 3 4 5
4. Өз алдынча иштей алуу 1 2 3 4 5
5. Аткарылган жумуштун тууралыгын далилдөө 1 2 3 4 5
6. Окуунун түрдүү ыкмаларын пайдалануу 1 2 3 4 5
7. Өзгөргөн шартка ылайык өз билимин пайдалана алуу 1 2 3 4 5
1. Ар тараптуу анализ жүргүзүү аркылуу жаңы маалыматты (ой-пикирди) иштеп чыгуу 1 2 3 4 5
9. Окуу материалын үйрөнүүдө өз максатын билүү 1 2 3 4 5
10. Текст менен иштөөнү долбоорлоо 1 2 3 4 5
11. Өз ишинин ыкмалары менен методдорун аныктоо 1 2 3 4 5
12. Окуу материалдары менен иштөөдө логикалык ырааттуулукту сактоо 1 2 3 4 5
13. Узак мөөнөткө өз иштерин пландаштыруу 1 2 3 4 5
14. Үйрөнүлгөндөр тууралуу кыска конспекти түзүүнү билүү 1 2 3 4 5
15. Белгилүү тема жөнүндө маалымат даярдоону билүү 1 2 3 4 5
16. Окугандарын бекем эстеп калуу 1 2 3 4 5
17. Алып жаткан билимдерди келечек турмушу менен байланыштыруу 1 2 3 4 5
18. Бардык көңүлдү аткарылып жаткан ишке бура алуу 1 2 3 4 5
19. Жумуш ордунду, окуу материалдары менен иштөөнү уюштуруу 1 2 3 4 5
20. Башкалардан жардам алуу 1 2 3 4 5
21. Өздөштүргөн билимдерди айтып берүү 1 2 3 4 5
22. Үйрөнгөн окуу материалдарды өз сөзү менен баяндоо 1 2 3 4 5

ТИРКЕМЕ 4.

Сабактын темасы: Чынгыз Айтматовдун, өмүрү, чыгармачылыгы

<p>Негизги компетенттүүлүктөр:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Маалыматтык; 2. Социалдык-коммуникативдик; 3. Өз алдынча уюштуруу жана маселелерди чечүү: 		<p><i>Сабактын тиби:</i> Аралаш</p> <p><i>Колдонулуучу ыкмалар:</i> Айтып берүү, түшүндүрүү, аңгемелешүү, суроо-жооп ж.б..</p> <p><i>Керектелүүчү каражаттар:</i> Темага тиешелүү таркатмалар, карточкалар, сүрөттөр ж.б. .</p> <p><i>Предмет аралык байланышы:</i></p>
1	<p>Билим берүүчүлүк: Окуучулар Ч.Айтматовдун өмүрү, чыгармачылыгы боюнч маалымат ала алыша. Алган билимдеринин үстүндө топтордо чыгармачылык менен иштешет, карточкадагы суроолорго жооп беришет.</p>	<p>Окуучулар Ч.Айтматовдун өмүрү, чыгармачылыгы боюнч маалымат ала алыша. Алган билимдеринин үстүндө топтордо чыгармачылык менен иштеп, карточкадагы суроолорго жооп берише.</p>
2	<p>Өнүктүрүүчүлүк: Түшүнүгүн айтып берүү менен сөз байлыгы өсөт. Элестетүүсү, ой жүгүртүүсү, кабыл алуусу, эске сактоосу калыптанат.</p>	<p>Түшүнүгүн айтып берүү менен сөз байлыгы өссө. Элестетүүсү, ой жүгүртүүсү, кабыл алуусу, эске сактоосу калыптанса.</p>
3	<p>Тарбиялык: Кыргыз адабиятчылардын эмгектерин сактоого жана сыйлоого, сабатуулукка, биринин оюн бири уга билүүгө тарбияланышат.</p>	<p>Кыргыз адабиятчылардын эмгектерин сактоого жана сыйлоого, сабатуулукка, биринин оюн бири уга билүүгө тарбияланышса.</p>
<p>Сабактын жүрүшү:</p>		

Сабактын этаптары.	Убактысы	Мугалимдин ишмердүүлүгү	Окуучунун ишмердүүлүгү	Компетенттүүлү	Баалоо
1.Уюштуруучулук	3 мин.	Сабактын темасын, максатын айтат жана түшүндүрөт	Окуучулар сабактын темасын, максатын угат жана түшүнүшөт .		Калыптандыруучу баанын негизинде баалоо
2.Өтүлгөн теманы кайталоо	3-5 мин.	Мугалим окуучуларга өтүлгөн темалар боюнча суроо берүү менен кыскача аңгеме ырдайт.	Окуучулар берилген суроолорго жооп берүү менен өздөрү билгендерин ортого жасашат.		
3.Жаңы теманы түшүндүрүү	5-7 мин.	<p>Мугалим окуучулардын билимин текшерип алуу максатында Ч.Айтматов жөнүндө сурап алат. Карточкаларды таратат.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Чынгыз Айтматов ким болгон? 2. Анын кандай чыгармаларын билесиңер? <p>Окуучулардын оюн угат. Муалимдин сөзү: Ч.Айтматов 1928-жылы Талас өрөөнүндөгү Шекер айылында туулган , атасы Төрөкул Айтматов репрецияга учурап, атылып кеткен. Энеси Нагима мугалим болгон. Жазуучу 9 жашынан эле котормочу болгон. Класстер аркылуу чыгармаларын түшүндүрөт. Сабак андан ары уланат.</p>	<p>Окуучулар тема боюнча билгенерин эркин айтышат. Мугалим тема боюнча айтып жатканда кунт коюп угушат, мугалимден билбегенин сурашат. Мугалимге суроо берүүнү үйрөнүшөт.Карточкаларга жооп бере алышат. Карточкалардагы суроолорго талкуу жүргүзүшөт. “Ч.Айтматовдун чыгармалары” дегенге класстер түзүшөт</p>		

4. Жаңы теманы бышыктоо	7-10 мин.	Мугаллим окуучуларды оюн аркылуу топторго бөлөт да, ар бир топко ар канда тапшырмаларды берет. Презентациясын угат. Сунуштарын айтат. Толуктоолорду киргизет. Топторду колдоп кубаттайт.	1-топ: Ч.Айтматовдун балалык чагын сахналаштырат. 2-топ: жазуучунун сүрөтүн тартышат. 3-топ: Айтматовдун чыгармалары боюнча айтып беришет. Презентациялашат. Окуучулар суроолорго жооп берүү менен талкуу жүргүзүшөт.			
5. Тема боюнча тыныгуу	5 мин.	Мугалим окуучуларды эс алдыруу максатында темага жараша оюн ойнотот.	Окуучулар темага байланыштуу оюн ойношот			
6. Сабакты жыйынтыктоо	5 мин.	Мугалим сабакты жыйынтыктоо максатында окуучуларга карточкаларды таратат.	Окуучулар мугалим берген суроолор жооп беришет.			
7. Үйгө тапшырма	3 мин.	Окуп, түшүнүгүн айтып берүү				

ТИРКЕМЕ 5.

I.Сабактын темасы:

I.“Зат атооч” (Энчилүү жана жалпы аттар; жөндөмөлөр жөнүндө түшүнүк);

II. Кыргыз элинин оозеки чыгармаларынан: “Кожожаш тууралуу уламыш”

II. Сабактын тарбия берүүчүлүк максаты:

Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн стратегиясына таянып студенттерди тарбиялоо.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жана мыйзамдарынын негизинде, Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясынын жана Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилени чыңдоо үчүн сабактар аркылуу ишке ашыруу. Кыргызстанда жашаган башка улуттардын өкүлдөрүнө кыргыз тилинде окуу, жазуу жана ой жүгүртүүнү талап кылуу. Кыргыз тилиндеги тексттер жана лексиканы байытуу ошондой эле макал лакаптардын негизинде студенттердин дүйнө таанымын, турмуштук көз-караштарын калыптандыруу. Байыртан сөз багып келген улуу көсөм акылмандардын мурасын сыйлоо менен кийинки муундарга жеткирүү жана эстетикалык идеяларды өздөштүрүшүн камсыз кылуу. Табиятты таанып-билүү менен аларды сактоо, жаратылыштын байлыгын коргоо, айлана – чөйрөгө туура мамиле жасоого үндөө, экологиялык проблемаларды терең түшүнүп аларга кайдыгер карабоого тарбиялоо.

III. Сабактын билим берүүчүлүк максаты:

Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгындагы өзгөчө жанрлардын мифтерге жана уламыштарга көңүл буруу: оозеки чыгармалардын ичинде ээлеген орду, алардын топторго бөлүнүшү, башка жанрлар менен (тамсил – легенда) байланышы. Миф жана уламыштардын келип чыгышы, алардын өнүгүшүнө диндин тийгизген таасири, эки жанрдын окшоштуктары, айырмачылыктары, бөтөнчүлүктөрү.

IV. Сабактын өнүктүрүүчүлүк максаты:

Илим менен практиканын ортосундагы байланышты камсыз кылуу, логикалык ой жүгүртүүсүн калыптандыруу, колдонулган лексиканын негизинде

сөз байлыгын өстүрүү, таанып-билүү ишмердүүлүгүн байытуу. Студенттердин окууга жана таанып-билүүгө кызыгууларын өнүктүрүү максатында сабактын жүрүшүндө кызыктыруучу жагдайларды түзүү: кызыктуу сүрөттөдү, оюндарды, карточкаларды пайдалануу.

V. Сабактын методикалык жактан жабдылышы:

А. 1) Иш план;

2) Лексика-грамматикалык минимум;

Б. 1) Кыргыз элинин мифтери жана уламыштары тууралуу китептер;

2) Плакаттар;

3) Карточкалар;

4) Видео жана аудио тасмалар;

VI. Кыргыз тил сабагы башка тармактар менен байланыштары:

Кыргыз адабияты, тарых, география, психология, философия, дин таануу, маданият таануу менен тыгыз байланышта.

VII. Колдонгон адабияттар (авторлор жамааты):

1. Ройтер А.Д., Төрөгелдиева Б.М., Шорин С.С. “Гуманизм аркылуу – тынчтыкка.” – Бишкек, 2002.

2. Байжигитов К. “Кыргыз элинин мифтери, легендалары” Ф. 1985.

3. Дыйканбаева К. “Кыргыз уламыштары”. – Бишкек, 2005.

VIII. Сабактын планы:

1. Уюштуруу учуру – 7 мүнөт.

2. Өтүлгөн теманы кайталоо – 15 мүнөт.

Кыргыз элинин оозеки чыгармаларында өзгөчө орунду ээлеген дидактикалык чыгармалар: макал, лакаптарды кайталоо; (“Манас” эпосунун каарманы – Гүлчоро жөнүндө “синквейн” методун колдонуп мүнөздөмө түзүү).

IX. 3. Жаңы теманы түшүндүрүү – 30 мүнөт;

4. Зат атооч – 20 мүнөт;

5. Жыйынтыктоо – 10 мүнөт;

6. Үй тапшырма – 5 мүнөт

7. Баалоо – 2-3 мүнөт;

X. Сабактын жүрүшү:

1. Уюштуруу учуру

Саламатсыңарбы. Бүгүнкү сабагыбыз күндөгү сабактардан өзгөчөлөнүп турат, себеби, биз бүгүн меймандарды тосуп отурабыз. Конокторду тоскондо, кыргыз элинин салты боюнча эмне деп айтышы зарыл? (Куш келипсиз)

XI. Бүгүнкү сабагыбыздын максаты:

1. Зат атооч жана жөндөмөлөр жөнүндө түшүнүк;
2. Кыргыз элинин оозеки чыгармаларынан: “Кожожаш тууралуу уламыш”

XII. Өтүлгөн теманы кайталоо.

Биз Сиздер менен өткөн сабакта дидактикалык чыгармалар: макал, лакаптар тууралуу сөз козгогонбуз. (Учкул сөздөр)

Суроо:

1. Макал деп эмнени айтабыз? (Окуучулардан мисалы менен кошо айтылышы күтүлөт).

2. Жооп: “Макал – бул адамдардын турмуштук тажрыйбаларынан алынган, тарбиялык мааниси терең ойду бүтүрө айткан кыска поэтикалык сүйлөмдү айтабыз. Мисалы: “Улук болсоң”, кичик бол, “Сабыр түбү – сары алтын” ж.б. Суроо:

2. Лакап деген сөздү кантип түшүндүрөсүздөр? Жооп: Лакап – бул кандайдыр бир окуянын негизинде же адамдын жүрүм – турумунун, мүнөзүнүн өзгөчөлүктөрүн жыйынтыктап так, элестүү кылып берген өзүнчө чечилүүчү тарыхы бар, көбүнчө каймана мааниде айтылган кыска сүйлөмдү айтабыз. Мисалы: “Ала-Тоонун шумкарларындай” ж.б.)

XIII. Теманы түшүндүрүү. (Жалпы түшүнүк – зат атооч: жекелик, көптүк сан, жөндөмөлөр. Окуучулар жазып алышат. Андан кийин кыргыз элинин оозеки чыгармалары жөнүндө ой жүгүртүү: Кыргыз элинин макал, лакаптары элдик оозеки чыгармачылыктын көөнөрбөс байлыгы. Элибиздин маданиятынын көрөңгөсүн түзгөн каада-салт, үрп-адаты, уламадан уланып, ооздон – оозго өтүп келген бай мурасынын түпкү теги мифтер жана уламыштар менен өзөктөш.

Биздин бүгүнкү сабактын темасы: Зат атооч жана Кыргыз элинин оозеки чыгармаларынан: “Кожожаш тууралуу уламыш”.

Окутуучунун сөзү. Кайсы гана элдин адабиятын албайлы, анда ал элдин байыркы аң сезиминин даража – деңгээлин бир кыйла чагылдырып көрсөтө алган миф, уламыштар деген илимий аталыштагы баяндарды жолуктурбай коё албайбыз. Алсак, дүйнөлүк деңгээлге чейин көтөрүлө алган Грек, Индия мифтери баарыбызга маалым.

Суроо: Ал эми миф деген терминди киминиздер кандай түшүнөсүздөр.

Жооп: Байыркы адамдардын жашоосун, аң сезимдерин, табияттын өзгөчөлүгүн элестеткенге мүмкүнчүлүк берет.

Демек, миф – бул жаратылыштын кубулуштарын, көрүнүштөрүн фантастикалык сүрөттөөлөр менен түшүндүрүү. Мифтер элдин дүйнө, коом жөнүндөгү түшүнүктөрдү, ишенимдерди, көз-караштарды камтыган. Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгы тарыхый өсүшүнүн негизинде мифтер көп темаларды камтып келет:

1. Сыйынуу тууралуу мифтер. Ал төрт баскычтан турат:

(1) Баскыч – Теңир. Теңир жараткан деген жана турмуштук айрым окуяларды, көрүнүштөрдү да Теңир менен айрыкча байланыштырып келгендиги Орхон – Енисей эстеликтери ырастайт. Суроо: Теңир деп мурда уккансыңарбы, аны кандайча түшүндүрүп бере аласыздар? Жооп: “Момундун ишин Теңирим колдойт”, “Теңир жалгасын”

(2) Баскыч. Умай эне – аял катары сүрөттөлөт.

Суроо: Эмне үчүн элибизде: “Менин колум эмес, Умай эненин колу” деп айтылат билесиздерби? Умай эне тууралуу кандай мифтерди билесиздер?

(3) Баскыч. Жер-сууларга сыйынуу. 1. Сиздер кандай ойлойсуздар, эмне үчүн “жер эне” дешип жерге, сууга сыйынышкан? Төмөнкү сүйлөмдөрдүн маанисин кандай чечмелеп бересиздер?

• Киндик кан тамган жер, алтындай көрүнөт.

(4) Баскыч. Ата-бабалардын арбагына сыйынуу. Элибизде дүйнөдөн өтүп кеткен адамдар тиги дүйнөдө да бизди колдоп турат деген ишеним бүгүнкү

күндө да жашап келе жаткандыгы баарыбызга маалым. Айта кетсек, ата бабалардын арбагына багыштап куран окутуу. Ушул жогоруда айтылган төрт баскыч диний мифологиялык элес (образ) катары иштелип чыккан. Теңир байыркы аң – сезимде жогортон , асмандан бийлик жүргүзсө, Умай – эне жер – суу, ата бабалардын арбагын коргоо касиетине ээ деп эсептөө менен алардын айкалышкан биримдигин түшүнүү менен сыйынып келишкен. Аталган шарттуу түрдөгү төрт баскычтан тышкары жаратылыштын кубулуштарын, касиеттерин толук түшүнүүгө аракеттенишкен. Натыйжада алар отко, сууга, кутка ж.б. табынышкан.

Кыргыздардын ишеними боюнча “кут” түндүктөн кара кочкул же кызыл өңдөгү нерсе катары көктөн түшүп , ал үйдүн ээсине ченемсиз бакыт алып келет.

Суроо: Төмөнкү сүйлөмдөрдү кандай чечмелеп бере аласыздар:

1. Жакшы аял – үйдүн куту.
2. Канча бут кирсе, ошончо кут кирет

Жаныбарлардын ээси тууралуу мифтер. Көчмөн элге мүнөздүү болгон мал чарбачылык кесип элдин аң– сезиминде, көркөм ойлоосунда зор из калтырган. Алардын негизги белгилеринин бири малга сыйынуу болгон. Малдардын этин, терисин, жүнүн, сүтүн жана сөөктөрүн бейтап адамдарды дарылоо үчүн колдонушуп, ошондой эле кооздук, көркөмдүк үчүн тагынып жүрүү адаты болгондугу талашсыз. Байыркы кыргыздардын түшүнүгү боюнча айрым Жер, Суу, Жаныбарлардын ыйык ээлери болгон. Мисал: койдун пири – Чолпон ата, уйдуку – Зеңги баба, жылкыныкы – Камбар ата;

Ал эми тарыхый өнүгүшү боюнча мифтерден кийин **уламыштар** тууралуу сөз козгоо орунду. Узак убакыттын өтүшү менен коомдук аң-сезимде айлана-чөйрөнү, жаратылышты таанууда реалдуу тарыхый бир окуяга таянуу аркылуу уламыштар келип чыккан. Уламыш – байыркы грек тилиндеги “legend” деген сөздөн алынып, орус тилине легенда дегенди билдирет. Уламыш – өткөн мезгилдин иш-аракеттери, жер-суунун аталышы, келип чыгышы тууралуу көркөм баян. Уламыштарды темасына жараша төмөндөгүдөй бөлүштүрүүгө болот.

1. Улут, уруунун аталышын түшүндүргөн уламыштар.
2. Мисалы: “Кыргыз” деген сөздү чечмелөөдө бир канча уламыш бар.
3. Жер-суулардын аталышы тууралуу уламыштар. Азыр болсо “Кожожаш” аттуу уламышка көңүл буралы. Окутуучу китептин 13 бетин ачкыла деп сунуштайт, уламышты окуп, которуу деген тапшырма берилет. (Уламышты окуп бүткөндөн кийин, окуучулар өз ой пикирлери менен алмашышат: адам баласына болобу, айбанаттарга болобу эч качан жаман кадам таштабашы керек. Кажети жоксуз айбанаттарды кырып салуу туура эмес, адамдын көкүрөгүндө аяр мамиле болушу зарыл, жаратылышты жана экологияны сактоо тууралуу ой пайда болууда). Алар иштеп жаткан учурда орус тилдүү окуучулардын тапшырмасына көңүл буруп иштей баштат (алдын ала карточкалар таркатылган; карточкаларда тапшырмалар жазылган, ошол тапшырмаларды аткара башташат)

Жыйынтыктоо. Демек, биз сиздер менен кыргыз элинин уламыштары жана мифтерине көңүл буруп кеттик. Жыйынтыктап айтканда, кыргыз элинин уламыштары адамгерчиликке, гумандуулукка, жаратылышты коргоого, аяр мамиле кылууга үндөп, жаш муундарды тарбиялайт.

Үй тапшырмасы.

Баалоо. Окутуучунун кайрылуусу: баардыгыңарга чоң ырахмат, абдан жакшы иштеп чыктыңар! Эми эс алгыла. Жакшы барыңыздар! Көрүшкөнчө, балдар!

ТЕМА: ЧЫГАРМАЧЫЛ ПОТЕНЦИАЛДЫ ИЗИЛДӨӨЧҮ ЫКМА.

Сиздерге сунушталып жаткан ыкма бир факторду изилдөөчү ыкмалардын катарына кирет. Чыгармачылыктын деңгээлин изилдөө азыркы мезгилдеги негизги проблемалардын бири. Анткени адам баласынын турмушунда чыгармачыл фактор дайыма эле эске алынбастан толук көмүскөдө калып калат.

Ошондуктан жаштарды туура, коомдук талаптагы адам катары тарбиялоодо, алардын чыгармачыл потенциалын эске алуу тарбиячы, окутуучулардын ишинде өз эффективдүүлүгүн тийгизбей койбойт. Чыгармачыл мүмкүнчүлүктү аныктоо үчүн төмөндөгү инструкция боюнча иш жүргүзүлөт.

Инструкция: Сиздерге сунуш этилген ар бир суроонун мазмунуна карап, өзүңүз үчүн жооп берүүгө ылайыктуу деп эсептелген жооптун тиешелүү вариантын тегеректеп коесуз.

Изилдөөгө керектелүүчү суроолор.

1. Сизди курчап турган дүйнөнү оңолду деп эсептейсизби?
 - а) ооба; б) жок; в) айрым бир гана жактары.
2. Өзүм кошулуп иштегенде гана айлана-чөйрөм оңолот деп эсептейсизби?
 - а) ооба, көпчүлүк учурда; б) жооп бере албаймын; в) ооба, айрым учурда.
3. Сиздин айрым идеяларыңыз турмушумду оңдойт деп ойлойсузбу?
 - а) ооба; б) айрым жактарын гана; в) айрым бир адамдар үчүн гана.
4. Сиздин коомдогу ээлеген ордуңуз максаттарыңыздын орундалышын шарттайбы?
 - а) оңдошу мүмкүн; б) ыктымалдуулугу төмөн; в) болушу мүмкүн.
5. Кандайдыр бир жумушту баштоодо аягына чыгара алаар бекенмин деп ойлойсузбу?
 - а) ооба; б) ишене албаймын; в) кээде.
 - б. Эч бир тааныш эмес жумушту иштөө жагабы?
 - а) ооба, сөзсүз; б) эч качан кызыкпаймын; в) ошол жумуштун мүнөзүнө карап көрөмүн.
7. Тааныш эмес жумушту аткарууда ал ишти коюлган талаптан артыкча аткарууга аракеттенсизби?
 - а) ооба; б) канааттаныш үчүн гана; в) ооба, эгер мен кызыгып калсам.
8. Сиз билбеген жумуш кызыктырса аны аткарып көрүү сизди кызыктырабы?
 - а) ооба; б) эң негизги жери гана; в) мени кызыктырган жери гана.
9. Эгер ишиңиз оңунан чыкпаса:
 - а) өтө катуу капаланам; б) чындыкка жакын эмес деп басып кетем;
 - в) эч кандай көңүл бурбай ишимди жасай беремин.
10. Менимче кесипти адистиктеги адамдар:
 - а) мүмкүнчүлүгүнө жараша тандаш керек; б) зарылдыкка жараша тандаш керек; в) келечектеги камсыз кыла алуусуна жараша тандаш керек.

11. Саякат мурунку бирөөлөр басып өткөн жол менен уюштурулуш керек.

а) ооба; б) жок, бирок адашамбы деп коркомун; в) ооба мени кызыктырган жерлерди кайрадан көрүш үчүн.

12. Сүйлөшүп бүткөндөн кийин эмне жөнүндө сүйлөшкөнүңүздүн бардыгын эстей аласызбы?

а) кыйналбай эле эстеймин; б) толук эстей албаймын; в) мен үчүн кызыктуу болгон жерин гана.

13. Чет тилин укканда маанисин түшүнбөй туруп эле кайталап айтып бере аласызбы?

а) кыйналбай эле; б) эстөөгө жеңил болсо; в) туура эмес кайталаймын;

14. Бош убактыңызда эмнени каалайсыз?

а) жалгыз отуруп ойлонгонду; б) компанияда отурганды; в) жалгыз болгон менен компанияда отургандын мен үчүн айырмасы жок.

15. Кандайдыр бир жумушту аткарып жатып токтотуп коем, эгер?

а) жумуш оңой аткарыла баштаса; б) анча-мынча канааттана баштасам; в) бардыгын аткара элек болсом;

16. Эгерде жалгыз болсом:

а) абстрактуу түшүнүктөрдүн айланасында ойлоном; б) маанилүү жумуш аткарам; в) өзүмдүн жумушум менен байланышкан иштерди аткарам.

17. Башыңызга келген идея туурасында иш аткаргыңыз келеби?

а) ким менен турсам да; б) жалгыз калган мезгилимде; в) тынч жерде болгонумда.

18. Өзүмдүн идеямды таңуулаймын, эгерде:

а) мени эч ким укпай койсо; б) өз оюмда калыш үчүн; в) каршылык күчтүү болбосо.

Жыйынтыгын чечмелеш үчүн төмөндөгү техника колдонулат. Мында ар бир суроодон алган баллдар суммаланат.

“а” жооптор үчүн – 3 балл,

“б” жооптор үчүн – 1 балл,

“в” жооптор үчүн – 2 балл берилет.

1, 6, 7, 8 - суроолор изилденүүчүлөрдүн кайрымдуулукка багытталган чыгармачылык мүмкүнчүлүгүн түшүндүрсө 2, 3, 4, 5-суроолор өзүнө ишенгендикти түшүндүрөт.

12, 13-угуу эсинин жогорулугун түшүндүрсө, 11-суроо көрүү эсинин жогорулугун түшүндүрөт.

14-суроо баш ийбөөчүлүктү түшүндүрөт,

16, 17-лер абстракциялоо жөндөмдүүлүгүн түшүндүрөт.

Бул ачыктан пайдаланып, чыгармачылык сапаттардын потенциалын аныктоого болот. Ошондой эле группаны аныктоодо да колдонулат.

Аныкталган бир чечимди алыш үчүн дифференциалдык техника колдонулат. Мисалы: 1, 6, 7, 8-суроолорунун баллдары суммаланып, арифметикалык орточосу эсепке алынат.

Мындан сырткары дагы баллдын жалпы суммасына карата төмөнкүдөй чечмеленет.

49 жана андан ашык балл алгандар: бул адамдар өтө жогору чыгармачылык мүмкүнчүлүккө ээ. Мындай адамдардан каалагандай жөндөмдүүлүктү талап кылып, кесипке жеңил үйрөнүүгө болот.

24-48 балл алгандар: Мындай адамдар нормалдуу чыгармачылык мүмкүнчүлүккө ээ. Эгерде бул адамдын кызыгуусу менен тандалган кесиби дал келе турган болсо, жакшы эле ийгиликтерге жетише алат.

23 төн төмөн балл алгандар: бул адамдардын чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрү төмөн болот. Мындай адамдарды көз жаздымда калтырууга болбойт. Аларга дайыма жардам керек. Андай болбосо алардын иши онунан чыкпайт. Андай адамдарды билүү үчүн төмөнкү таблица толтурулат жана колдонулат.

	АТЫ-ЖӨНҮ	49 жог.	24-48	23 төм.
1.	Ашимова А.			
25.	Жолдошева З.			
Ариф. орт.				